

E L L E N K E Y

SZERELEM
ÉS
HÁZASSÁG

FORDÍTOTTA
ÉS BEVEZETÉSEL LÁTTA
VAJDA ERNŐ

R É V A I - K I A D Á S

Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság Nyomdája
Budapest, V., Ügynök-utca 8.

Ellen Key.

Aligha van olyan magát műveltnek tartó ember, aki előtt teljesen ismert csengésű ne volna Ellen Key neve. De ha ezeket a bizonyos művelt embereket váratlanul megvizsgáztatnák, hogy kicsoda is hát tulajdonképen az az Ellen Key és mindenkinek aizon hirtelenében kellene felelnie, alighanem nagyon különös tényállás derülne ki ebből a vallatásból. Sokan felelnék azt, hogy Ellen Key „a szabad szerelem ismert hirdetője.“ A legtöbb válasz pedig így hangzana: „a nőemancipáció híres apostola.“ Csak nagyon kevesen akadnának, kik szabatosan tudják a meglepő valóságot. A valóság ugyanis:

1. senki sem ostorozza izzóbb felháborodással azt a valóban züllött erkölcstelenséget, amit az emberek általában „szabad szerelemének mondanak, mint Ellen Key — és

2. a nőemancipáció legnagyobb ellenségei között nincs egyetlen egy se, aki oly hevesen fordult volna szembe a modern nőmozgalom túlzásaival, sőt annak egész alap gondolatával, mint éppen ez a svéd asszony.

II

Hasonlóképpen téves vélekedésben vannak Ellen Key életéről. Aki olvassa a ragyogó tanulmányokat, melyekben a szerelem minden változatának és mélységének megdöbbentő ismeretével fejt ki nézeteit a házasságról, az anyaságról, a válásról, a testi és lelki erotikus élet egész komplikált tömkelegéről, könnyen hajlandó volna feltételezni, hogy az új erkölcs merész hirdetőjének olyan élete volt, melyből tapasztalatiig szűrhetné le az igazságokat. A valóság pedig, hogy bár Ellen Key a „modern felvilágosodott korh“ egyik leghíresebb nőalakja, mégis életének külső vonala úgyszólván teljesen eseménytelen és egész életében semmi nincs, amit nyugodt lelkiismerettel ne vállalhatna bármelyik legszigorúbb nyárspolgári erkölcsű jámbor család.

Patriarchális félarisztokrata ház a Sundholm nevű birtok Sinaland délsvéd megyében, ahol 1849 dec. 11-én született Ellen Key. A Key-nemzetség skót-kelta eredetű és a családfa királyi vérről is regél. Az ősök mind: államférfiak, bírák, nagybirtokosok és katonák. Ellen Key nagyapja anyai részről dúsgazdag svéd mágnás, a négyes fogatokon kocsizó Posse gróf. Ellen Key szülei harmonikus, boldog szerelmi házasságban éltek és gyermekkorában a kis Ellen maga előtt látta egy emberpár boldogságának azt a sugárzó csodáját, amit később a híres író nő minden könyvében célként hirdetett az emberiségnek.

A gyermekleány álmodozó, de fegyelmezett. A

nevelés szigorú. Az akkori kegyetlen szokás szerint a gyermekek állva kapták az ebédet, a verést viszont — fekve. Ellen Key könyveiben könnyezve védi a gyermekeket mindennemű testi fenyítés ellen. De nem a kényeztetés kedvéért. A koraérett lányban, aki gyűlöli a házi foglatozást és a kézimunkát és akinek egyetlen, szinte vad szenvedélye az olvasás, kérlelhetetlen erkölcsi felelősségérzés fejlődik ki önmagával szemben. Szeret zongorázni és festeni. De abbahagyja a zongorázást, mert úgy ítéli, hogy játéka nem művészet és ugyanezen okból abbahagyja a festést. Nehéz lelki harcokat vív, mikor gyermekkorában már fölismeri a kiegyenlíthetetlen ellentétet a vallás csodálatosan magasrendű erkölcsi parancsai és a mindennapi élet megalkuvó farizeus valóságai között. Azután embereket lát meghalni, mint a hindu hitregében Buddha. Elveszti hitét fiatalon és egészen nem nyeri vissza többé soha.

Az apa, Emil Key, ismert svéd politikus, képviselő. A telet a család mindig Stockholmban tölti. Ellen lassanként titkárja és nélkülözhetetlen munkatársa lett apjának. Beszédeit és hírlapi cikkeit diktálás után ő írta le és megtörtént, hogy nemcsak leírta, hanem — írta. Megismerkedett Björnsonnal, akinek barátsága nagy hatást tett egész életére. Kisebb körökben előadásokat tart, felolvas, külföldi utazásokra megy, irodalommal, művészettel, történelemmel foglalkozik. Életének legkomolyabb fordulata, mi-

kor a család vagyoni helyzete meginog, majd összeomlik. A nyugodt, biztosított előkelő esztéta-életből Ellen Key harminc éves korában a kenyérkereset harcába került. Nyomorgott, feltűnt mögötte az éhség-réme, megismerte az életnek ezt az oldalát is. De belül maradt, aki volt: az élet rajongó idfeállistája. Előadássorozatot tart, tanítónő lesz és írni kezd. Hallgatósága, közönsége egyre nő és amint mondani valója egyre jobban megéri, az évek során előttünk áll az európai hírnevű, sőt már világhírű agitátornő és essayíró. Bárhol jelenik meg, az előadói terem zsúfolva és szónoklatainak hatása páratlan. Könyvei nem regények és mégis a legolvasottabb írók egyike nemcsak a skandináv államokban, hanem egész Európában és egész Amerikában.

A nők jogait hirdette. De a modern nőmozgalmak szektafanatizmusától mindig távol állt és az volt a meggyőződése, hogy „az eszmék kriptái az egyesületek.“ Kezdetben csatlakozott a nőemancipációhoz és a nők politikai jogkövetelésének mozgalma diadallal használta nevét a női zsenialitás bizonyítására. De azután elfordult a mozgalomtól és megdönthetetlen érvekkkel mutatta ki a női egyenjogultsági harc egyoldalúságát. Rámutatott az alaphibára az egész mozgalomban: hogy egyszerűen nem veszik tudomásul azt, ami megváltozhatatlan természeti törvény: más a férfi és más a nő, mert a nő rendeltetése a szülés. Természetesen renegát-

nak szidalmazták azok, akik addig, mint vezért követték. A „jogot a nőnek“ jelszó szenvedélyes harcossai — miután érvekkel nem bírtak vele — gyalázkodó, személyes támadásokat zúdítottak rá. Még a tragikus sorsú, világhírű Kowalewsky Sonjával való meghiitt barátságát is megrágalmazták.

Védekezett és mindent elhallgattatóan vágott vissza. Sokat kellett harcolnia, de mindig nemes eszközökkel harcolt. Támadták jobbról! és balról. A kótyagos felelőtlen túlzók azt süvöltöttek, hogy konzervatív és reakciós, mert — bár ő maga kenyérkereső nő volt és zseniális tehetségű munkás — azt merte hirdetni, hogy a nő élethivatása nem a kenyérkereset, nem a férfival vetélkedő munka, hanem az élet finomítása, a földi életharmónia megteremtése és mindenekfölött: a szent anyaság! A másik oldalról viszont a mindenkori társadalom örök támaszai vészes forradalmárnak bélyegezték, aki le akar dönteni mindent, ami tradíció és múlt. Holott a valóságban ennek az állítólag oly felforgató törekvésű nőnek egyetlen, szinte nosztalgias életvágya az volt: munkával visszaszerezni az elvesztett ősi, családi patriciusházat és előkelő visszavonultságban ott élni végig könyvek között az életet.

Rajongásoktól meg nem szédítve, gáncstól vissza nem riasztva, nemes bátorsággal, tiszta becsületességgel mindent átfogó meleg szeretettel haladt végig Ellen Key a maga életútján: az egyedül járható

reális középúton. Akik erkölcstelenséggel vádolják, nem olvasták, nem értik, vagy tudatosan félreértik. Hiszen valósággal rideg moralista, bár nem hajói meg a „morál“ előtt, ha az szó csupán, amelynek tartalma nincs. Nemesebb hévvel senki sem küzdött a tiszta erkölcsért és az elérhető legmagasabb etikáért. Mint csaknem mindenben, ebben is Spinoza tanítványa volt. Ellen Key monistának vallotta magát, majd evolucionistának, de folyton ellenmondásokba keveredett saját magával, mert alapjában individualista boldogságkereső volt, abból a rajongó fajtából, mely a vallásalapítókat és apostolokat adja. Igazi egységes, végleg- átgondolt világnézete nem volt soha. mert mindig az eleven, zavaros, sokágazatú életet nézte és sohasem az elvont elmélet logikáját. Tele van romantikával és miszticizmussal, talán éppen azért hat annyira a mai emberekre, akik lelkük mélyén romantikusak, boldogságkeresők, misztériumokban hisznek, csak élni akarnak és torkig vannak a világnézetekkel, ő a sorsrendelte, misztikus, nagy szerelem mindent megváltó idealizmusának legnagyobb hirdetője.

Optimista volt, az Élet gyógyíthatatlan rajongója. Fanatikusan hitte és hirdette, hogy az Élet szép, hogy élni jó és hogy az emberi lét értelme: tökéletesedni mind.' magasabb fokra. A mai életet telítve látta halálosan kétségbeejtő visszásságokkal, zürzavarral, sejtekkel, fájdalommal, bűnnel, ostobasággal, gyarló-

VII

sággal és tökéletlenséggel. Kíméletlen kritikát gyakorolt a mai társadalom felett, de sohasem rombolt ott, ahol nem tudott rögtön építeni. Bátran ostromozott, de gyűlölet nélkül. Az anyát és a gyermekét védte, a tiszta szerelmet követelte, a tökéletes boldogságot jósolta; szebbet mondani modern apostolról nem tehet.

Ellen Key sohasem volt férjnél. Nem adatott meg neki az, almit ő maga az asszony boldogságrendeltetésének hirdet, hogy ráakadjon főkii párjára és boldog házasságban éljen vele a szent harmadukért, a gyermekért. Ellen Key magánosan élt, gyermekei boldogsághirdető könyvei voltak. Csak ai legnemesebb emberi lelkek adománya, hogy önzetlenül, keserűség nélkül, rajongva és hittel azt hirdessék boldogságnak az emberek számára, amit tőlük maguktól a Sors megtagadott.

Vajda Ernő.

A nemi erkölcs fejlődése.

Minden gondolkodó ember látja, hogy azok a fogalmak, melyeket a Nyugat vallásai és törvényei a nemi viszonyok erkölcsösségére vonatkozólag Hirdetnek, korunkban alapos újjáalakuláson mennek át.

Mint minden más ilyen átváltozásnak, ennek is ellene szegül a társadalom támaszainak bizalmatlansága, amely azon a meggyőződésen alapszik, hogy az embernek nem áll hatalmában az, hogy önmaga irányítsa fölfelé a fejlődés menetét. Ez az irányítás, úgy vélik, a transcendentális Értelmet illeti meg, amely a valóságban fejezi ki önmagát és így értelmessé teszi a valóságot. A mai házasság történelmileg létrejött valóság és ennek következtében észszerű is. A történelmi folyamatosság — továbbá vallási és etikai szükségletek — kívánják, hogy a mai házasság megmaradjon, mint a társadalom fennállásának nélkülözhetetlen föltétele.

Az újítók a transcendentális Értelmet nem keverik bele a dologba. De ők is elismerik az összefüggést a valóság és észszerűség között egy bizonyos fokig, olyanformán hogy az, ami valóság lett, észszerű is volt — mindaddig, amíg bizonyos adott társadalmi viszonyok és lelki állapotok között vala-

mely határozott irányban legjobban megfelelt az emberek szükségleteinek. Az újítók is belátják, hogy szilárd törvények és erkölcsök nélkülözhetetlenek, mert csak ezek mélyítik az érzelmeket oly akarat-ösztönzések forrásaivá, amelyek elég erősek arra, hogy cselekedeteket váltsanak ki. Megértik, hogy az óvó és szilárdító érzelmek ugyanolyan fontosságúak a léleknek, mint a csontváz a testnek.

Azt a történelmi szükségességet ellenben, amely abban állana, hogy az emberiség nem önmaga által megszabott sorsokat tölt be, ezek az újítók értelmetlenségnek tartják. A „történetileg szükséges“ minden korban a számra vagy minőségre legerősebb emberek megvalósított akarata, megvalósítva oly mértékben, amennyire természet és kultúra lehetővé teszik hatalmuk kifejtését. Ezek az újítók tudják, hogy a nyugati világ házassága részint a fajfentartás mindig azonos testi-lelki okaiból keletkezett, részint történeti okokból, amelyek ideiglenesek voltak; jóllehet hatásaik — úgy itt, mint sok más téren is — még mindig tartanak. Tudják, hogy a társadalmi élet összes alkotásai közül a házasság a legösszetettebb, a legmegsebezhetőbb, a legjelentőségesebb; és megértik ennél fogva, hogy borzalomnak kell elfognia a többséget, ha valaki kezét emel oly sok nemzedék szentségére.

De tudják azt is, hogy az élet változás; hogy minden változás elmúlása régebben életképes valóságoknak és ugyanilyen új valóságoknak keletkezése. Tudják, hogy ez az elmúlás és újkeletkezés sohasem történik egyformán; hogy törvények és erkölcsök, amelyek a magasabbrendűek számára már életetgátlóknak bizonyulnak, a többség számára még életetelőmozdítók és ennél fogva fenn is kell

maradniuk mindaddig, amíg ezt a tulajdonságukat megtartják. De tudják az újítók azt is, hogy a kevés magasabbrendű ember — vagyis azok, akiknek szükségletei és erői a legmegnemessedettebbek — végezetül a többieket is osztályosaivá teszik egy magasabb létnek. Minden fejlődés előfeltétele, hogy meg ne elégedjünk a meglévővel, hanem legyen bátorságunk föltenni a kérdést, hogyan lehetne minden jobban és legyen elég szerencsénk, gondolatban vagy cselekedetben helyes választ találni erre a kérdésre.

A legmagasabb fejlettségű emberek elégedetlenek azokkal az ellenmondásokkal, amelyek jelentkeznek erotikus szükségleteik és azoknak megengedett kielégítési formája között. Ez az elégedetlenség támadásokat hoz létre a házasság ellen, amely pedig még teljesen megfelelt saját nagyapáiknak, amint-hogy megfelelő számtalan kortársnak. Ezek az emberek jól tudják, hogy elégedetlenségük mindaddig nem rombolja szét a házasságot, amíg főnmállanak azok a lelki és társadalmi állapotok, amelyek azt főnntartják. De tudják azt is, hogy akarásuk lassankint meg fog változtatni lelki és társadalmi állapotokat. És a lélek láthatárán már jeleket és csodákat látnak, amelyek az idők beteljesedését hirdetik.

Az újítók nem hiszik, hogy a visszasságok és ellenmondások, amelyek felbonthatatlanul összekötve a fajfenntartás természetes föltételeivel, bármiféle törvények által megszüntethetők lennének. És miután belátják, hogy a tökéletes szabadság olyan fogalom, amely csak tökéletesedett fejlődéssel egyedik, belátják azt is, hogy új formák sokszor nemcsak szabadságbővítéseket hoznak magukkal, hanem eddigelé ismeretlen szabadságkorlátozásokat is.

Az újítók olyan formákat akarnak, amelyek — akár korlátozzák, akár bővítik a cselekvési szabadságot, — előmozdítják az erotikus erőknél az egyénre és az emberi nemre nézve életfokozó használatát. Éppoly kevésbé remélik, hogy az új forma egyszerre csak készen itt lesz, mint amennyire nem várják, hogy minden ember készen lesz rá. De remélik, hogy ők táplálják a magasabb szükségleteket, ébresztik a dúsabb erőket, amelyek végül szükségessé fogják tenni az új formát, a többség számára is. Ez a remény szítja céltudatos törekvésüket, *amelyet* az a biztos hit kísér, hogy az egyéni szerelem az *élet* legfőbb java, úgy közvetlenül magára az egyesre nézve, mint közvetve az új életekre vonatkozólag, amelyeket az egyes szerelme teremt.

És ez a bizonyosság napról-napra terjed körökörül az egész világon.

Anélkül, hogy hinne valamely emberfölötti Értelemben, amely a fejlődést vezeti, mégis mindenkinek hinnie kell valami emberenbelüli értelemben, valami hajtóerőben, amely minden egyes külön nép Értelmét annyira fölülmúlja, mint a szervezet Értelme a szervek Értelmét. Ez az Értelme növekedik, mennél jobban megszilárdul az emberiség egysége. Mind kevésbé tudja megóvni az egyik nép a maga sajátosságát a másik hatásától. És különösen világosan mutatkozik ez az erotika területén. A gall irodalomban északi és angolszász eszmék villannak föl a nemi erkölcsről, a szerelem gall nézőpontjai viszont részben döntő hatásúak azokra a véleményekre, amelyeket Északon „az új erkölcsatlenségnek“ neveznek.

Így szállnak ország és ország között aranyvetélők és acélvetélők, amelyek a jelen öntudatának

tarka, finom fonalát szálanként vonják szálai közé az erős láncnak, amely a különböző népek törvényeiből és erkölceiből áll. Ami itt következik, egy részt rajzolata az új mintának, amelyet ez új takácsművészet alkotott, de tartalmaz néhány, a mintába beleszótt, új motívumot is.

Akik a nemi erkölcsösség: egyetlen céljának és az egyéni szerelem egyedül megengedett formájának tartják a monogámiát, azok nem arra a látszólagos moxiogámiára gondolnak, amelyet a törvény előír, de amelyet a szokások kijátszanak. A valódi monogámiát értik: egyetlen férfi egy asszony számára, amíg e férfi él; egyetlen asszony egy férfi számára, amíg ez asszony él; ezenkívül pedig teljes Önmegtartóztatás. Fejlődésnek csak ez ideál mind teljesebb megvalósulását ismerik el. A jelenkor több irányú fejlődésre való törekvésében csak hanyatlást látnak — és *ebben* az értelemben használja a monogámia szót ez a könyv.

Az élet vallásának követői ellenben az emberi ideálokban az emberi életszükségletek fokozódásának kifejezési formáit látják. Ideátok, amelyek egykor a fejlődés ösztönzői voltak, annak akadályozóivá lesznek, mihelyt az életszükségletek új formákat követelnek, amelyek nem találkoznak az uralkodó idealizmus helyeslésével. Csak aki érzékfölköti, istentől-sugalt ideálokban hisz, az állítja föl őket minden természetek és korok számára. Az evolutionizmus ellenben tudja, hogy sohasem hódoltak vagy hódolhatnak egy és ugyanazon ideálnak az összes lények, kiket egyszóval emberiségnek nevezünk, akik azonban a valóságban csaknem éppen oly sok különböző családba tartoznak, mint az állatvilág. Sőt az evolúció-

nisták örvendeznek, hogy az emberiség nem hagyja magát egyetlen hit, egyetlen erkölcsiség, egyetlen idjeái által egyformává tenni, mert az élet sokféleségében látják az élet értékének egy nagy részét. Úgy vélik, hogy már ez is elegendő ok arra, hogy egyazon koron és egyazon népen belül megadassék az egyesnek az a szabadság, amely, — történetileg nézve, — ugyanazon népet különböző korokban megillette, avagy etnografice nézve megillet különböző népeket ugyanegy időben: nevezetesen az a szabadság, hogy bizonyos határokon belül az egyén maga válassza meg nemi életének a formáját. És pedig annál inkább, mert a földrajzi, éghajlati, történelmi és gazdasági különbözőségek éppoly nagyok két lélek között, mint népek és korok között és az, ami megfelel az egyik szükségleteinek és erő kifejlődésének, még nem felel meg következésképpen a másikénak. Legkevésbé sincs bebizonyítva, hogy a monogámia az a formája a nemi életnek, amely nélkülözhetetlen a népek életerejére és kultúrája számára. Sem a történelmet, sem az etnográfiát nem kell harcba vinni egy olyan állítás ellen, amelyet eléggé megcáfol az a tény, hogy: a főntebb említett szigorú értelemben vett *monogámia még a keresztény népeknél sem lett sohasem valóság* — csak elenyészően kevés embert kivéve; továbbá hogy minden haladás, amelyet a keresztény kultúrának tulajdonítanak, úgy ment végbe, hogy közben a törvény a monogámia volt ugyan, de a gyakorlat a polygámia. Abban a korban, amelyet szónokiasan „az erény és férfierő“ korának neveznek, az északi pogánykorban, olyan törvények és erkölcsök uralkodtak, amelyekről ma — az érzelmi élet további ezeréves keresztény kultúrája után — azt vélik, hogy a társadalom fölbomlását vonnák

maguk után! Kitűnő ősapáink, akiknek erkölcsössége állítólag oly nagy mértékben túlragyogta a mienket, valamennyien olyan polgári házasságokban születtek, olyan otthonban-nőttek fel, ahol az ágyasnő nem ritkán egyazon tűzhely mellett élt a feleséggel és ahol ez utóbbit egészen jelentéktelen okokból ki lehetett taszítani, vagy pedig ő maga is válást követelhetett. Sőt, néha ezek az ősapák a „szabad szerelemnek“ gyermekei voltak, amely a vadonban építette fészket, ha a törzsfő megakadályozta egy szerelmes pár törvényes egyesülését! A katolikus egyház behozta a felbonthatatlan házasságot, de ez nem akadályozta meg, hogy a svéd nép a középkorban a megsemmisülés szélére ne jusson. A tizenharmadik század Franciaországát ellenben aligha dicsérhetné bárki is monogám erkölcsössége miatt. De ennek ellenére is elég életereje volt ahhoz, hogy gazdasági, szellemi és katonai hatalmával eldöntse Európa történetét. Bizony, a francia nép magva, erotikus „erköcs-telensége“ dacára, még mindig nagyon egészséges és szívós, munkaereje és polgári erényei pedig kiválóak.

Akik oly buzgón bizonyítgatják, hogy a népek sorsát a monogámia és a házasság felbonthatatlansága döntik el; keveset tudnak a népek múltjáról és jelenéről. Vagy azt, amit tudnak, elfelejtik, céljuk kedvéért. E cél pedig: hogy az európai fehér emberiség — és annak a mai napon déli tizenkét órakor érvényben) levő erkölcsi ideáljai — mindenütt és örökre megállapított alaptételei legyenek az egész emberi nem erkölcseinek és hitének.

Mindezzel szemben pedig az, ami bebizonyítható: egy nép életereje első sorban attól függ, mennyi a képesség és a jószándék asszonyaiban,

hogy életképes gyermekeket szüljenek és neveljenek, valamint mennyi a képesség és jószándék férfiakban, hogy megvédelmezzék a nép életét. Függetlenül az egész nép munkakedvétől és attól, hogy mennyi a képesség benne, jólétet teremteni a maga számára és értékeket az egész emberiségnek. Éf* függetlenül végül attól, van-e az egyénben erő, feláldozni saját céljait, ha úgy kívánja a köz javá.

Bebizonyítható továbbá: ha egy nép erőit nemi kicsapongásokban használja el, ez gyakran megakadályozza, hogy a nép teljesítse az említett feltételeket, melyek fennmaradásához szükségesek és ez a nép pusztulását vonja maga után.

De ezzel nincs bizonyítva egyszersmind az is, hogy egy nép elpusztul, ha új megismerésre jutván a legészszerűbb nemi erkölcsök felől, megváltoztatja nemi életének a formáit.

A monogámia győzelmének sok oka volt; mindenek előtt az, hogy tapasztalták, milyen sok előnyrel járt. Kevesbítette a férfiak harcait az asszonyokért és így megtartotta erőiket más célok számára. Munkára ösztönzött az ivadékokért. A nemi kapcsolatokon belül kifejlesztette a szemérmes és gyöngédséget és így a nő helyzetével együtt emelte a nő jelentőségét is a gyermeknevelés szempontjából. A gyermekeknek és magának az asszonynak védelmet nyújtott a férfi önkényével szemben. A családi élet által önuralmat és együttműködést teremtett. A házastársak egymásra utaltsága kölcsönös jóakarathoz vezetett. A férfi hatalmi teljességét megnevesítette a felelősségérzet és a védelmezés öröme, a nő függőségét a ragaszkodás és a hűség. A hűséget megerősítette a férfi birtokjogi féltékenységtől való félelem, mert a férfinak joga volt tudni,

hogy tulajdona saját gyermekeire öröklődik-e tovább. Megerősítették a vallások, melyek szerint bűn volt idegen vért keverni a törzsbe. Megerősítette a kereszténység reménykedése egy a földi léten túl való együttélésben. Megerősítették a közös gyermekek, akikkel szemben a fejlődés íolyamáa mélyült a gyöngédségi érzés.

És ez az erkölcs- és lélekneemesítő hatása a monogám'ianak még ma is megvan. Ügy látszhatnék tehát, mintha ez az elismerés, amellyel adózni kell már a tökéletlen monogám'ianak is, minden további bizonyítási kötelezettség alól fel kellene, hogy mentse azokat, akik azt állítják, hogy a nemi erkölcs helyes irányú fejlődését csak egy mind tökéletesebb monogámia biztosíthatja. De ezek elfelejtik, hogy a monogám házasság, amely szokásban volt már régen a kereszténység előtt, *attól a perctől fogva, amint az egyház a nemi erkölcs egyedüli formájának nyilatkozta ki, az igazi erkölcsnek ugyanannyit ártott mint amennyit használt.*

A rendes gondolatbeli ugrással arra a végkövetkeztetésre jutottak ugyanis, hogy az a hatalmas kultúrfejlődés, amely a monogám házasság kizárólagos jogosultságának ideje alatt végbe ment, nélküle lehetetlen lett volna. És így egyszerűen odaállították, mint minden magasabb kultúra nélkülözhetetlen előfeltételét!

A ma mindgyakrabban föllángoló erkölcsi vitatkozásoknak magva *az a kérdés, vajjon az igazi nemi erkölcs szempontjából aránylag melyik a magasabb érték: a szabad házasság vagy a felbonthatatlan szerelem.*

Amiig az ember hite önmagáról az volt, hogy tökéletesnek teremtett, azután bűnbe esett, a hús

és lélek között örök harcba helyeztetett, addig semmiféle kétely sem merülhetett föl a keresztény erkölcsi ideál fölött értéke felől. Még azok is, akiknek a legkeményebben kellett harcolniuk, hogy e keresztény ideált elérjék, sőt maguk a harcban legyőzöttek is bűnösnek vallották magukat, oly mértékben, amennyire a test győzött a szellem fölött. Az evolutionizmus adott csak bátorságot az embernek a kérdés fölvetésére, hogy vajjoni nem „vétkезhet-e“ akkor is, amikor a szellem győz a hús fölött? Vájjon nem a házasság van-e az emberekért, nem pedig az emberek a házasságért? Az evolutionizmus adta végül a bátorságot, hogy követeljék a jelen jogát arra, hogy mennél több irányú tapasztalatokat szerezzen afelől, mely nemi erkölcsök a legkedvezőbbek az emberiség fejlődésére. Mert „a házasság eszméje“ az ő számukra nem más, mint ennek a fejlődésnek az elősegítése. De mindenirányú tapasztalatok addig nem szerezhetők, amíg vallás és törvény csak egyetlenegy erkölcsöt nyilatkoztat ki igazinak és ezzel a többit — mihelyt komoly nyíltsággal jelentkeznek — mind szigorúan elítéli vagy megnehezíti, míg a monogám ideál elleni titkos vétkezéseket tűri vagy éppen elősegíti. Ez ideál megállapítása minden bizonnyal sokakat fel-tüzelt, hogy azt megvalósítani törekedjenek, sőt maga a képmutatás is közvetett hódolat, amellyel értékének adóznak. Ez az állhatatosság azonban a haladó fejlődést veszélyezteti.

A házasságot illetőleg, — mint különben minden más vonatkozásban is — a Lutheránusság a félig-ség, a híd két következetes világnézet: a katolikus-

keresztény és az individuális-monista között. És hidak arra valók, hogy az ember átmenjen rajtuk, nem pedig, hogy közepükön állva maradjon.

Egyetlen „erkölcstelen“ írónk sem hangsúlyozta erősebben a nemi élet hatalmát, mint Luther. Elképzelhetetlennek tartja a házasságtalan szüzességet. A házasságban istenadta eszközt lát a vágy csillapítására, mint ahogy a táplálék istenadta eszköz az éhség csillapítására. De mint ahogy tilos az embernek éhségét lopással csillapítania, épp oly kevésbé szabad oltania vágyát bujasággal. Ez ellen nem is lehetne semmi kifogás, ha nem neveztek volna bujaságnak mindéin házasságon kívüli viszonyt, míg a tisztesség összefért bármi fajta házassággal!

Luther tudott egyetmást a Természetről, amikor azt tanította, hogy az ember a házasságon kívül elnyomhatja ugyan cselekedeteit, gondolatait és vágyait azonban nem. Mítsem tudott ellenben a kultúrának arról az alkotásáról amelynek neve Szerelem. És ezért nem tudta azt sem, hogy egy és ugyanaz a mondat, amelyet ő arra használt hogy a cölibátus ellen szóljon vele, alkalmazható a házasság ellen is. Mert mint ahogy a szüzességi fogadalom önmagában véve még nem hoz magával igazi tisztaságot, épp oly kevésbé tud a hűségi fogadalom valóságos hűséget létrehozni. Csak akkor jöhet az létre, ha házasság és szerelem egyet jelentő fogalmakká lesznek. Luther házassági harcának eszmei tartalma nem volt magasabb házassági fogalom, mint a katolikus egyházé, hanem csak annyi volt, hogy a szerzeteseknek és az egyház embereinek visszaadja a házasságot. Neki köszönhető a protestáns paplak és ezzel jelentékeny nyeresége a falusi élet poézisének, a népművelésnek, nagy szellemek létrehozásának és

— közvetve — szenvedélyes szabadgondolkodók kiképzésének is! A lutheri házassági tan ellenben semmiféle köszönetet nem érdemel, mert — mint a protestantizmus a maga egészében — benne ragadt egy megoldhatatlan ellenmondásban. Ahelyett, hogy Krisztus és a katolikus egyház szellemében kitarított volna a házasság fölbonthatatlansága mellett és követelte volna az érzékiség elfojtását, ha a lélek nyugalma azt úgy kívánja, Luther azáltal, hogy elismerte a természeti ösztön hatalmát, koncessziókbá kényszerült bele, amelyek egészen a jóváhagyott kettős házasságokhoz vezettek, — egyébként teljesen bibliaszerű en. A reformáció korának durva fölfogása számára mitsem jelentett az egyénileg változó szerelem. Ha a házasság csak a természeti szempontból volt lehetséges, akkor bárkivel meg lehetett azt kötni, sőt az igazi jámborság előtt magasabbrendűnek tetszett az, ha a házasságot földi szerelem nélkül kötötték, mert az befolyásolhatná az isten iránti szeretetet. A lutheri házassági tan istent „elnézővé“ *tette* mindazon tisztátalanság iránt, amelyet a nemi élet magába foglalt a házasság fehérre meszelt kriptáján belül. Szemet hunyt a rengeteg asszonylegyilkolás fölött, amit a termékenység parancsa vont maga után és az összes életképtelen gyermekek fölött, akik össze nem illő és tisztátalan házassági kötelékekben a világra jöttek. Minden bár a legalacsonyabb indító okokból, bár a legtermészetellenesebb körülmények között megkötött frigyét „szentesített“: házasságkötéseket beteg és egészséges, öreg és fiatal, akaró és nem akaró fél, vagy két nemakaró között, akiket a család kerített egybe. És az ilyen „keresztényi házasságkötéseknek“ még mindig hirdetik isten áldását, a termékenység pa-

rancsát és a nő engedelmességét. E házassági tanak és öntudatlan hatásának számtalan asszony esik még mindig áldozatul. Ellankadt ölük sovány televény az új nemzedék számára. Leigázott lelkeik törött támasz új akaratok növekedéséhez. Egy asszonyra, akiben megvan az önvédelem elszántsága, ezer olyan jut, akik ellenkezéssel fogantak és fognak gyermekeket. Egy feleségre, aki a szerelem félénk kérő szavával találkozik, ezer olyan esik, akik lealacsonyításuk érzésével tartozásként adják meg hitelezőiknek a jogot, amelyet a lutheri házassági tan és a keresztény alárendeltségi fogalom beljük olt. De a lutheránus egyházon belül is jelentkezik az idő hatalma. Ifjabb férfiak lépnek elő, akik síkra szállnak azért az alapelvért, hogy a házasságban, ha erkölcsösnek akarják tekinteni, szerelemnek is kell lennie, — és nem elegendő csak beszélni az esketési formulában a szerelemről. A szerelemnek ez új protestáns hirdetői valószínűleg érvényesítik is befolyásukat, hogy megakadályozzanak egy sereg ellenszenves frigykötést. Sem nekik, sem egyházközségüknek eszük ágában sincs azonban, hogy megvetéssel sújtsanak egy olyan házaspárt, amely a legalacsonyabb indító okokból kelt egybe. Ha ellenben két ifjú, egészséges, csak szerelmük által egyesített ember együtt lakik és beteljesíti a termékenység parancsát, akkor, csúfos bánásmód — ha nem is maga az ifjú lelkész, de legalább egyházközsége részéről — győzi meg őket arról, hogy: csak a törvény által megszentelt nemi összeköttetés részesül becsületben; hogy tehát legkevésbé sem maga az egyéni szerelem komolysága, hanem csak a társadalmi lebélyegzés teszi őket kettőjüket alkalmassá arra, hogy megalkossák két ember ero-

tikus együttélésének erkölcsi alapját! Ha pedig egy ember, aki szerencsétlen; volt egy szerelemtelen házasságban, megszabadítja magát, hogy új együttélést építsen föl magának „a házasság erkölcsi alapján, az egyéni szerelmen“, akkor sietve helyezik át az egyház emberei a házasság erkölcsösségét — a kötelesség alapjára.

Hogy a szerelem a házasság erkölcsi alapja, ez a mondat tehát egyelőre még csak aféle szóbeszéd. Megvalósítása a protestáns világban hosszú ideig büntetendő gonosztett volt és valószínűleg még a kétezredik évben is büntetésre méltó cselekedetnek fogják tekinteni.

Az élet vallásának erkölcsi felfogása szerint tehát a lutheránusság házassági tana — mint különben az egész kereszténységé általában — erkölcsitelenségbe torkollik, mert éppoly kevésbé védelmezi a faj jogát a tegjobb életföltételekre, mint ahogy nem adja meg az egyénnek a jogot arra, hogy szerelmét a maga egyéni erkölcsi követelményei szerint valóítsa meg. A lutheránus házasság célja az volt, hogy szerelemmel vagy anélkül összepárosítson férfit és *nőt* mint kölcsönös erkölcsösségi eszközöket, mint gyermekfelnevelőket a társadalom számára és egyzersmind hogy fogva tartsa a férfit, mint családfenntartót. E cél kíméletlen követésével sikerült is az egyháznak az érzékiséget lefojtani, de azt megtisztítani nem. Sikerült kifejleszteni a felelősségérzést, de nem a szerelmet. így csak a nyersanyagot gyalulta meg durván egy magasabb erkölcsiség számára. Lehet, hogy a durva gyalulás az, ami általánosságban most még leginkább alkalmazható. De mindegyre többen lesznek, akik finomabb eszközök után vágyakoznak.

Az új erkölcsi felfogás abból a reményből ered, hogy az emberiségben megvan a képesség, hogy egyre teljesebb tökéletesség felé emelkedjék. A nemi élet azon formái kell tehát, hogy szabályai tegyenek az új erkölcsnek, amelyek a legjobban szolgálják ezt az emelkedést. De minthogy valamely viszonylat miféleségét csak annak következményei határozhatják meg, az élet vallásának hitvallói a nemi állapotok terén is, éppúgy mint a büntetőjogi területen, a „föltételes“ ítéletet akarják alkalmazni. Csakis az együttélés dönthet valamely együttélés erkölcsössége felől — vagyis arról, hogy van-e képesség benne magasabbra emelni az együttélők és a nemzedék létét. *Következésképpen semmiféle házassági viszonyt nem lehet előlegesen fölszentelésben részesíteni* és viszont nem is lehet azt — bizonyos, a gyermekeket illető kivételekkel — *megtagadni tőle. Minden új pár — bármiféle formát választott is együttélése számára — még majd csak saját maga kell, hogy bebizonyítsa együttélése erkölcsi jogosultságát.*

Ez az az új erkölcs, amelyet ugyanazok az emberek neveznek ma erkölcstelennek, akik erkölcstelennek kárhoztatták föllépésekor Luthert. Olyan ítélet, melyet visszhangoz a katolikus világ, ahol még ugyanazon szidalmakkal halmozzák el „a fajtalam barátot,“ mint amelyekkel a lutheránus közösség a „szabad szerelem“ párthíveit. Luther mai „szabad-elvű“ utódai számára ezen a területen, éppúgy, mint a hit területén, arról van szó, hogy vagy vissza kell fordulniuk, vagy pedig haladniuk kell előre. Vissza a föltétlen tekintély szilárd talajára, vagy a szabad vizsgálódás hídján keresztül át a teljesen — egyéni hit ki nem kutatott országába. Vissza a fölbontha-

tatlan házassághoz, vagy pedig a házassági kényszer hídján át előre a szerelem jogaihoz. A következetes gondolkodás egyenes útja számára nincs harmadik lehetőség.

Az újprotestánsok házassági tana már sokkal kevésbé következetes, mint a Lutheré. Vele együtt elismerik az érzékiség jogát a szerelemben, kortársaikkal együtt a szerelem jogát az emberi éleiben. De amikor azután mind a kettőnek határokat szabnak, tarthatatlanságokban ragadnak benne.

Nem amiért zabolázást követelnek a házasságon kívül és belül. Valamely végső éleifelfokozáshoz való előkészület mindig ideiglenes életakadályokat hoz magával. Hanem mert a zabolázás, amelyet követelnek, oly terjedelmes, hogy nagy mértékben életet gátlóvá lesz, anélkül, hogy megfelelő, végső életfelfokozódást hozna maga után. Ők ugyanis a nemi mozzanatot a szerelemben a fajfentartás feladatára korlátozzák és a szerelmet az emberi életben egyetlenegy viszonyra. Azok a házastársak, akik nem akarják, nem tudják, vagy akiknek nem szabad) magukra venni egy új élet felelősségét, így a házasságban cölibátusra ítéltetnek. Viszont házasfelek, akik egyszer szerelemre alapozták házasságukat, kénytelenek folytatni azt szerelemtelenül is.

De ezek a követelmények kíméletlenebbek az emberi természettel szemben, mint az a kényszer, amely ellen Luther harcolt. A teljes cölibátus könnyebb, mint a házasságban való. A lélek követelményei erősebbek, mint az érzékekéi. De ez még nem szolgálhatna akadályául a szigorú követelmények felállításának, ha ezek valóban egy némileg magasabbrendű létezést segítenének elő. De csak az élet valóságai fölött félrenéző — és a keresztény rendszerint ilyen

félrenéző — állíthatja föl a nemi erkölcsiség alapjául az egyéni szerelmet úgy, hogy egyszersmind bezárja annak jogát az erkölcsösség föntebb említett határai közé.

Mert az egyéni szerelem, amilyené ma a kultúra fejlesztette, annyira összetett lett, oly terjedelmes és mindenbe belenyúló, hogy — függetlenül a fajfentartástól — *nemesük önmagában véve nagy életérték, hanem minden más értéket is emel vagy leszállít.* Eredeti jelentősége mellé egy újat kapott: ő hordja az élet lángját nemzedékről nemzedékre. Senkisem nevez erkölcsstelennek valakit, aki — szereimében megcsalódva — lemond arról hogy egy házasságban tovább szaporítsa a fajt. És azokat a házastársakat sem fogja erkölcsstelennek nevezni senki, akik szerelemtől boldog házasságukban megmaradnak, ámbár az gyermektelennek bizonyult. *Pedig ezek az emberek mindkét esetben a jövendő nemzedék rovására követik szubjektív érzelmeiket és szerelmüket öncélnak tekintik.* Az a jog, amelyet ezekben az esetekben a faj rovására már megadnak az egyénnek, mindjobban bővülni fog, mennél inkább növekedik a szerelem jelentősége. Ellenben az új erkölcs a szerelemtől mind nagyobb *önkéntes jogkorlátozásokat fog követelni oly időszakokban, amikor egy új élet azt megkívánja, éppúgy, mint meg fogja követelni az önkéntes avagy kényszerített lemondást új életek nemzésének jogáról olyan körülmények között, amelyek azokat kisebb értékűekké tennék.*

Az újprotestantizmus, nemkülönben Tolstói házassági tana, lényegében aszkétikus bizalma Hanságon alapul a nemi életteli szemben. Egyikük sem tételezi fel, hogy a nemi élet érzéki oldala másként megne-

síthető volna, mint ha azt kizárólagosan a fajfenntartás szolgálatába állítják. Végső sorban ez a szempont a döntő minden keresztény erkölcsi feűfogá^ számára. A kereszténység alapja az a meggyőződés, hogy az ember földi életének célja: az embernek mint örökkévaló lénynek fejlődése. Ezért nem lehet öncél az embernek semmiféle életmegnyilvánulása, hanem azoknak magasabb célt kell szolgálniuk, mint amilyen az egyén, sőt akár az egész emberiség földi élete és boldogsága.

Amikor azonban a nemi erkölcs alapját egy földöntúli létbe helyezték, ezzel megfosztották a fajrentartásai való összefüggésétől és így ellenmondásba jutottak saját magukkal. Ez az oka, amiért a kereszténységnek — míg közvetve igen nagy jelentőségűvé lett a szerelem átszellemítése szempontjából — még sem sikerült soha összebékítenie az egyén kívánalmait a faj kívánalmaival, a lélek szükségleteit az érzékek szükségleteivel. Mindent átfogó csak az az erkölcsi szabály tesz, amelynek alapja az a hit, hogy az élet értelme: annak fejlődése az egyén által mindig magasabb életformák felé az egész emberi nem számára. Ez a szabály nem tart erkölcsösnek semmiféle aszkézis! amely azt célozza, hogy a lelket megszabadítsa a? érzékiség bilincseiből: ezt a nagy célját a keleti aszkézisnek. Csak azt az önfegyelmzési tartja jogosnak, amely mind nagyobb egységet hoz létre a lélek és a test akarata között. Ez az önfegyelmzés szintén lemond a közelebbi és csekélyebb jóról a távolabbi és nagyobb kedvéért. De ezt a jót a szerelemben — mint különben minden más területen is — *egy mind lélekteljesebb érzékiségben vagy egy mind érzékibb lelkiiségben* találja meg. nem pedig az aszkézisnek

érzékiségtől mind jobban megszabadított szellemiségében. A szellemiségnek ehhez a kápolnájához hegyi ösvény vezet, amely — bármily fáradságos legyen is minden egyes lépés — de egyenesen a célhoz vezet. A lélekteljesen érzéki leli ellenben egy cella, amelyhez egy labirintus vezet. Itt az egyes lépések kevésbé fáradságosak, de az egész vándorlás hasonlíthatatlanul nagyobb veszéllyel és feszültséggel jár. Ez lehet az ok, amiért eddigelé csak a legerősebbeket csalogatja; — azokat akik sohasem mondanak le az élvezésről, mert akkor is élveznek, amikor lemondanak! Aki az utóbbi cél felé törekszik, az előtt együgyüvé válik a csak egyetlen erkölcsi szabály — egész egyszerűen azért, mert az emberek sokfélék. Nemi önmegtartóztatás az ifjúkorban például tíz ifjú közül kilencet megerősíthet. A tizediket ellenben félig állattá változtathatja, amely, ámbár külső értelemben „szűz“ volt a házasság előtt, a házasságban oly vadságot vagy romlottságot tanúsíthat, hogy az asszonyt a maga színvonalára vonja alá, vagy pedig szakadékot támaszt közöttük. Kizárólag érzéki nemi viszony tíz közül kilenc esetben értéktelenebbé teheti úgy az asszonyt, mint a férfit. A tizedik esetben egy ilyen viszony életeteldöntő érzéssé mélyülhet és a házasságban, amelyhez vezet, nagyobb boldogsági lehetőségek rejlenek, mint sok ifjú páréban, akik a magukét abban a rendben kötötték meg, amelyet az egyedül, boldogságot ígérőnek tartanak. Tíz eset közül egyben megtörténhetik, hogy a szerelem, amelynek számára egy fiatal ember egészen házasságáig tisztán tartotta magát, valóban az egyéni szerelem., Kilenc esetben nem az, hanem éppen ellenkezőleg a legkevésbé egyéni a szerelem minden

fajtái között. Tíz közül kilenc esetben elképzelhető, hogy ezeket a csalódásokat elbírná a kötelesség-érzet, még pedig úgy, hogy ezzel növekedik az egyéniség. A tizedik esetben viszont a tévedésben való megmaradás az egyéniség pusztulásához vezet.

Azok tehát, akik a teljes tisztaságot a házasság előtt és az egyéni szerelmet a házasságban teljes joggal az erkölcsösség szabályává teszik, számtalan ilyen és hasonló tapasztalatok alapján azt kellene hogy elhatározzák, hogy mindenkit önmagát engednek dönteni arról, hogyan érhető el a legjobban ez a tisztaság a házasság előtt és a házasság után és hogy milyen tartalmú legyen ez az egyéni szerelem. Az egyéni szerelemnek vagy nem szabad semmiféle jelentőségének lennie a házasság szentsége szempontjából, sem mellette, sem ellene. Vagy pedig ha az egyéni szerelem a házasság megkötésekor annak szentségét jelenti, ezt a jelentőségét meg kell tartania a házasság további folyama alatt is. De azt csak maga az egyén tudja, hogy meddig marad házassága szent az egyéni szerelem által, vagy mikor szűnt meg az lenni. Senkinek sem lehet kötelességévé tenni egy nem szent viszonyban való megmaradást és így az új protestantizmusnak vagy az egyéni szerelmet mint a házasság erkölcsi alapját kell elejtenie, vagy pedig a töltetlen hűséget mint az erkölcsös egyéniség kifejezőjét.

Az erotikus monista nem kérdezi, hogy valamely nemi viszony az első és egyedüli-e, mielőtt erkölcsösnek ismeri el. Csak azt akarja tudni, vájjon olyan volt-e, hogy nem hagyta ki a játékból a szerelmesek egyéniségét. Vájjon olyan együttélés volt-e, ahol „*sem a lélek nem csalta meg az érzékeket, sem az érzékek a lelket.*“

Ezekkel a szavakkal George Sand megadta az új szüzesség fogalmát.

Az új nemi erkölcs követelményei sajátosságos hasonlóságokat és hasonlótlanságokat mutatnak azokkal, amelyeket ezen a téren a lovagkor fölállított. A szerelmi törvényszékek például megállapították, hogy házasság és szerelem kizárják egymást. Az egyéniség fogalma ellenben egységességre való törekvést hozott magával, amely elképzelhetlenné teszi, hogy házasságban lehessen élni, anélkül, hogy a lélek vágya és a hitvesek érzékei egymás felé forduljanak. A lovagkor a jövő nemzedéket kívül hagyta a szerelem birodalmán. A jelen reménye viszont az, hogy a szerelemmel az új generációt éppúgy tökéletesíti, mint magukat a szerelmeseket.

A sokaságnak, amely még csak arra sem volt képes, hogy álmodjék az egyéni szerelemről, az új erkölcs is. meghagyja azt a jogot, hogy olyan házasságot kössön, amely megadja szegényes létüknek legalább a szülői örömök és családi érzés tartalmát. De szigorú lesz azokkal szemben, akik, ámbár ismerték vagy sejtették a szerelmet, mégis nélküle kötöttek olyan házasságot, amely azután a saját életükön kívül bizonyára még más életet is gyöngíteni fog, sőt talán szét is rombol. A bölcsesség megkívánhatja, hogy az ítélet bizonyos egyes esetekben enyhe legyen, mert az emberek többsége későn vagy sohasem ismeri meg a saját szívét. *Vezető erkölcsi alapelveként ellenben megingathatatlanul fent kell tartani a házasság és szerelem egységét.* Az ember a maga ideálokat képző hatalmával, a maga

mind fokozottabb boldogságkívánásával szellemi szükségletekké mélyítette az ösztönöket és ugyanez az ideálképző hatalom most kíméletlenül kidönti a nemi erkölcs külső támasztékait és az egységfogalommal helyettesíti őket. Bénák és sánták ugyan megfosztatnak így mankóiktól, de ez nem zavarhatja meg azt, aki túl a bénákon és sántákon a jövő szebb és egészségesebb emberei felé tekint.

Az egység gondolata mindenestre magában foglalja minden egyes embernek azt a jogát, hogy nemi életét a maga egyéni kívánságainak megfelelően alakíthassa, de csak úgy, ha ezzel nem sérti tudatosan az egységet és így közvetlenül vagy közvetve nem sérti azoknak a lényeknek a jogát, akiknek az ő szerelme életet ajándékozhatna. *A szerelem így mindjobban magánügye lesz az embernek, a gyermek ellenben mindinkább életkérdése a társadalomnak.* És ebből következik, hogy a nemi szétszakadásnak (a dualizmusnak) két legalacsonyabb és társadalmilag szentesített megnyilvánulása, *a kényszerházasság és a prostitúció, lassanként lehetetlenné válnak, mert az egység gondolatának győzelme után nem fognak többé megfelelni az emberek szükségleteinek.*

Kényszerházasság az olyan, amely nemcsak az együttélés erkölcsösségét és a gyermekekre való jogot teszi függővé ezen együttélés formájától, hanem a válás lehetőségét is az egyik fél számára a másiknak akaratától. Prostitúció a saját nemiséggel való mindennemű kereskedés, üzzék azt bár asszonyok avagy férfiak, akik szükségből vagy kedvből a házasságon kívül, avagy a házassággal eladják magukat. Mindkettő történhetik durvább és finomabb formában. Egész rangfokozata van a szerelem nélküli házasság-

nak, nemkülönben a szerelem nélküli „szerelemnek.“ Nagy például a különbség egyrészt a Kaméliáshölgy, avagy Raskolnikow Sonyája és másrészt az utca-szatorna egy dúvadja között. Éppígy különbség van egy asszony között, aki anyasági vágyból és egy másik között, aki fényűzésre vágyva megy bele egy házasságba. Nagy a különbség egy férfi között, aki munkatársnőt keres és egy másik között, aki hitelezői megvigasztaló ját keresi. De váltsa bár meg magát valaki saját személyének egy részével éhségtől vagy adósságoktól magánytól, avagy vágyaktól, bármekkora is önmagában véve az így nyert érték, az egység által megszabott nemi erkölcs szempontjából mégis csak lealacsonyítás marad az üzlet úgy a vevő, mint az eladó számára.

Az erotikus egyéniségi öntudat fejlődését éppoly nagy mértékben akadályozza a társadalom által szabályozott „erkölcs,“ mint a társadalom által rendszabályozott „erkölcstelenség.“ Akár arról van szó, hogy az elsőt fen tartásuk, akár padig arról, hogy az utóbbit mentegessék, mindenképpen azt hallja az ember, hogy az idealizmusnak alkalmazkodnia kell „a való élet követelményeihez.“ Ugyanazok az emberek, akik joggal tartanak a társadalom felbomlásától, ha valaki minden éhezőnek a lopásra való jogát hirdetni, mint „a való élet követelményét,“ életbölcsek tartják magukat, mivel egy, a tulajdonnál véghetetlenül jelentőségtelesebb területen a lopás szükségességét hirdetik — a prostitúció formájában.

A való életnek mindenesetre vannak követelményei. Az egyik esetben, hogy minden táplálékra éhezőnek munkát kell kapnia és pedig olyan díjazással, hogy ehessenek. A másik esetben, hogy minden nemileg érett embernek meg kell adni a lehető-

séget az idején való házasságkötéshez. De az átalakulások, amelyeknek végbe kell menniök, hogy ez megtörténhessék, mindaddig nem fognak bekövetkezni, amíg a társadalom — abban a föltevésben, hogy a prostitúció szükséges rossz — öröködik annak következményei fölött és ezzel önmagát abba a tévhitbe ringatja, hogy a prostitúció veszélyei elháríthatók. Mert így fölmentik magukat az alól, hogy olyan kivezető utakat keressenek, amelyek jobban kielégíthetnék mindkét alapszükségletet — szerelmet és éhséget, — amelyeknek csillapítására sok férfi és nő számára ma a prostitúció az egyetlen út.

De ezek az átalakulások addig sem következhetnek be, amíg a társadalom — abban a föltevésben, hogy az esketés szükséges áldás — megmarad e mellett, mint a nemi viszony egyik erkölcsi követelménye mellett.

Mert az esketés közvetve — éppúgy, mint a prostitúció közvetlenül a megnevelés elleni bűnökhöz vezet, büntettekhez, amelyekkel összehasonlítva, ártatlanságok az élőkön elkövetett rablás és gyilkosság!

A dolgok ebbeli állapotában együtt vétkezők azok az erkölchirdetők is, akik elhitetik magukkal hogy csak a monogámiának mind szigorúbban fön-tartott megkövetelése a baj gyógyszere. Félnék ezek az élet tartalmi gazdagságának, a boldogsága álomnak, az életmámornak minden hangsúlyozásától. Csak kötelességérzést és felelősséget prédikálnak a lélek számára és a társadalommal szemben. De hiszen ezt állandóan prédikáltak a kereszténység első kezdetei óta, anélkül, hogy a nemi erkölcs a

maga egészében emelkedett volna! Ez gondolkodásra int. És pedig annál inkább, ha ezt a szerelemtől való félelmet egészen Tolstoinak — vagy helyesebben a Keletnek — érzékiségtől való irtózásáig űzik; ha a házasságot csak veszélyes palliatívának tekintik egy örökletes betegség ellen, amelyet legjobb volna úgy legyőzni, hogy feleslegessé váljék az orvosság!

Ha majd a lelki folyamatok éppúgy ki lesznek kutatva, mint a Föld történései, a szerelemnek is meglesz a maga klimatológiája — vagyis hullámtudománya. Követni fogják az időkön át az érzés hullámjárását, fölfelé és lefelé haladó mozgását, az ellenhatásokat és oldalbefolyásokat, amelyek meghatározták. Ilyen fölfelé haladó hullám korunkban a fiatal emberek növekvő undorodása a társadalmilag alkalmazott erkölcstelenségtől és egységes szerelemre vágyakozásuk. Viszont ezzel ellenkező irányban haló befolyás egy sereg fiatal nő ellenszenva a szerelem ellen. Ezek a nők nem érik be, mint az új protestáns lelkészek, azzal a követeléssel, hogy az érzékiséget szentséggé kell tenni: ők meg akarják azt ölni. Nemcsak a szerelemtől elválasztott vágyat gyűlölik — és pedig ezt joggal — hanem alacsony-nak tekintik magát a szerelmet, még ha az a lélek és az érzékek egységét jelenti is. A házasság szerintük csak szimpatikus barátság legmagasabb formája lehet és kifejezése a gyermekek létrehozására és felnevelésére irányuló kötelességérzetnek. Amikor a házasság mentes lesz érzéki kéjérzetektől és egyéni boldogságkívánásoktól, ha két jóbarátnak az egyesülése lesz kötelességben és örömmel, hogy egészen a gyermekekért éljenek — csak akkor lesz a házasság „erkölcsössé“!

A szerelem, mint a lelki rokonézés és a nemi élet szintézise, mint élethatalom, amely az ember *életét* megnöveli és megszépíti, értéktelennek látszik e nők előtt. És jelentőségtelennek tartják azt a gondolatot, hogy valami különbség van a nő és a férfi természete között. Mindkettőtől teljes önmegettartoztatást követelnek a házasságon kívül; és azon belül csak néhány kivételt engednek meg, amelyeket a Természetnek még tökéletlen berendezése a faj fenntartásához szükségessé tett. Remélik, hogy a kémiai és biológiai tudományok haladása meg fogja szabadítani az embert a szeretemben való lealacsonyodásától, éppen, mint ahogy Verner von Heidenstam az „evőporban“ remél megszabadulást az éhség általi lealacsonyítástól. Talán mindnyájuknak igazuk lesz. De ezekhez a lehetőségekhez nincs közük a huszadik század embereinek. Amire most egyelőre szükségünk van, az több szerelem — és több táplálék — nem pedig kevesebb!

Azért nem is valószínű, hogy az éppen fejtegetett irány az, amerre a nemi erkölcs fejlődése tovább fog haladni. Mert máris mind több emberben fokozottabb az erotikus követelmény, amely a főntebb említett tisztasági ideált visszautasítja. Semmiféle célnak a gondolata nem szentesíthet számunkra egy eszközt, amely szerelem nélkül szépségnélkülinek tetszik előttük.

Azonkívül a kötelességérzetből származó gyermekek esetleg egy sereg lényegesebb életföltételtől lennének megfosztva. Többek között attól hogy szüleikben megtalálják azokat az élettel teljes, boldogságot kisugárzó egyéniségeket, akik a legjobb szellemi tápszert lennének a gyermekek számára, — és ehhez járul még az a szempont is. hogy szülők, akik „csak

gyermekeiknek élnek,“ igazán rossz társaság gyermekeik számára!

Az itt vázolt erkölcsi program megmagyarázható a társadalmilag védett erkölcstelenség elleni jogos gyűlöletből és a — részben — jogos felháborodásból a gyermeket elhárító szerelem ellen. De a szerelem e legmélyebb konfliktusának — az egyén és a jövő nemzedék követelményei közöttinek illetően megoldása épp úgy sérti a Természet akaratát, mint a kultúra alapjait. Mindkettőtől függetlenül gondolják elérhetőnek ezek a túlbuzgók a tisztaság fehér világát, mely csalogatja értelmüket a tisztátalanság és nyomorúság által okozott szenvedések között, amikkel a nemi élet ma még betölti a létet. Elfeledik, hogy a hó határán felül csak a legnyomorúságosabb életformák tenyésznek. Az emberi fejlődés azonban mind gazdagabb és erőteljesebb formaképződés felé evez. És pedig nemcsak a nemi életben, nem, az alkotás minden területén a tápláló és termő talaj az érzékiség, mindenek előtt az erotikus érzékiség. Minden kísérlet, amely erkölcsiséget el akar választani érzékiségtől, nem elősegíti, hanem csak hátráltatja a fejlődést, mert a nemi érzés átültetése más termőföldbe, mint az érzékiségbe, a mi földi föltételeink között egyelőre lehetetlenség! Az érzékiségnélküliséget — vagy érzékeken felüliséget — célzó tisztasági követelmény talán védelmet nyújthat kis veszedelmek ellen. Nagy veszedelmekkel szemben jelentéktelen lesz, mint egy sövénykerítés erdőégés ellen. A kéjnek semmiféle lefékezése nem tisztítja azt igazán, csak annak más újakra való levezetése. Csak erősebb szenvedélyek zaboláznak meg szenvedélyeket. A kéjben és a szenvedélyben, amelyekben a

veszély rejlik, magában a szerelmi ösztönben van benne a helyes kiindulási pont a megnevesítéshez. Akiben az ösztön elfojtásának vágya szenvedéllyé lesz, annak e szenvedély kilátást nyújt arra, hogy elérje életellenes célját. Aki ellenben a nemi ösztöne nem megölni akarja, hanem csak ura akar annak tenni, az a maga harcában a vágy ellen, — amely vágyat még mértéktelenül szítja az átöröklés és a társadalmi szokások — csak akkor lesz erős, büszke győztes, ha a szerelem egységéről álmodik és azt végül megismeri. Kétségkívül vannak másodlagos segítő eszközök is. Mindenek előtt az, ha valaki már a szülői vérről megkapta a szüzesség ösztönét; ha gyermeksége óta védve van úgy a durvaságok, *mint* az elpuhultság veszélyei ellen; ha ifjúi érzéssel és áhítatosan megmagyarázták neki a célt és a nemi rendeltetés nagy csábításait; ha a közvélemény azt a benyomást kelti benne, hogy az önuralom lehetséges és hogy annak jelentősége van az egyén és a jövő nemzedék boldogsága számára, ha nem él vissza semmiféle élvezeti cikkel, különösen részegítő italokkal, amelyek közvetve és közvetlenül gyöngítik az akarat ellenálló erejét úgy a nemi életben, mint a kísértésnek minden más területén. Kérdésesen felül áll, hogy nemes testgyakorlatok, tánc és játék — de nemesek ezek csak akkor, ha szépen és méltón úgy lélekkel, mint testtel űzik őket — alkalmas eszközök arra, hogy a nemi ösztönt átalakítsák és úrrá legyenek fölötté. Az is bizonyos, hogy testi és szellemi magánmunka, nemkülönben a közhasznú törekvésekben való valamilyen résztevés szintén nagy jelentőségűek, mert az erotikus erőket átalakított formában igénybe veszik és elhasználják. Minden igazi művészi élvezet a legna-

gyobb mértékben fontos a nemi élet nemesebbé tétele szempontjából, nem a legcsekélyebb okból azért, mert az embereket odaállítja a „meztelen valóság és leplezetlen igazság“ elé (Fröding). Amir az életben az erkölcsök még nem engednek meg, de ami valamikor a nemi erkölcsösség legjobb nevelő eszköze lesz és e tekintetben csak a nagy költői alkotásoknak a szerelemről szóló leírásai fogják felülmúlni¹. De mindez önfegyelmzés, mind e segédeszközök a szépség és munka világából, ez az erőre és egészségre való egész testi kiképzés mind csak céltalan út mindaddig, amíg nem vezet valamennyi a szerelemhez — a szerelemhez, amelyet egynémely erkölchirdetők teljesen ki akarnak hagyni a játékból, mint amely szintén veszedelem és kísértés! Senkisem tagadja, hogy egészséges életmód és szigorú önuralom emelőleg hathatnak az egyénre. akkor is, ha a szerelemnek semmi jelentősége sincs az illető életében. De az élet a maga egészében mit sem nyer eldurvult vagy megnyomorított aszkétatípusok létrehozásával, akik testet kimerítő sport, fantáziát kiszárító olvasmány és meztelenséget eltakaró művészet segélyével elérték, hogy elaltatták az érzékiséget, amely egy napon hirtelen talán mégis fölbred. Ezekben a házőrzőkben, akik morcán őrzik saját „magasabb“ természetüket, éppoly kevés öröme van az Életnek, mint nekik maguknak az életben. Nem sokat nyertünk, ha olyan ifjúságunk lesz, amely a nemi önmegtartóztatást más, az emberi nemre éppoly szükséges tulajdonságok árán éri el. Egy ifjúság széles szemfedezővel, egy olyan ifjúság, amely fél az érzékek örömétől, az életkedv játékától, a fantázia elevenségétől, egy ifjúság min-

den szellemi vakmerőség nélkül — az ilyen ifjúság minden „tisztasága“ mellett halott életérték!

Akik ellenben megőrzik a nemi élet gazdag inspirációit, de uralkodnak fölöttük, azok — még ha önuralmuk nem volt is mindig tökéletes — véghetetlenül nagyobb értékek lesznek az Élet számára.

A kereszténység által táplált előítéletet, hogy a nemi tisztaság önmagában véve oly nagy életérték, amely fölér az összes többinek fölládozásával — ezt az előítéletet le kell győzni. Egy ember nemi tisztasága által csak úgy ér valamit, ha ez alkalmasabbá teszi arra, hogy önmaga és a jövő nemzedék számára betöltse az élet értelmét: vagyis mind magasabbrendű életet éljen. Tisztasága nagyon is sokba kerül, ha pótolhatatlan veszteségeket okoz neki és benne az emberiségnek életkedvben, életbátorságban és élet-erőben.

És egyelőre — amíg házasság és nevelés több generáción keresztül át nem alakították a mai emberek, különösen a mai férfiak természetét — a tisztasági követelmény nem lesz keresztülvihető ilyen veszteségek nélkül; különösen akkor nem, ha ezt a követelményt az új protestánsok vagy éppen Tolstoi szerint formulazzák.*

Az aszkéták, akik a nemi ösztön túlereje ellen csak a rajta való uralkodást ajánlják — még akkor is, ha ez az önuralom csak akadályozója lenne az életnek — hasonlatosak az orvoshoz, aki csak arra törekedett, hogy a beteg láza elmúljon: az mindegy volt neki, hogy a beteg a gyógymódba belehalt!

* Lásd Tolstojt, különösen a „Kreuzersonátát“ és „A nemi kérdést.“

Ezek az aszkéták egyébként két különböző úton juthattak fanatizmusukhoz. Az egyik csoport — amelybe a legtöbb női aszkéta tartozik — gyűlöli Crost. mert sohasem volt kegyes irántuk. A másik csoport — amely magában foglalja a legtöbb férfiaszkétát — átkozza, mert sohasem hagy nekik nyugtot! A tisztaság bolondjai és az élvezetek őrzőgöt mégis találkoznak a szerelem fejlődéslehetőségét ellen való bizalmatlanságukban. Előttük a szerelem vágy és csakis ez; ha lélek is járul hozzá, akkor az barátság és csakis az. Sohasem ismerték az olyan szerelmet, amely a szónak mindent átfogó értelmében teremtő volt. A terméketlenség — a léleké vagy a testé, vagy akár mind a kettőé — az ismertető jele az egyedüli szerelemnek, amelyet ez a két csoport ismer. Az erotika rabszolgáit nagyszerűen jellemzi egy világfinak a vallomása, hogy ő szenvedélyesen vágyakozott legalább húsz olyan asszonyra, akik egyénileg teljesen közönyösek voltak számára.* Mit sem tudnak a lélek akarásáról egy egyetlen, számtalan közül kiválasztott lényhez, erről az akarásról, amely — ha mélységes rendeltetésű — találkozik is annak a másiknak az akarásával. Nem tudják, hogy a szimpátia lelki rokonsága segélyével az egyik a másiknak a szeméből egy mindent legyőző, mindent fölszabadító hatalmat merít. Mert ők maguk a vágy hatalma által csak magasabb lényük tehetetlenségét és lealacsonyítását érzik. Egy különbeni egészlelkű férfi az erotika következtében annyira erőttől megfosztottnak érezheti magát hogy nemsokára halálra kíván minden asszonyt, hogy így megváltatná rabszolgaságából; majd pedig azt kívánja, amit

* Lord Chesterfield.

Caligula a rómaiaknak, hogy bár egyetlen nyakuk tenne valamennyiüknek — de nem azért, hogy elvágja azt! Ezeknek a férfiaknak gyűlölete az erotika eilen nem más, mint a vadember gyűlölete a kegyetlen istenek ellen, akikről azt hiszi, hogy tőlük függ és hogy sorsával játszanak. És egészen bizonyos, hogy a szerelem, ilyen felfogásban, az embereket aljassá és nevetségessé teszi. Még aki lelke legmélyén a tragédiát szereti is és gyűlöli a bohózatot, ennek a szereltemnek vonzó ereje alatt ott ragad a kettő között és a maga életéből — tragikomédiát csinál. Mert hogy az igazi tragikus nagysághoz juthasson, az embernek minden egyébre való tekintet nélkül attól keli vezettetnie magát, arai természetében a legnagyobb, saját legbensőbb Énjétől és ebben elpusztulnia. A tragikus sors azonban elsodor embereket legbensőbb akaratuk ellenére is, és ekkor keletkezik a tragikusnak most említett nem tiszta formája. Férfiak és nők, akik csak új izgalmakat keresnek a szerelmeskedésben, így akadnak végül egy emberre, aki a szerelmet nem így fogja föl és a játéknak örökre végét veti. Vagy az esik meg velük, hogy őket magukat fogja el valami nagy érzés, de múltjuk semmivé teszi reményüket arra, hogy szent ligetben imádhassák az istenséget, akinek addig csak lampionokat gyűjtogattak vásári sokaságban. A legtöbb esetben olyan alakot ölt a tragikomédia, mint az iszákos esetében, hogy tudniillik a kielégülés mind lehetetlenebbé válik. A mértéktelen ember kényszerítve látja magát mind durvább eszközökhöz nyúlni, csakhogy némiképpen csillapíthassa vágyát, és mind gyakoribbá tenni a mámorosságot, míg az ünnepi fény mindjobban gyengül. Aki áldozatul esett e megmámorosadásoknak, az lassanként éppoly akarat-

nélküli, szív nélküli, nyughatatlan és léleknélkül való lesz, mint az alkoholista, éppoly képtelen a váltogatásra és értékelésre vágyának a területén. A legcsodálatosabb női szerelem végül éppoly érzéketlenül hagyja, mint az iszákost a rajnai bor folyékony topáza, napiílata, harmathűvössége. Számára „a szerelem szabadsága“ végül már nem jelent mást, csak a megszabadulást a felelősségtől; másokra való tekintetektől, veszélytől, költségektől. Az ilyen „szabad szerelemmel“ összehasonlítva a prostitúció mindenestre egészségveszélyeztetőbb, de sokkal kevésbé egyéniségromboló. A prostitúció csökkenti az egyéniséget szétforgácsolódás által, amely a lelket kihagyja a játékból. De nem használja el az egyéniséget, mint a „szerelem,“ amely csak a papírpénz, mellyel a férfi nemeladó asszonyokat vásárol. Ha azt várják, hogy a banknótát majd aranyra váltja, nagyon tévednek. A szerelemnek e férfi véleménye szerint nem lehet aranyértéke: mindig csak hamis értékpapír az, amellyel a Természet eléri az ember — de különösen az asszony — közreműködését a maga céljához.

Ez a szerelem csak az alkóvok levegőjét ismeri, ahol a maga vásárolt vagy lopott kékjét kereste. Sohasem szívta a messzeségek levegőjét, azt a levegőt, amely naptól rezeg és viharokban reszket; azt a levegőt, amelyen át felújulás felé zúdul az életnek valamennyi vágya, a boldogság kívánásának egész örökkévalóságsejtelve, amely nemzedékeket nemzedékeken át emel föl ismeretlen célok felé. Az a levegő ez, amely az erőket a mérhetetlenségig fokozza és a végtelenbe szívja föl; a messzeségek levegője, ahol még vadság és örület zihálnak, ahol férfi és nő vívják örökös harcukat és szenvedik örök kínjaikat,

kínokat amelyekről már Lucretius tudta, hogy forrásuk a dualizmus.

De hogy ezt a forrást csak az Egység apaszt-hatja ki, — azt egyetlen kor sem tudta a mienk előtt.

Az irodalomban hol az alkóvokból, hol meg ezekből a messzeségekből hangzik föl a panasz a nemi ösztön hatalma miatt.*

De az erkölcsi iratokban ritkán találni csak sejtelmét is az emberi élet vadon területeinek. El-árulják tudatlanságukat korlátoltságuk határtalansága által. Akkora ez a korlátoltság, hogy az emberiség legterjedelmesebb kérdését be akarja fogni a — testgyakorló — és a zuhany készülék közé! E kicsinyes fölfogás éppoly erkölcstelenséget lát a „szabad szerelemben“, mint a megvásárolatában. Nem is sejtik, hogy a szabad szerelem, éppúgy, mint a házasság, az erkölcsnek és erkölcstelenségnek sok fokozatát foglalja magában, az etikai zérusponttól, amelyen állanak a többség szabad viszonyai és házasságai, fölfelé haladva vagy az alá süllyedve.

Nagy távolság van az oly szabad vagy törvényes szerelem közt, amely kegyetlenné, bosszúvágyóvá, gyilkolóvá lesz és az olyan szerelem között, amely föl tudja ugyan áldozni a saját életét, de azét, akit szeret, sohasem. Az úgynevezett „crimes passionels“ ugyanazon enyhe megítélést kívánják meg, mint amelyben az éhség miatti lopásokat részé-sítik, — mert mindkét fajta bűn a legerősebb élet-ösztönökből ered. De az élet felfokozásának szem-

* Tolstoi, Maupassant, Gunnar tleiberg, Strindberg, Heidenstam és mások.

pontjából mégis nagy különbség van a szabad — vagy törvényes — szerelem közt, amely odaadó, bátor, áldozatkész, hű és az olyan szerelem között, amely az ember összes legelőkelőbb tulajdonságait felhasználatlanul hagyja. Hasonlóképpen nagy a különbség a nyomorúságos hiúság és „szenzációk“ utáni nyomorult éhség terméketlen erotikus „élményei“ között és a szenvedély között, amely új alkotó erőre ébreszt egy embert. A szenvedély viharával szemben való magaviselet az egyik esetben az árbóclobogó viselkedése, a másikban a vitorláé.

A művészcél természetete gyakran mint erotikus megújulás kívánalma jelentkezik. De míg az egyik erejét és egészségét fokozza vele, a másik mind szegényebb és ocsmányabb lesz általa. Goethe az elsők közül való volt. George Sand szintén. Az ilyen természetek kiapadhatatlan helyreállító erővel rendelkeznek. Több ízben szerethetnek, anélkül, hogy erotikailag csökkennének. Lelkeik, akár a Dél vulkanikus mezői, három aratást hordozhatnak, anélkül, hogy kimerülnének. De az emberek szellemi talaja és éghajlata általában nem ilyen. És még maguk ez olympusi istenek és istennők is sejtik, hogy a szerelem egy elzárt titkot rejteget számukra. Goethe, aki könyörgött a sorsnak, hogy egy másik létben csak egyszer kelljen szeretnie, kevesebbet tudhatott a szerelemről, mint Dante, akinek megadatott a csodálatos vízió, melyet ezek a csodálatos szavak jelölnek:

Vede il cuor tuo...

George Sand, aki az istenekhez könyörög a nagy szerelem lángjáért, sohasem volt úgy átizzítva vala, mint nővére Appolóban; aki vele való együtt-

érzését azokban a tökéletes strófákban mondotta el, amelyek így kezdődnek:

Thou largebrained woman
and largehearted man ...

De a nagy szerelem, éppen mint a nagy lángelme, sohasem Heinét kötelesség: mindkettő az élet kegyajándéka kiválasztottjai számára. *Aki egyszer-nél többször szeret, annak a számára sem lehet más erkölcsi mérték, mint annak a számára, aki csak egyszer szeret: és ez az élet felfokozásának mértéke.* Aki úgy érzi, hogy egy új szerelem által fölzenge- nek elapadt források, kopár ágakban nedvek emelkednek, az élet teremtő erői felújulnak, aki képesebb lesz általa lelki fenségre és igazságosságra, enyhe- ségre és nemeslelkűségre, aki új szerelmében nemcsak mámort, hanem erőt is talál, nemcsak ünnepi örömet, hanem táplálékot is — annak joga van erre az élményre. Azoknak ellenben — és ők, a többség — akik minden egyes új szerelem által csak szegényebbé lesznek általános emberi tulajdonságokban és egyéni hatalomérzetben, pettyhüdtebbek akarás- ban, gyatrábbak cselekedetekben és művekben, ezeknek az élet vallásának álláspontja szerint nincs joguk ehhez az öncsökkentéshez. Gyümölcseiről lehet megismerni a szerelmet. Nincs igazabb mon- dás, mint hogy „nincs lokális demoralizáció“. Az olyan ember, aki egyébként egész életében egész- séges és igaz, aki műveiben erős és nagy marad, az a legtöbb esetben nemileg is erkölcsös a maga lelki- ismerete szerint — még ha ez nem egyezik is meg a monogámia hívével. Aki ellenben életében, mű- veiben egyébként szédelő és nyomorult ember, az; valószínűleg az az erotika mezején is, legyenek bár

erkölcsi monogámok avagy polygámok. És ezért magyöb balgaság egy ember általános erkölcsiségét nemi morálja után ítélni meg, mint nemi erkölcsőségét általános etikai álláspontja szerint. Ez sem hibátlan mérték persze, mert vannak emberek, akik természetük tetőfokát egy nagy szerelemben érik el, de lényükben egyébként e mögött maradnak. Másoknak viszont sohasem sikerül erotikus életmódjukat egyéniségük egyébkénti magaslatára emelni. De az utóbbi mérték mégis, az eredmény finomsága tekintetében, annyira fölötte áll az elsőnek, mint egy gyógyszerézmérleg egy öreg vásári mérlegnek. Gyakran előfordulhat, hogy egy ember egyéb alkotásai bizonyos értelemben nagyobbak vagy kisebbek, mint maga az ember, szerelme azonban ezer esetben egy ellen legbensőbb énjével azonos. Amily nagy vagy kicsiny, gazdag vagy szegény, tiszta vagy tisztátalan szerelmében, olyannak fogjuk találni az élet más nagy viszonylataiban is. Éppen ezért egy ember összes sommás ismertetőjelei között semmi sem lesz biztosabb, mintha úgy mondják meg róla, kicsoda, hogy megmondják, hogyan szeretett.

Így tehát bár az élet vallásának követője a Tolstoj-féle nemi morált mélységesen erkölcstelennek tartja, db azért megérti, hogy eredhet az tisztább és kevésbé tiszta okból.

Az első eset áll fönn annál, aki oly mélyen szenvedett a szenvedélyek alatt, hogy most másoknak, nyugalma érdekében, a szenvedélyek kiirtását tanácsolja. És azoknál is, akik abban az első tavaszban vannak, amelyben az élet még szunnyad és a természet látszólag az ősz színeit viseli.

Az utóbbi ellenben az eset *azoknál*, akiknek számára össze változott az egész élet mert hervadtán jöttek a világra, azoknál a nőknél és férfiaknál, akiket gyűlölet fogott el a nemzés föltételei ellen, mert áldozatni estek ama bűnöknek és szenvedélyeknek, amelyek az erotikát még a földi élet Divina Commediájává teszik, de nem mint Dantenál: a pokol, tisztítóüz és menyország architektonikus elrendezésével, amely ezeknek bizonyos egymásra következést a térben és időben, hanem egy olyan színjátékká teszik, ahol e három állapot egymásba zuhan mint csapkodó hullámok. De tartozzanak bár a nemi élet gyűlölöi a kiéltekhez vagy a kizártakhoz, a terméketlenekhez, avagy az éretlenekhez, az elszáradottakhoz vagy a megmérgezettekhez, egyénileg nagyobb vagy kisebb elnézésre tarthatnak ugyan számot, de erkölcsi kinyilatkoztatásaikat a mondott okokból mint értéktelent el kell dobní.

Ugyanez áll azokra, akik a nemi problémát röviden és velősen azzal a követeléssel oldják meg, hogy az egyéninek, tekintet nélkül a jövő nemzedékre, föltétlen szabadságot kell adni.

Ez utóbbiak a nemi vágy kielégítésének jogát az éhség csillapításának jogával szokták összehasonlítani. Az előbbiek ellenben mint tarthatatlant elvetik ezt a hasonlatot, mert hiszen egy ember élethosszigan élélhet egészségesen nemi önmegtartóztatás mellett, ők ehelyett az erotikus szenvedélyt más szenvedélyekkel hasonlítják össze; például játékkal és iszákossággal, amelyeknél az általános vélemény lebirást ajánl és az akarat erre képes is.

Mindkét fél egyformán felületesen nézi a kérdést. A természeti éltet alapföltételeit, a kultúra mozgató erőit, a szerelmet és az éhséget nem egymással,

hanem bármi más szenvedéllyel hasonlítani össze, annyi, mint meghamisítani az egész probléma állását. A szerelem ösztönét, éppúgy, mint az éhség ösztömét, egy bizonyos fokig el lehet nyomni; mindkét esetben el lehet érni esetleg bizonyos irányban egy magasabb erőt. De mindkét szükségletnek a helyes módon ki kell elégítenie, ha arról van szó, hogy az egyes ember és az emberi nem éljen és az élet értelmét betöltse egy magasabb fejlődés által. Koppalóművészek a szerelem területén, az életfokozódás szempontjából éppoly jelentőségnélküliek, mint bárhol másutt.

A kereszténység annyira hozzászoktatta az embert a nemi tisztaság individuális felfogásához, hogy — sem a tisztaságért, sem a szabadságért buzgólkodók — nem látják be, hogy míg az ember éhségét azért csillapítja, hogy önmaga élhessen, tovább szaporodása viszont azért történik, hogy a faj éljen. Ezért éppoly felületes az önmegtartóztatás veszélytelenségét hirdető aszkétaság, mint az az állítólagos jog, mely szerint a nemi vágyat ugyanoly szabadon lehet csillapítani, mint az éhséget.

Mert ha az egyén táplálék nélkül marad, elveszti a saját életét. *De ha a szaporodás joga nélkül marad, akkor a faj veszti el azt az életet, amelyet az egyén adhatott volna neki.* fia az egyén halálra eszi magát, csak ő maga szenved meg; *ha a nemi ösztönrel mértéktelenül visszaélnek szenved a faj.*

A mai erkölcstelenség az emberiség organizmusában szakadatlan vérmérgezést idéz elő. A mai társadalmi- és erkölcsi rend kiéhezteti ezt az organizmust. Számos kiváló férfi és nő van, akik osztják a svéd költő panaszát: „ezer évszázadok vére oltja szikráit bennem.“ Osztják pedig e szavakat nemcsak

saját megváltozhatatlan sorsuk fölötti fájdalommal hanem azzal a keserőséggel is, amelyet a nemszükségszerű szenvedések okoznak.

Minden kétségen felül áll, hogy az egyén ösztönén, amely tovább akar élni a fajban, uralkodni kell, hogy életfokozó, ne pedig életromboló legyen. *De, szószerinti értelemben, az egyénnek és az emberi nemnek életkérdése az: hogyan és miért és meddig gyakoroltassék ez az önuralom?*

Például az egyén és az emberiség élete fokozódik, ha az ifjúság önmegtartóztatóan él, amíg eléri a teljes érettséget. És az emberi nem fejlődése nyer, ha a csekélyebb értékű életek nem folytatódnak utódokban. De az egyén és a faj élete hanyatlik, ha érett, derék ifjúság nincs abban a helyzetben, hogy utódokat hozzon a világra és azokat felnevelje.

Egy alacsonyabb fejlődési fokon az éhség, éppúgy, mint a cölibátus, nemesítő hatalom volt. Az ember lassanként megtanulta, hogy a táplálék mennyiségét korlátozza, minőségét ellenben jobbá és az elfogyasztást szabályosabbá tegye. Mint már tudja, hogy a táplálék értéke nagyrészt az okozott élvezettől függ és hogy az, ami nem ízlik, rosszul tölti be föladatát. Tudja azt is, hogy a szervezetet nem lehet táplálni alkatrészekkel, amelyek ki vannak számítva minden életkor és minden egyes munka számára, hanem hogy csak egy bizonyos fölösleg elégíti ki igazán a nélkülözhetetlen szükségletet. A tapasztalás megmutatta, hogy a túlságos szűkösség éppúgy árt mint a mértéktelenség és hogy ennek következtében bizonyos határokon belül az egyéni szükséglet dönti el, hogy valamely táplálék teljesen elegendő és életfokozó-e. Az ismeretek e téren persze messze előtte járnak az emberek lehetőségeinek, hogy általában

ez ismeretek szerint éljenek. A nemi ösztönre vonatkozólag ellenben még nagyon messze vagyunk attól, hogy ismerjük az egyensúly föltételeit és még messzebbre attól, hogy e szükséglet kielégítésében elérjük a valóságban az éhség és a mértéktelenség közötti egyensúlyt, amelynek hiányára nyugati államaink a legjobb példák.

Természetes volt, hogy Luther eltörölte a bűjtöt és a cölibátust. Mindkettő a Kelet vágyakozásának kifejezése volt az eszményi kívánságok nélküli állapot felé. Mindkettő szükséges eszköz volt a germánok nevelésére. De sajnos, elkerülhetetlen volt az is, hogy Luther fölszabadító munkája felében megszakadjon. Nem volt képes fölvenni az emberi dolgok isteni voltában, a természet jogában való antik hitet; az emberi természet megszentelését mindig az emberi természetén kívül kereste. Valaki Luthernek azt a bátorságát, hogy szerzetes létére, feleségül vett egy apácát, nagyobb értékűnek mondta, mint egész tanítását. Ez igaz. Filippo Lippi mindenesetre ugyanezt cselekedte, aminek következtében a világ nagyszerű madonnákat nyert és — Filippino Lippit. De sem Fra Filippo, sem bármely más fogadalomszegő szerzetes nem alakította át az erkölcsöket: ezt csak Luther cselekedte, aki a maga cselekvésének isteni és természeti jogát védelmezte!

A jelen feladata az, hogy ezt a természeti jogkinyilatkoztatást tovább kövesse.

A Természet azonban éppoly kevésbé hibanélküli, mint tökéletes, éppoly kevésbé értelmes, mint értelem nélküli éppoly kevésbé célszerű, mint célelles — mivel ez mind együttvéve. A kultúra átalakíthatja — megneemesítheti vagy meg-

ronthatja — és ezért valamely természeti jogkinyilatkoztatás csak az embernek a természet céltudatos megnevelésére való jogát jelentheti, úgy, hogy az egy bizonyos irányban a saját célját mind tökéletesebben töltsse be. Vagy más szavakkal: úgy hogy a szükségleteket, amelyeket a természet az emberben és az emberrel megteremtett, az emberek egyre szebb és egészségesebb módon elégítsék ki. De az erotikus Természet ezen kultúrájának erkölcsi alapszabálya nem állhat holmi isteni parancsolatokból vagy transcendentális fogalmakból. *Csak magából a titkokban dúsz tökéletesedési vágyból élhet ez, amely a fejlődés folyamán az összetört szenvedélylyé, a szenvedélyt szerelemmé fokozta és amely' most arra törekszik, hogy a szerelemet egy mind nagyobb szerelemmé fokozza fel.*

Vannak emberek, akik úgy vélik, hogy akkor aztán a szerelem oly öndicsőítési igénynyel lép majd föl, amely „természetes“ föladatával, a fajfentartással, összeegyeztethetetlen.

De mindenki tudja, hogy a fejlődés összetettebb, sokfélébb viszonyokat hoz magával, mint amilyenek az eredetiek voltak. És erre vonatkozólag a szerelem külön bizonyíték minden másnál. A szerelem — mint azt már kifejtettük — nagy szellemi hatalommá lett, a lángelme egy formájává, amely összehasonlítható bármely más alkotó erővel a kultúra területén és alkotásai itt épp oly jelentősek, mint az úgynevezett természeti területen. Ahogy ma megadják a jogot a művésznek, hogy műveit úgy formálja, a tudósnak, hogy kutatásait úgy végezze, ahogyan ők azt jónak látják, éppúgy meg kell adni a szerelemnek a jogot, hogy a maga külön módján éljen alkotóerejével, amennyiben ez legalább egy

vagy más irányban végezetül is javára válik az Egésznek.

Ebből a szempontból tehát azt a tételt, hogy a szerelem öncél, nem lehet annyira kiterjeszteni, *hogy terméketlen is maradhat*. Életet kell! adnia, ha nem új lényeket, de legalább új értékeket; gazdagítania kell magukat a szerelmeseket és általuk az emberiséget. Itt is, mint mindenütt, az életbenhívó, erkölcsötteremtő igazság benne foglaltatik a boldogságot teremtő tapasztalatban. És a legsúlyosabb vád a „szabad szerelem“ bizonyos fajtája ellen az, hogy — boldogtalan szerelem! Mert nincs más boldogtalan szerelem, mint a terméketlen.

Az ember feledési képessége csodálatosabb, mint tanulási fogékonysága. Ha nem így volna, nem kellene újra és mindig újra emlékeztetni az embereket arra, hogy mindem apostolcsapatban rejtőzik egy Júdás, sőt hogy az igazságot csakis tanítványok származtathatják át ellenségei kezébe. Akkor gondolnának arra, hogy minden reformációnak megvan a maga „rajongó szellemei“, akik az újítótak megfélemlítik, úgy, hogy abbahagyják a vágást, amikor a fejsze a gyökerekhez ér. Akkor nem csodálkoznának azon, hogy minden tavaszi áradás nemcsak a jeget, hanem a földet is magával ragadja!

De hát — hiába, az emberek nem akarnak emlékezni. Emlékeztetni kell tehát őket újra, hogy az új erkölcsnek mind szilárdabbani zárt, mind gyorsabban növekvő harcos seregét a szétszórt utócsapatától és könnyű előseregétől elválasztja az a meggyőződése: *hogy a szerelem ugyanazon törvények alatt áll, mint minden más alkotó erő, vagyis, hogy csak az Egészszel való összefüggésben fokozható fel legmagasabb értéklehetőségeihez*. Sőt, a szere-

lem, amelynek eredete a nemi ösztön, minden más lelki mozgalomnál mélyebben kell, hogy összekapcsolva legyen az emberiséggel. És a tapasztalat igazolja is, hogy életerejét nem tarthatja meg és nem fokozhatja, ha az emberi nemmel minden összefüggése hiányzik, ha egy vagy más módon, mint adományozó vagy mint elfogadó, nem áll valamiféle viszonylatban az emberiséggel. És ezért elkerülhetetlen végzet, hogy minden olyan szerelem, mely az emberiségtől teljesen elvált, meghal táplálékhiányban.

Az összekötő szalag azonban különböző anyagokból lehet szöve; az adományozás különböző módokon nyilvánulhat meg. Egyszer a nagy érzés egy nagy tragikus sorsot teremt, amely megnyitja az emberiség szemét a bíboros mélységek számára, amelyeket magában hordoz. Máskor meg nagy boldogságot teremt, amely az összes többiek számára világító fénykort alkot a boldogok körül. Sokszor szellemi nagytetekbe, hasznos társadalmi munkákba tevődik át a szerelem. A legtöbb esetben pedig a szerelem által egy tökéletesebb emberpár keletkezik és azután új emberek, még tökéletesebbek, mint ezek maguk.

Ellenben azok a szerelmespárok, akik egyesített életük vagy egyesült haláluk által nem gyújtattak ki új csillagot, akik nem voltak lépcsőfok a felsőbbrendű emberiséghez vezető aranylépcsőzeten, akik egymásban csak állati kéjt találtak — anélkül, hogy meglett volna bennük az állati akarat, fölládozni magukat ivadékaikért — ezek erkölcstelenek voltak, mert szerelmük nem szolgálta az életnek fölfelé haladó fejlődését. Lett légyen ez az életellenes szerelem formájára nézve laza és könnyű

avagy élethossziglani és törvény által megszentelt, mégsem *tette* gazdagabbá semmiféle vonatkozásban a Pár saját életét, annál kevésbbé hát az emberiségét.

Ha az életfelfokozást tekintjük a szerelem erkölcsi alaptételének,, akkor — mint már kezdetben kifejtettük — lehetetlenség lesz előlegesen eldönteni, hogy vájjon szabad vagy törvényes szerelem, megszakított vagy folytatott házasság, szándékos gyermektelenség vagy gyermeknemzés az erkölcsös avagy az erkölcstelen. *Mert az eredmény minden egyes külön esetben az akarattól függ és a választástól, amely mögötte fekszik és csak az események és jellemek fejlődése döntheti el ezen akaratnak, e választásnak minéműségét.*

Persze az emberek gyakran gyöngébbek a kivitelben, mint az elhatározásban. Akkor érzék be régi erkölcsi fogalmak elmélyítésével, arra nincsenek hivatva, hogy új erkölcsöket teremtsenek. És persze sokszor nyújt az élet kiszámíthatatlan segítséget valamely tévedés jóvá tevésére. De a szabály az, hogy a következmény olyan, amilyen volt az ok. Egy asszony, aki merőben önző okokból irtózik az anyaságtól, legtöbnyire mint szerelmes is gyöngéd-ség nélkül valónak fog bizonyulni. Az olyan feleség, aki kiszakítja magát egy házasságból, mielőtt megpróbálta volna, hogy elnyerje belőle boldogsági lehetőségeit, az valószínűleg egy új házasságban is ugyanígy szét fogja rombolni ezeket a lehetőségeket. Semmiféle viszony sem lehet jobb, mint maguk az emberek, akikből áll. Ez a törvény oly megingathatatlan, hogy az erkölcsi igazságszolgáltatást nyugodtan rá lehetne bízni az időre! Ez nem jelenti azt hogy a szerelmet jobban el lehet vonni az emberek érték-

megítélése alól, mini bármely más életmegnyilvánulást. De jelenti azt, *hogy ez az értékelés téves lesz, ha két ember egyesülésének a formái, nem pedig annak következményei irányítják.* Itt van a vízválasztó vonal a régi és az új erkölcs iránya között. A réginek útját az emberi természet erőforrásaiban való kételkedés határozza meg, az újét a bennük való hit. A régi erkölcs kételyei oda vezetnek, hogy az egyénnek kötelessége önmagát alárendelni a társadalom követelményeinek, az új erkölcs hite szerint az egyénnek szabadságában áll, hogy önmaga válassza társadalmi kötelességeit. Az emberi természet gyöngeségének alapján és így a társadalom erőssége miatti aggodásból megkövetelik a társadalom fentartói: hogy az egyén már eleve meggyőzze a társadalmat abbeli jászán dekáról, hogy erotikailag a társadalom céljait szolgálja, amiennyiben lemond a maga könnyen visszaélésekre alkalmas szabadságának egy részéről. Az emberi természet gazdagságának és a fejlődés követelményeinek alapján az újítók azt a jogot követelik az egyén számára, *hogy salát választása szerint szolgálton szerelmével az Egésznek és saját felelőssége mellett éljen szerelme szabadságával.*

Akinek tekintetét nem bilincselik le a könnyű forgácsok, amelyek az Idő árjával vitorláznak, az csakhamar észreveszi, hogy az új erkölcs mindig több mellékfolyóval bővül.

A keresztény erkölcs kiindulási pontja az emberi természet mint konstitutív, habár kultúrailag még nem kész valami, továbbá egy testre és Délekre osztott emberi lény. A lélek isteni eredetű, de elbukott.

és ismét föl kell emelkednie egy, a vallás álltai meghatározott kultúrfejlődésben, amelynek célja, hogy az emberiség elérje a válás Krisztus-ideálját.

Van egy másik erkölcsiség, amely az emberi természet veleszületett jóságában való meggyőződésen és mindbn emberek (egyenlőségén) alapszik — vagy alapult. Ez a meggyőződés vezetett a felvilágosodás korának közös jólétre irányuló törekvéseihez és ahhoz a hithez, hogy az Egyenlőség, Szabadság és Testvériség megvalósítása már a ma meglévő emberanyaggal elérhető.

Az új erkölcs ellenben magába fogad humanizmust és evolutionizmust egyaránt. Meghatározói: a monista hit, hogy lélek és test ugyanegy létezés két formája, továbbá az evolucionizmusnak azon meggyőződése, hogy az ember testi-lelki lénye sem bukott, sem tökéletes, hanem tökéletesedésre képes: *hogy alakítható, éppen mert konstitutíve még mm kész.* Az utilitarista, nemkülönben a keresztény humanizmus a „kultúrát,“ a „haladást,“ és a „fejlődést“ az ember anyagi és nemanyagi segédforrásainak megnevesítésében látta az emberen kívül és belül. Az evolucionizmus azonban tudja; hogy mindez csak előkészület volt egy fejlődésre, *amely a még csak úgyszólván kísérletképpen előállított ember anyagát majd megjavítja és megnemesíti*

Mai „természetünk“ csak azt jelenti, ami ebben a fejlődési stádiumban pszichológice és fiziológiailag szükséges ahhoz, hogy itt vagyunk, mint egy bizonyos kor, egy bizonyos faj, egy bizonyos nemzet emberei. A szőrösség valamikor „természetünk“ volt, mint ahogy ma a meztelenség az. Az asszonyrablás „természetes“ volt valamikor, mint ahogy az

ma a kérdés. Hogy mily új átalakulásokon fog átmenni az emberiség, milyen — ma még nem is sejtett — veszteségek és nyereségek várnak az emberiségre szervek és érzékek, képességek és lelkitulajdonságok tekintetében, — mindez a jövő titka. De mennél erősebb lesz az emberiségben a meggyőződés, hogy önmaga is belenyúlhat a saját fejlődésébe, annál szükségesebb lesz a céltudatosság. Tudni kell, hogy mely akadályokat akarunk elhárítani, mely utakat elzárni, mely áldozatoknak akarjuk magunkat alávetni.

Az új erkölcs kérdéseket állít sok területen, — így a munka, a bűn, a nevelés, de mindenekelőtt a nemi élet területén. Ezen a téren sem kapja többé parancsolatait Sinai hegyéről, avagy Galileából; itt és mindenütt az evolucionizmus csak *folytatólagos tapasztalást tekinthet kinyilatkoztatásnak*. Az evolucionizmus nem veti el a történelmi tapasztalás eredményét, sem a keresztény-humanista kultúra vívmányait, — mintha különben egyáltalán lehetséges lenne elvetni valamit, ami az emberiségben hús és vér lett! De a mögöttünk fekvő történelmi kultúrfolyamatot egymással küzdő gondolatok és akaratok csataterének tekinti, ahol céltudatos terv éppúgy hiányzik, mint vad törzsek hadakozásainál. Csak ha majd az emberiség kiválasztja céljait és eszközeit — és ha legközelebbi céljául saját feifokozódását tűzi ki mindabban, ami mint emberiséget ez idő szerint is jellemzi — csak ha majd minden más vívmányát és veszteségét a szerint kezdi mérni, hogy mily mértékben segítik vagy akadályozzák ezen felfokozódást, csak akkor lesz meg majd helyes állásfoglalása az öröklött dolgokkal szemben is.

Akkor el fogja dobni, ami akadályozza és azt választja, *ami elősegíti harcát, amelyet emberiségi helyzetének megerősítéséért és az emberibb emberiségre való fölemelkedésért vív.*

Kezdetén állunk egy kultúrfejezetnek, amely mély is lesz, nemcsak — mint eddigelé — a felületesen maradó; egy korszaknak, amely nemcsak kultúra lesz emberek által, hanem emberek kultúrája. Eddigelé a szociális alkotók úgy állottak az emberanyag előtt, mint az ifjú Michel Angelo haragos könnyekkel telt szemeivel, amikor azt parancsolták neki, hogy a Mediciek kertjében szobrot faragjon hóból. Csak ebben az új korszakban nem lesznek kénytelenek végre hóból alkotni a kultúra nagy képfaragói, hanem márványt formálhatnak.

A helyes viszony az egyén és a faj jogai közötti éppoly jelentős az erotika területén, mint az egyén és a társadalom joga közötti viszony a munka területén. A munkaföltételek növelik vagy csökkentik a már meglévő, nemkülönbén a születendő“ embere!/? értékét. Ugyanez áll — és pedig még nagyobb mértékben — a szerelem föltételeiről. Hogy vonják meg majd végül a határokat, azt ma még — sem az egyik, sem a másik esetben — nem tudhatjuk. Itt ott ugyan már fölpislan valami fény, amely az utat jelzi. De amíg a lángok meg nem sokasodnak, addig az emberiség, csak tapogatózva és botorkálva haladhat arrafelé, ahol egykor talán teljes nappali fényben fog továbbvonulni.

Sokan, akik a nemi erkölcsöt az evolucionizmus nézőpontjából tekintik, sohasem vizsgálták oieg, hogy vájjon a monogámia — és pedig egy mind teljesebb monogámia — tényleg a legjobb esz-

köze-e az emberiség fejlődésének. Ezen evolucionisták megegyeznek a keresztény idealizmus képviselőivel: a megsemmisítő ítéletben a „mai erkölcstelenség“ fölött, amely a nemi területen házasságon kívüli szabad egyesülésekben nyilvánul meg; nagyobb számú válásban; a szülőséghez való kedvetlenségben és a férjhez nem ment nőknek az anyaság jogára való igényében. Más evolucionisták úgy vélik, hogy mindez legbelül azt a keresztültörést jelenti, amely a szerelemnek meg fogja adni a maga teljes jelentőségét, nemcsak az emberi nem fennmaradása, hanem annak haladása szempontjából is. A cselekvő és leendő élet akaratával támadják meg az érvényes erkölcsi szabályokat és a családi jogot. Maga a harc tárgya nem új; új csak a fejlődés gondolatától tudatosan vagy öntudatlanul táplált bátorság, hogy a társadalom jogával szemben a szerelem jogát, a múlt erkölcsével szemben a jövő erkölcsét hangoztatják.

Az évszázadok folyamán a szerelem szakadatlanul területeket hódított el a társadalomtól. Mind kevésbé és kevésbé adják meg az emberek egymásnak a jogot a szerelmi kérdésekben való beleszólásra; mind kevésbé és kevésbé hagyják magukat áztatni azzal, hogy erotikus kívánságaik akár egyéenként akár mint összeségnek, kielégíthetők mindaddig, amíg csak a kötelesség lesz az erkölcsi alaptétel egy olyan területen, amelyen már a természet is kéjjel kötötte össze a szükséglet kielégítését, és amelyen a kultúra, minél jobban kifejlődött, a szerelem boldogságát mind elválaszthatatlanabbá tette attól az akaratától, mely be akarja tölteni a faji rendeltetést.

Az új erkölcs tudja azt, hogy a kultúra nagyvonalúnak tekintve, csak úgy nyerhet állandó hatalmat a természet fölött, ha magasabb boldogságérzéseket köt össze azokkal a céltokkal, amelyeknek elérésére kemény eszközök lehetnek szükségesek. Az életvallása, amely a faji feladatot összeköti aiz egyéni szerelmi boldogsággal, meg is fogja követelni az utóbbtól az áldozatokat amelyeket az első szükségessé tesz. De ezeket a szükségességeket nem fogja növelni aszkétikus tisztasági követelményekkel, amelyek a faji feladat szempontjából jellentéktelenek. E hit követői az egyén nemi érzéseit és cselekedeteit a szerelem általi akarják meghatározni, mindenekelőtt azért, mert azt hiszik, *hogy az egyén boldogsága leglényegesebb feltétele az emberiség életfelfokozásának is.*

Boldogságra éhezőkkel akarják betölteni a földet, mert tudják, hogy csak így éri el a földi élet a maga legbelső akaratát, ami nem más, mint hogy — egy egészen új értelemben — örökkévaló embereket teremtsen.

A szó, amely Erős általi hús és vérré vált és bennünk él, a legmélyebb valamennyi között:

„Az öröm tökéletesség.“

Ha elfogadjuk Spinoza eme szavait az élet értelmének legfőbb kinyilatkoztatásául, megnyílik a látás a lét összefüggésébe is. Belátjuk, hogy a tökéletesebb nemzetséget a szó legteljesebb értelmében úgy fogják *léteszeretni*. De ez csak akkor történhet meg, ha vallássá a Szerelem tesz, legmagasabb kifejezése az életfélelemnek, nem pedig az istenfélelemnek; ha az ébtbenhívés elűzte a babonát és hitetlenséget, amelyek még eltorzítják az erotikát. Ha

majd az istenek legöregebbje mellett nem lesznek többé más istenek, akkor a szörnyetegek, melyek betöltik a sötét mélységeket, amelyek fölött isten szelleme lebeg, meghalnak az új teremtés napjának fényében.

A szerelem evolúciója.

Ha a hang elárulja a lelket, úgy a dal a néplélek árulója. Hogy a svéd néplélek nem erotikus, arra elég bizonyíték már az a sajátosság, hogy a nagy svéd dalköltők között nincs egyetlen nagy erotikus sem.

Mégis Atterbornnak misztikus tereken elhangzó lírája rokon annak a két svédnek az érzéshangulatával, akik mindenki másnál előbb látták meg a szerelemben a nagy élethatalmat, ez a két svéd: Swedenborg és Almqvist. Egyikük oldalán ott találjuk Thorildot, a másik mellett Hvassert, mindketten komoly gondolkodók a nő és a szerelem felől. De a szerelemnek e négy — egymás között nagyon különböző — hirdetője közül egyiknek sem lett olyan jelentősége Svédország erotikus kultúrája szempontjából, amely például hasonlítható lenne a Kirkegaardéhoz Dániában. Kirkegaard a lángelme bányásztermészetével egy rövid és felbontott eljegyzésből olyan tapasztalatokat merített, amelyek kimeríthetetlen aranybányáivá lettek „a házasság esztétikai érvényessége“ hirdetésének. Ugyanekkor Christian Winther az „Egyetlenhez“ című dalokkal az egész világirodalomban egyik legszebb kifejezési formáját teremtette meg az erotikus egységérzésnek.

Még azok a svéd írók, akiknek mindegyike a legmagasabban áll a maga területén — Lenngren asszony, Bremer Friederika és Lagerlöf Selma — még ők sem mélyítették el az erotikus öntudatot. A svéd lírai költőknél pedig csak mint vágyat vagy lehetőséget találjuk meg az egyéniséggel telt erotikát. Mint napsugár, villám vagy magányos csillag villám föl a legnagyobb svéd lírikusoknál.

A ma élők közül is lehetne felhozni egyes bizonyítékokat azon állítás ellen, amely azonban egészében mégis igaz marad: hogy tudniillik a szerelem a svéd költők számára szép tavaszi álom vagy a meghitt családi érzés langyos melege, a rezignáció csendes áldozati lángja vagy a vér forró lángolása, egy része az életnek, de csak ritkán az élet Élete, a valóságok valósága. Bármilyen legyen is ennek az oka, akár — erotikus értelemben — vidámabb kedv és hidegebb szív vagy lomhább kedély és szárazabb lélek, mint a többi germánoknál, annyi bizonyos, hogy az a lélekzetnélküli, kiolthatatlan szenvedély, amely az életet örömmel és fájdalommal tölti meg, amely az egyéniség mozgásának középpontjává lesz, amely összes erőit felfokozza és amely összes életformáinak szintézise, hogy az ilyen szerelem a svéd temperamentum számára ismeretlen és — ha találkoznak vele — nehezen megérthető fogalom. Mindenki tudja, hogy azokat, akik azt állították, hogy a föld kering a nap körül, nem pedig a nap a föld körül, mint bolondokat megmosolyogták vagy pedig mint eretnekekkel bántak el velük. Ugyanígy bánnak még svéd gondolkodók és költők is — és velük együtt sokan, akik sem nem költenek, sem nem gondolkodnak — azzal, aki azt

állítja, hogy a vágy kering a szerelem körül, nem a szerelem a vágy körül.

Amily visszamaradottak a svédek az „l'amour passion“-ról való felfogásukban más germánokkal összehasonlítva, éppoly visszamaradottak a germánok a legmagasabban álló román népekhez viszonyítva. A lutheri házasság ellentéte megtalálható egy másik barátnál, Luther kortársánál, Rabelafsnél, aki vidám javaslatot tesz egy újfajta kolostorra, ahol minden szerzetesnek meglenne a maga apácája és ezek a szerelmespárok egy próbaév elmúltával elválaszthatók lennének. És ez a terv talán nem is lett volna sokkal hosszadalmasabb kerülőút az emberek szerelemre való neveléséhez, mint amilyen lett a lutheri házassági tan?! Egészen bizonyos, hogy a reformáció emelte a tiszteletet a szerelem és az asszony iránt. Emelte a házasság állapot tekintélyét a házasság nélkülivel szemben, de nem fokozta sem a nő jelentőségét a házasságban, sem a szerelem jelentőségét a házasság szempontjából. A román férfi már a középkorban olyan hódolattal viseltetik az asszony iránt, amely a germán férfinak még ma is csaknem érthetetlen. És ha e hódolás egyrészt a románoknak vérükben fekvő Vénuszkultuszra formálódott is, másrészt a Mária-kultusz által kifejezést ad hódolatának a legmélyebb asszonyiség, az anyaság iránt. A francia nőt még ma is nem évei, hanem tulajdonságai után értékelik. Ott nemcsak az anyák imádják fiaikat hanem a fiúk az anyjukat. De nem csak az anyának, hanem vele együtt minden szeretetreméltó idősebb hölgynek úgy a társaságban, mint a családban bármely korú férfiak figyelmességgel adóznak. A középosztálybeli feleség — mindenesetre a gyermekek rovására

— oly komolyan részt vesz a férfi hivatásában, ami ismeretlen a germán középosztály előtt. Franciaországban és Olaszországban a családi élet oly bensőséges formájú, amelyet a germán meg sem ért, mert ai román temperamentumból hiányzik a kedély, amely a germán lelkitájaknak gyakran göröngyös vonalai és kemény színei fölött önti el fényét. Inkább az egyéni természet hidegsége, mintsem a lélek ereje az, ami a germánokat annyival kevésbé erotikussá teszi a délvidékieknél. Az Észak és Dél szerelmi erkölcei között való különbségben inkább több közönyösség, mintsem tisztelet fejeződik ki az asszony iránt.

De miután mindezt igazságosan elismerte aiz ember, másrészt viszont nyugodt lelkiismerettel hangsúlyozhatjuk a germán szellem jelentőségét az irányban, hogy megszüntesse a szerelem és házasság azon kettéosztódását, amely a szerelmi törvényszékek óta uralkodik a Dél népeinél. A gall szellem sajátos tulajdonsága a különbségtézés. Ez teszi erőssé abban, hogy levonja valamely gondolat végső konzekvenciáit, de ez teszi képessé arra is, hogy életét végletek között ossza meg. A germán-ság ereje ellenben az Egységvágy. Ez mint gondolkodót következtelenné teszi, mert mindent egybe akar foglalni, de viszont ez teszi összefüggésre törekvővé az életbea Ugyanazon mély egyéniségi érzés, amely a protestantizmust megteremtette, megpróbálta a germán világban azt is, hogy a szerelmet éppúgy, mint a vallást az egyén magánügyévé tegye, a házasságot pedig egyesítse a szerelemmel. A család által kötött, vagy az érdekházasságok Északon a művelt osztályokban ma már a múltba tartoznak, míg a román világban ez a sza-

bály. Igaz ugyan, hogy mind több kivétellel. De a francia férfi- erotikus érzését még legtöbbszörre szabad viszonyokban helyezi el a házasság előtt vagy annak tartama alatt. És a francia feleség teljesen bebizonyította annak az állításnak a tarthatatlanságát, amely szerint „az asszony mindig gyermekeinek az atyját szereti,“ ezt a legveszélyesebb tévestant valamennyi között, amelyek a nőt a házassághoz és a házasságból a házasságtöréshez vezetik. Shakespearénél viszont a feleség már a szerető is, és az angol irodalomban továbbra is mind a legmagasabb kifejezési formái találhatók meg a germánok erotikus egységérzetének. Amióta elhallgattak a középkori *minnesangerek*, a lutheránusság uralma alatt lévő német-északi irodalom területe, főleg a „hús vágyáról“ tanúskodik. Az asszonyokat aszerint becsülik, amily mértékben betöltik gyermeknemző és családanyai hivatásukat. A kolostori élet és cölibátus megszüntetése mégis jár azzal a jóval, hogy a szellemi erők, amelyek azelőtt kialudtak az egyénnel, átplántáltak. És valószínűleg egyvalaki azok közül, akik régebben kolostorba menekültek volna idealizmusukkal, átörökölték a nagy szerelem után való vágyat fiaira és leányaira.

A svéd nők között mindenekelőtt H. Ch. Nordenflycht az, akiben nemcsak megvannak a nagy érzések, hanem akinek megvan a bátorsága is ahhoz, hogy éljen azzal a szabadsággal és műveltséggel amely ezeket az érzéseket kifejezi és aki ugyanezt követeli asszonytársnői számára. Minden vonatkozásban ő Svédország első „feministáját: egy egészen modern szellem, vagyis teljességgel egyéni, csak letéve élő ember: csupa vallásosság szabadgondolko-

dásában, csupa szenvedély természeti és kultúrérzésben; erotikájában egész lélekkel és minden érzékei szeret a nagy szerelemben él és vele hal meg.

Németországban a 18. század hangadó költője, Gottsched, védelmezi a nőnek kultúrára való jogát. Amerikában a szabadságharcban a nők megmutatják összetartozási érzésüket. És egy másik, későbbi szabadságharcban, a néger rabszolgaság elleniben, kezdődött meg ott a nőmozgalom.

Franciaországban a tizennyolcadik század minden más korszaknál jobban „a nő évszázada.“ A szalonok minden eszme gyűjtőpontjai; a legnagyobb férfiúi szellemek írnak a nők számára és a nők elektromos battériák lesznek, amelyek a kor eszméit gyűjtő szikrák gyanánt szikrázzák ki minden irányban, így járulnak hozzá a francia nők a francia forradalom előkészítéséhez. Ez alatt írja meg Olympe de Gouges a női jogok deklarációját, mint az emberi jogok kiegészítését. Az új kor szelleme az, amely elénk lép Mary Wollstonecraft művében, melynek címe „A Vindication of the Rights of Woman“ (1792). úgyszintén Hippeisnek ugyanazon évben megjelent művében: „A nők polgári állapotának javításáról,“ nemkülönben Thorild svéd gondolkodónak csakhamar utánuk következő írásában: „A női nem természetes fenségéről.“ Három, a maga nemében egyformán figyelemreméltó jele az időnek, tartalmazzák már az „emancipáció“ egész egyenlőségi programját: egyazon jogot a nőnek művelődésre, munkára, törvényhozásban való részvételre, mint a férfinak és egyenjogúságot a törvény előtt és a házasságban.

Egyes fölszabadított asszonyok nem voltak újdonságok: Görögországban oly gyakori volt ez a típus, hogy belejutott a vígjátékba. Rómában vol-

tak asszonyok, akik maglik keresték meg: kenyerüket. A középkorban nem a híres svéd Briggitta volt az egyetlen asszony, hanem voltak még sok mások is. akik mint apácafejedelemasszonyok vagy uralkodónők — nagy és gyakran áldásos tevékenységet fejtettek ki. Az ókorbari, a középkorban, és a renaissanceban egyaránt voltak tudós asszonyok, orvosnők és művésznők. De csak a nagy forradalom előtti évszázadban lehetõ fel úgy maguknál a nõknél, mint egyes férfiaknál az állandó és céltudatos törekvés arra, hogy emeljék a nõ jogait és műveltségét.

És mindenütt, ahol mélyebben járó volt ez a törekvés, összekapcsolódott azzal a szándékkal, hogy átalakítsák a nõ helyzetét a szerelemben és a házasságban.

Ami Svédországot illeti, ott bizony alig egy tucat asszonyt lobbantott lánggra H. Ch. Nordenflycht vagy Thoriid lánglelke, míg ezer és ezer asszony követte Lenngren asszony élcesen-triviális könyvét: „Tanácsadó szeretett leányom számára.“ Asszonyi tompaelméltség és gondolatbeli üresség — továbbá az érdekházasságok — találták meg itt, sajnos, csaknem egy fél évszázadon át a maguk költõi igazolását! És hogy mit kellett szenvedniök ez általános közvélemény nyomása alatt gazdag nõi lelkeknek, azt oly megragadóan megmutatták Friederika Bremer élettörténete és önvallomásai, hogy ez egyetlen dokumentum elegendõ arra, hogy az egész korábbi emancipációs törekvés mélységesen jogosult voltát bebizonyítsa. De sajnos, Friederika Bremer számára „ismeretlen isten“ volt Erõs. A nõ embervoltáért és Polgárjogáért vívott nagy harca így nem hatolt el a nõkérdés szívéig. Egy férfi, Almquist, volt az. aki Svédországban ki merte mondani, hogy: a törve-

nyes lutheri házasság egyformán mélyen sérti a nő jogát, mint a szerelem jogát és elbukott e harcban, amelyet még ezután kel! megharcolni.

Nagyon gyakori, de téves vélemény az, hogy a monogámia hozta létre a szerelmet. Jelentkezik a szeretem már az állatoknál is és úgy itt mint az emberek világában, függetlennek mutatkozott a monogámiától.

Az emberi társadalom monogámiájának keletkezését tulajdonjogi viszonyokban, vallási fogalmakban, állami hasznossági okokban kell keresni, nem pedig a szerelmi kiválasztás jelentőségének fölismérésében. Éppen ellenkezőleg, a szerelem szakadatlan harcban állott a monogámiával és így tévedés azt hinni, hogy a szerelem magasabb felfogása csak a monogámia által jöhetett létre. Épp oly nagy mértékben fejlődött a szerelmi fogalom a házasságon kívül és a házasság ellen irányzott támadásokkal.

Míg a valósággal özőnlő ellenbizonyítékok dacára még mindig túlbecsülik a kereszténység jelentőségét az emberi szerelem keletkezése szempontjából, addig viszont még nem hangsúlyozták eléggé közvetett jelentőségét a nemi szerelem fejlődése szempontjából. Igaz, hogy van elég diai és monda köröskörül a földkerekségen — Izlandtól Japánig, — amelyek ragyogó bizonyítékai a szerelem ímindenkori hatalmának az emberi szívek fölött. De a nemi érzésnek mégis csak alárendelt jelentősége volt az ember lelki élete számára addig, amíg a kereszténység az asszonynak is lelket nem adott, amely megváltható — vagyis más szavakkal — egyéniséget, amely mélyíthető. A kereszténység továbbá inkább a női, mint

a férfiúi erényeket követelte meg és ámbár Krisztus maga nem törődött az asszonnyal, a szerelemmel és a családi élettel, etikája közvetett formában mégis asszonydicsőítés lett. Az egyén lelki értékének a Kereszténység által való megnagyobbodása — ellenében a pogányság által hangsúlyozott polgári értékei — egyike volt egyszersmind azoknak a földalatti mellékfolyóknak, amelyek a középkorban a szerelmet élethatalommá tették.

Az ókorban a házasság társadalmi kötelesség volt, a barátság ellenben a szimpátia szabad kifejezése. Csak amikor a férfi öntudatában lelke lett az asszonynak, akkor jöhetett létre az egyéni erotika. De oly titokteljesek a befolyások, amelyek növesztik az emberiség lelkét, hogy az ókori ifjak iránti szerelem közvetve fejlesztette a férfi és nő között való szimpátia szükségérzését is; vagy amikor a katolikus aszkézis elnyomta a nemi ösztönt, ez közvetve fejlesztette a befelé fordított, lélekteljes, érzékiség fölé emelkedő szerelmi érzést.

A szerelemnek, mint a lélek legmagasabb állapotának új felfogása, oly tudatos volt már a keresztesháborúk korában, hogy ez az időszak lesz a francia szerelmi törvényszékek kora is. A nő, a lovag, a dalnok mélyítik és finomítják az erotikát, a többi közt az által is, hogy — a házassággal való összeegyeztethetetlenségét hangsúlyozzák!

Tudósok kimutatták, hogy hogyan függöttek össze a költészet megfinomodott szerelmi kifejezései a magasabb osztályok nemi életének formáival, amióta a monogámia volt a törvény, de a szokás a titkos polygámia. Az erotikus érzéseknek e kettéosztása egyrészt oly finom és magas, másrészt oly durva és alacsony megnyilvánulásokat okozott,

hogy egyiknek sincs ellenpéldája azoknál a népeknél — vagy egy népben az osztályoknál, — ahol ez a kettéosztódás ismeretlen, mert vitathatatlanul uralkodik náluk a szabad nemi választás.

És ez természetes is. Mert náluk a nemi élet megtartotta „paradicsomi“ ártatlanságát, egy semmiféle magasabb öntudattól meg nem zavart animálitást. Csak hosszú fejlődési folyamat állíthatja helyre ezt az ártatlanságot egy magasabb lépcsőfokon. Az út ehhez a szétesztódáson át vezet, amely az érzés fejlődésére vonatkozólag is „munkafelosztást“ hoz magával.

A középkor tehát csak arra volt képes, hogy a szerelmet különválassa a házasságtól. Ezt bizonyítják a legnagyobb szerelmi dalok és szerelmi sorsok is. A költészet birodalmában Tristan és Izolde, a valóságban Abélard és Heloise legfőbb típusai a már akkor hajnalodó új időknek, amelyek végül meg fogják hozni az emberi érzés és emberi gondolat jogkinyilatkoztatását. Ezek az életben és halálban egyesülő szerelmesek a középkor legfőbb példái a szabad szerelemre, amely törvényeit maga írja és megszünteti a többit. Peldái a nagy szerelemnek, mely nagy lelkek örökkévalóság-érzése, ellentétben a kis lelkek egynapos hajlamával.

A skolasztika, amint egyre mélyíti a befelé irányuló lelki vizsgálódást, a myszticizmus, amint egyre finomítja az istennek ajánlott lelki életet, öntudatlanul olajat öntenek a szerelem vörös lángjára, éppen, mint a hit fehér tűzére. A szerelem ezen „Vita nuovája“ föllángol a költészetben, amelynek legmagasabbra lobogó lángnyelve Dante lett. Tovább élt kiválasztott lelkekben a román népeknél. A renaissance platonizmusa megfinomította a közép-

kor szerelemérzését, mint a legjobb eszközt a legelőkelőbb emberi tulajdonságokban való tökéletesedésre. És így megerősödik a szerelmesek joga függetlenül a társadalmi erkölctől.

Jellemző, hogy — úgy a középkor szerelmi törvényzékein, mint a renaissance-udivaroknál és a tizenhatodik század szellemi játékaiban — a nőnek nemcsak azt a jogot adják meg, hogy ugyanúgy érezzen, mint a férfi, hanem ugyanazon szabadságot is, hogy szellemi adományaival éljen. Mert a szerelem minden mélyebbedése rejtett vagy nyílt összefüggésben áll a nő lelki életének megnagyobbodásával és így azzal a fokozódó becsüléssel, amelyet a férfi a nő egyéniségi értéke felől táplál. Míg eleinte a férfi számára a nő csak „nem“ volt, csak élvezeti cikk, most uralkodónő lesz, amikor a szerelem *egyetlen* nő kizárólagos akarását jelenti, akit csak odaadó szolgálat árán lehet elnyerni. Valahányszor a nő vette át az erotikus vezetést, megnemesedett a férfi szerelme. Shakespearenél megtalálható e megelőző lelki kultúra összesége. Legszebb nőalakjai éppoly mértékben szüziések, mint odaadók, de egyszersmind! éppoly mértékben gazdag lelkűek és erős egyéniségek. Éppen ezért lesznek éleslátásukkal és elhatározottságukkal a cselekvés pillanataiban vezérekké. És ámbár Shakespeare, mint minden más nagy költő, asszonyait inkább az álmok anyagából, mint a valóságból teremtette, ámbátor az olasz renaissance legjobbjai gyakrabban részesülhettek szerelmi téren egy Boccaccio, mintsem egy Petrarca tapasztalataiban, ámbár a barokk kor a „Le Pays du Tendre“-t csinos figurák körül való merev kertté tette, mégis az *élet*, főleg a román népek élete — éppen mint iro-

dalmuk legjava — mindig szép és büszke szerelmes párokat és szerelmi áldozatokat mutat fel, egészen addig az évszázadig, amelyben a férfi „filozófusok“ elragadták a nőktől a vezetést és a szerelem csak-hamar hol vidám, hol kegyetlen „galantériá“-vá *változott*

A szerelem éppoly lealacsonyított volt a román — epikureus erkölcstelenség, mint a germán-lutheri „erkölcsösség“ következtében, amikor jött Rousseau és — mint előtte Racine és Manón Lescaut — a sors által kiszabott nagy szenvedélynek rajzolta a szerelmet, amelyben az emberek olyanná lesznek, mint viasz a tűzben.

Amit a szerelemért tett ugyanaz volt, amit megtett volna a lélekért és az érzékekért, ha az akkori idők illatszerektől és viaszgyertyalángoktól fülledt boudoirjában kinyitotta volna az erkélyajtót, amely mögött ott volt a nyári éjszaka, a vajúdó föld! és virágzó rét illataival, fekete lombtömegeivel és a csillogós éggel.

De Rousseau nem jutott el a gondolataihoz legközelebb fekvő gondolatatokhoz: hogy csak a szerelemnek szabad létrehozni a házasságot, hogy csak a női egyéniség fejlődése mélyíti a szerelmet. Maga Goethe is — akt Rousseau után tovább haladt az izzó pályán, amennyiben a szerelmet a lelkirokonság titokzatos sorshatalmának mutatta — a szerelem boldogságát inkább a női természet közvetlenségében, mint fejlődésében látta. A francia forradalom Rousseau elveinek konzekvenciáit kiterjesztette a nőre és a szerelemre is: a házasságot polgárivá tette, a válást szabaddá. De nem adta meg a nőnek a választói jogot, sőt ennek *még azt* a közvetett formáját sem tartotta meg, amely azelőtt megvolt a nőnek.

A forradalom és Rousseau hatása alatt álló összes szellemek azóta az irodalomban és az életben tovább követték a szerelem jogainak deklarációját.

A tizenkilencedik században éppen, mint a középkorban, asszonyok, költők és lovagok — ez utóbbiak szociális utópisták néven — vették át a vezetést. Németországban előbb a romantikus iskola, azután az ifjúnemetség haladt elől. De a nagy szerelem legdicsőbb hirdetői — Chamisso a „Női élet és szerelem“-mel, Rückert „Szerelmi tavasz“-ával, azután Grillparzer, Ottó Ludwig, Hebbel — egymagukban állanak. Angliában Shelley, Byron, Browning és még mások. Norvégiában Camilla Collet és néhány nagy költő. Ibsen, Björnson és Jonas Lie Északot lelegeleire léptették az európai öntudat azon fejlődésének, mely a szerelemben a lelki közösség jelentőségét, a házasságban pedig a nő egyéniségét hangsúlyozza. Franciaországban Mme de Staél az, aki — a reakció közepette, mely ismét behozza a házasság felbontathatatlanságát — megtámadja azt „Delphine“-jével. Az irodalmi szalonok hazájában a nő geniejét meg akarják akadályozni abban, hogy mint társadalmi hatalom működjék — és ő „Corrine“-jával és Coppettel világhatalommá teszi azt. Meggyőződése, hogy a dicsőség csak eszköz lehet az asszonynak a szerelem elérésére. Panasza, hogy az élet a geniális asszonytól megtagadja legszebb álmának, a házasságban való szerelemnek beteljesülését, számtalan tragédia prólogusává lett a nő évszázadában. Utána St. Simonisták jönnek és a többi szocialista forradalmárok, de mindenekelőtt Rousseunak egy másik szellemi leánya, az az asszony, akinek ereiben keveredett mind a vér, amelyet a forradalom már egybeomlasztott vérmezőn és csatamezőn: „csöcselék“-

vér, polgárvér, nemesi vér, királyi vér! Népeinek a legvégső konzekvenciáig menő tiszta igazságbátorságát, gyermeksége izzó hitét, véreinek vágyakozását, lelkének végtelenségi vágyát, élményeinek vulkáni hevét és hamvát — mindezt odazúditja George Sand vádjaiban a polgárilag és egy házilag föntartott házasság ellen, amely ő előtte „törvényes erőszak,” „megesketett prostitúció” volt. Már sokkal ő előtte kivívták a szerelem jogát kivételes természetek számára. George Sand új bátorsága az volt, hogy ezt a jogot mindenki számára követelte és beégette a kor öntudatába, hogy, ha két ember együttlétre vágyik, nincs szükség semmiféle kötelékre, amely összetartsa őket; ha pedig ők maguk nem kívánják, akkor ez a kényszerített együttartás megsértése emberi joguknak és emberi értéküknek.

E perctől kezdve az Olympusról a harc lekerült a földre. És lángját azóta egyre oltják a „társadalom föntartói,” de egyre szítják a „társadalom szétrombolói.”

A szerelem, amelyet George Sand maga hasztalan keresett olyan utakon, amelyekről fölsebzett, néha bemocskolt lábakkal tért vissza, a szerelem, amelyben Ráhel szenvedett és amelytől élt, amely után epekedik a nagy norvég Camilla Collet asszony és amelyet E. B. Browning megvalósít — ez az a szerelem, amelyről álmodik az újkor asszonya is.

George Sand — mint a St. Simonisták és mint az új feminizmus — a szerelem szabadságát látta a nőkérdés középpontjának. Úgy mint George Sand, a modern feminizmus minden területen a szabad gondolatért harcol a tekintélyhit ellen; az emberiség szolidaritásáért és a béke eszméjéért a katonai

patriotizmussal szemben, a szociális újjáalakulásért szemben a fönnálló társadalmi viszonyokkal.

Ezzel szemben az amerikai-angol-északi nőmozgalom — amelynek legjobb hitvalló irata még mindig John Stuart Mill 1854-ben megjelent könyve „A nő függőségéről“ — nagyjában figyelmen kívül hagyta az erotikus, vallási és szociális fölszabadítást és kizárólag a nő polgári jogait képviselte. Az új szerelem föllépését így, különösen Északon, az emancipáció vezéreinek részint közönye, másrészt ellenszenve kísérte.

És egyszersmind a férfiak gúnyja és ellenzése is fogadta az új szerelem után való női követelést. Érvekkel, amelyeknek Schopenhauer és ílartmann adták meg egykor a filozófiai formulázást, bebizonyították, hogy: a lélekteljes szerelem csak a Természet ámitása és hogy az egységes szerelem, amelyet az asszony most a férfitől követel, oly áldozatokat kíván, amelyek ellenkeznek a férfi fiziológiai és pszichológiai természetével.

Az újkor asszonyai azonban mit sem törődve gúnnyal és ellenzéssel, folytatták álmaik szerelmének hirdetését, amely a költők álma is.

Évezredekén át már titokzatos és tragikus hatalomnak rajzolta a költészet a szerelmet. De ha valaki prózában egyszerűen ugyanazt mondja és még hozzáfűzi, hogy az élet színtelen és szegényes lenne a nagy szenvedélyek nélkül, akkor ezt erkölcstelenségnek nevezik! Évszázadról évszázadra mutatja a költészet a szerelem emelkedését. De ha valaki magyarán prózában azt mondja, hogy a szerelem egyre magasabbrendű érzéssé lehet, akkor ezt képtelenségnek mondják! Mert, hogy Prófétainak tekintse a költészetet, mint ahogy ezt

cselekedte a Múlt, arra a mai ember nem is gondol!

Az új szerelem még mindig a férfi és nő természetrendelte vágyakozása egymás után, hogy tovább fentartsák a fajt. Még mindig a küzködő ember abbeli kívánsága, hogy egy munkatárs segítségével megkönnyítse a fáradalokat önmaga és társa számára. De a szerelem ez örök lényegén és a házasság ez ősrégi okán túl egyre erősebb lett még egy másik vágyakozás. Ez nem a faj fentartására irányul. Az embernek nemén belül való magány-érzéséből keletkezett, a magányból mely annál nagyobb lesz, mennél sajátosabb valamely lélek. Vágyakozás ez egy emberi lélek után, aki megváltsa a magunk lelkét a magány fájdmától, ettől a fájdalomtól, amelyet azelőtt lecsillapított az istenben való megnyugvás, de amely ma nyugalomát egy önmagához hasonló valamiben, egy lélekben keresi, amely maga is tágranyilt szemekkel és éppoly vágytól forró szempillákkal Virrasztott. Egy lélek, aki a szerelemnek erőt ad a csodára, hogy lelküket megváltsa a földön való idegenség érzésétől — mint ahogy őt megváltja ettől a mienk. Egy lélek, amelynek melegétől lehullanak saját lelkünk takarói, melyeket a világ hidege ránk kényszerített és előtte lelkünk szégyenkezés nélkül tárja föl titkait és szépségeit. Dehmel két halhatatlan sorba foglalta ezt a csodát:

— Liebe ist die Freiheit der Gestalt

Vom Wahn der Welt, vom Bann der eignen Seele.

Maga ez az érzés sok embert elfogott már a mi korunk előtt. Egy volt közülük Eugène Delacroix, aki naplójában beszél arról a kínról, hogy barátai közül mindegyiknek csak azt az ábrázatát

mutathatta, amelyet az megértett, úgy, hogy minden egyessel szemben mássá kellett lennie, anélkül, hogy valaha megértettnek érezte volna magát: olyan szenvedés, amelyre csak egy segítséget tudott: *une épouse qui est de votre force.*

Az újítás azonban az, hogy ez az érzés kiterjedt a sokaság közé és tudatosá lett bennük és hogy kezdi rányomni bélyegét az egész korszellemre.

De még mindig oly erotikus impulzusok vezetik az embereket, amelyek mélyen alatta állanak tudatos erotikus kívánságaiknak. Az érzéseket oly vágy korbácsolja föl, amely elnyomja a lélek vágvait. A szerelem fogalmának kultúrája sokkal magasabban áll, mint a szerelem ösztönei. És így korunk túl van zsúfolva szerelmi konfliktusokkal.

Ehhez járul még, hogy az új ember fokozottabb szenzibilitása mind hajlandóbbá tette álarcok, védelmező öltözetek, művészileg díszes páncélok alkotására. A védekezés nélkülözhetetlen, mert senki sem bírná el az életet, ha minden pillanatban látná másoknak rosszul bekötözött vagy még nyílt sebeit és el kellene tűrnie, hogy bárki hozzáérjen az ő sebeihez. Az élet sokat vesztené feszültségéből az emberi lelkek és sorsok sejtett vagy nem is sejtett titkai nélkül. De a védő takarók viszont egyre jobban megnehezítik a szerelem törekvését, hogy áthatoljon a látszaton. Ezért egy bizonyos fajta „flirt“ kísérletezése lesz az ébredező szerelemnek arra, hogy leálcázzon, hogy lecsalogassa a védő elburkolást, vívóművészet lesz, amely a szorosan záruló Páncél szakadásait keresi!

De a kísérletek gyakran nem sikerülnek és az élet mindjobban megtelik sorsokkal, amelyek megvalósulhattak volna és egyre több ember tördeli

kezeit a magányban amiatt, ami nem lett meg. Mélyebben, mint valaha, érzi az ember, hogy az élet szűkösen adta meg azt, amit joga van tőle követelni, ha a szerelmet csak mint az ölekezésben való elmerülést nyújtotta neki. Mind több ember tudja., hogy Szerelem a lélekben való elmerülés, amelyben saját lelkünk támaszt talál, szabadságának elvesztése nélkül; a szív közelsége, amely csillapítja szívünk nyugtalanságát; a hallgatóság, amely megérti azt, amit ki nem mondunk és el nem mondhatunk; egy szempár éleslátása, amely már valóság-nak látja azt, ami bennünk a legjobb lehetőség; találkozás a kezekkel, amelyeket érezni akarunk, amint átkulcsolják a mienket, amikor meghalunk.

Ha a léleknek boldogságban van része, amelyben részt vesznek az érzékek is és az érzékeknek örömeik vannak, amelyek nemesítik a lelket, akkor nem vágy és nem is barátság az többé, amit az ember érez. Mindkettő felolvadt egy új érzésbe, amely külön egyikkel sem hasonlítható össze, mint ahogy a levegő sem a maga alkotórészeivel. A nitrogén nem levegő, az oxigén sem az; az érzéki-ség nem szerelem, a szimpáthia szintén nem az. Egyesülve éltető levegő és szerelem. Ha bármelyik alkatrésznek viszonya a másikhoz nem helyes, a szerelem — mint a levegő — nagyon sűrű lesz vagy nagyon ritka. De mint ahogy az oxigén és nitrogén aránya tág határok között variálható ártalmasság nélkül, így van ez a szerelem alkatrészeivel is. A lelki rokonság föltétlenül a legállandóbb a szerelemben, de azért nem az egyedül értékes; az életet mámorosító szerelmet még a legmagasabb barátságtól is olyan tenger választja el, amely mély, mint az, amely a Rege Indiája és a Haszon Ameri-

kaja között fekszik. — Egy egész életkor az utóbbiban nem ér föl egy nappal az elsőben.

A nagy szerelem csak akkor jó létre, ha egy más nemű lény utáni vágyakozás egyesül egy magunkfajta lélek után való vágygyal. A tűzhöz hasonlóan annál tisztább lesz, mennél izzóbb és úgy különbözik a vágytól, mint az olvasztó kemence fehér izzása az utcákon és piacokon hordozott fáklya vörös, füstölgő lángjától.

A szimpátiának állandóan fokozódó jelentősége a lelki életre ma mégis a nők világában a barátság túlbecsülésében nyilatkozik meg, úgy a nők egymás közötti barátságában, mint a szerelemben való barátságban. Az egykorúak között való szenvedélyes rajongás, — vagy egy idősebb iránt egy ugyanazon nemű fiatalabb részéről megnyilatkozó rajongás — úgy a férfi, mint a nő számára a rendes szép hajnalpírja a szerelemnek, amely mindig elhalványodik napfelkeltekor. Egy teljes egyéniségű nagy barátság ellenben ritka, mint egy nagy szerelem és pedig egyformán ritka nők és férfiak között. Azoknak tehát, akik a barátságban lényük beteljesülését várják, semmivel sincs nagyobb kilátásuk arra, hogy ezen a területen elérik a lényegét és azonkívül azt veszélyeztetik, hogy elszalasztják ezt a szerelem területén, amennyiben elzárják magukat ez érzelmek elől vagy elszegényednek számukra. Előbbi korok asszonyai is kultiválták a barátságot. De nem érték be vele a szerelem helyett. És ha a nők egyszer teljes komolysággal megtették volna ezt, akkor bevonult volna a világba a tél. A fejlődés útja az, mindent követelni a szerelemtől, amit a

barátság“ megad — és még végzetlenül többet! De a dús lelki csere munkatársak és tanuló társak, vagy társnők között már előkészíti a szerelem harmadik történelmi fejlődési stádiumát, az individuális-szimpathikus fejlődési fokot. A nagy szerelem mindig is ilyen volt minden időkben. Új az, hogy most mind több lélek érzi ugyanazt a szükségletet és a nagy szerelem lehetősége megnyilatkozott sokak előtt, nem csak a kiválasztott kisebbség előtt. Mint ahogy a szerelem érvényesülésének mértéke *lehetett* az, hogy kevesbedtek a családok által megkötött ésházasságok, hogy elismerték az ifjúság erotikus választási szabadságát és általánosan elítélték az érdekházasságokat, úgy megmérhető lenne az új érvényesülés ereje más, éppoly jelentékeny jelenségeken, amelyeket ma „az új erkölcsatlenségének neveznek. Joggal mondták, hogy a szerelem, ahogyan már ismerjük — a nagy pszichológiai valóság, amellyel számolni kell — mai összetett, sokoldalú, megfinomodott állapotában az emberi tevékenység egész haladásának eredményét képviseli: az intelligencia és érzés győzelmét a nyers erő fölött; a férfi és nő viszonya között való átalakulást, amelyet új ökonómiai, etikai és vallási eszmék hoztak létre; a fokozódó vágyat belső és külső szépség után, a fajmegnemesítési akaratot és mást. . . De ezek között még nincs megnevezve a leglényegesebb, amelyben ma oly sokan a hanyatlás jelét látják, amely azonban tényleg a fejlődés jele és amelyen alapszik a dualizmus végleges megszüntetésében való reménykedés: a szélsőséges nemi ellentét kiegyenlítése.

Mindaddig, míg férfi és nő annyira különböznek erotikus szükségleteikben, mint ma még, a sze-

relem „örök harc“ marad, ahogyan leírják azok a költők és tudósok, akik csak a jelent látják és nem hisznek a szerelem fejlődésében vagy az emberek szerelemre nevelésében. Mert az evolucionizmus korának közepén az emberek nem gondolkodnak és éreznek evolucionisztikusan. De aki úgy érez, az előtt egészen bizonyos, hogy az „örök harc“ valamikor eljut a maga békekötéséhez.

Az említett kételkedők kétértelműen mosolyognak, ha a női barátságról vagy a nő megfinomodott, szimpátiát követelő erotikájáról van szó. Csak ha egy ilyen férfit legmélyebb lényében meg nem értett szeretője vagy felesége elhagy, csak akkor fedezi föl a férfi, hogy a lény, akit teljesen boldogítani vélt, még csak érzékileg sem volt kielégítve — mert a lélek mit sem kapott az érzékektől és nem is adott nekik semmit.

Az ilyen — egyébként gyakran finom kultúrájú — férfiak rendszerint középkorúak. A velük összehasonlítható fiatal emberek között ellenben az erotikus vágyakozás épp oly elfinomodott, éppoly szimpátiát-követelő, mint a nőknél, ámbár a férfiban még ritkán van meg az az egyensúly lélek és érzékek között, amelyet a vele egyébként egyenrangú nő elért. Hogy a nők már be merik vallani, hogy erotikus értelemben érzékeik vannak, míg a férfiak csak most kezdik tapasztalni, hogy erotikusan lelkük is van; hogy a nő érzelmeket követel a férfitől, az pedig gondolatokat tőle — mindez korunk nagy boldogságjele. A modern, finomérzésű ifjak bizonyára éppúgy szenvednek, mint nővéreik, a miatt, hogy csak mint nemet szeretik őket nem pedig, mint egyéniséget és egyénileg. A maguk részéről ők éppen a női egyéniséget szeretik és mozgási szabadságot teremtenek szá-

mára, ahelyett, hogy — mint ezt még apáik cselekedték — saját egyéniségük képére igyekeznének átalakítani őket.

Az összehasonlítási pontok hiánya okozza, hogy az az egészen fiatal mai asszony a mai férfit néha valami csodálatos, hol vad, hol beteg, hol meg búskomor állatnak tekinti — mert a férfi szerelme nem felel meg a nő álmodott platonizmusának, vagy maga a férfi sem az álmodott ideálnak! Az ideál változik népek, korok és társadalmi osztályok szerint: „a jó családból való“ német lány körülbelül Schillerből és egy kúrasszírhadnagyból állíthatta össze a maga ideálját; az angol lelkész leánya Tennysonból és Mr. Chamberlainból; Franciaország „új asszonya“ pedig Maupassantból és Jaurésból. Csak egy ismertetőjel marad változatlan: hogy az „ideál“ mindig éppen azokat a tulajdonságokat foglalja magában, amelyeket a természet sohasem egyesít!

A legmagasabb — úgyszintén a legalacsonyabb — lépcsőfokon már nagyobbak a férfi és nő szerelme között való hasonlóságok, mint a különbözőségek. A férfi — és a nő is — emberré lesz másodlagos riemi jellegének a rovására. Vannak már emberek, akik úgy vélik, hogy a pszichikai fejlődés végső pontja ugyanazon képet fogja mutatni, mint a fizikai fejlődés kezdete: hogy ugyanis az embrió egy bizonyos stádiumban se nem férfi, se nem nő, hanem magában foglalja mindkét lehetőséget!

Egy lélekteljes ifjú költőnő, Anna Schapire, emlékeztetett arra, hogy már Schlegel Frigyes hangsúlyozta, hogy: míg az ókor nőnél és férfinál egyaránt fölébe helyezte a merőben nemi tulajdonságoknak az emberi nemeslelkűséget, nemes érzést és lelki erőt, addig az újkor a nőt egyoldalúan

nőiessé, a férfit egyoldalúan férfiassá tette és hogy ezeket a végleteket mindkét részen meg kell szüntetni, ha a nemi viszonyok terén erkölcsre, szépségre és harmóniára akarunk jutni. Ezt az álláspontot Schleiermacher is osztotta. És ha mélyebb értelmet akarunk látni a kettészakadt emberről szóló aristophanesi mondában, ez csak az lehet, amit egy apokrif átszarmaztatás Jézusnak is tulajdonít ama kijelentésben: „Az isten országa elkövetkezik, amikor a kettő ismét egygyé válik“. A szerelem kezdődő fejlődését mutatja, hogy már Plató hangsúlyozza a szenvedéseket, amelyeket a „kettéhasadás“ okoz a két félelmebernek. Mert ez a fejlődés a nemi ellentét fokozódásán ment keresztül, mindazzal a szenvedélylyel és szenvedéssel, amelyet az magával hozott. Csak most érkezett el az időpont, amikor a szétválasztott ismét egy magasabb egység felé hajol össze.

Az új asszonytípust — többek között a „Vierges Fortes“-ben is — úgy látjuk ábrázolva, hogy — ellentétben a régi asszonytípussal, amely csak a férfiért és férá által élt — a férfit egészen nélkülözni akarja és a nőben csak az embert akarja látni. De van szerencsére egy másik csoport is, amely belátja, hogy „amennyit veszít maga a nő lélekben és szépségben, amíg csak emberré lenni törekszik, ugyanannyit vesz az Egész is“. És ez a csoport, amelynek orgánumai a finn „Nutid“, a német „Frauenrundschau“, az osztrák „Neues Frauenleben“ és még néhány női folyóirat, meg van győződve arról, hogy a nőies-emberi és férfias-emberi harmóniája a legfőbb boldogság az életben, úgyszintén a legfőbb érték a társadalmi munkában, amelyet nő a férfival közösen végezni akar.

A nemi ellentétnek ez a kívánatos kiegyenlítődése a valóságban akkora gyorsasággal megy végbe, hogy az embernek félni lenne oka attól, hogy egy közeli jövőben veszélyessé válhat a szerelemre nézve, ha a lelki ellentét végső okon nem maradna még mindig a testi ellentétől függő és ha a modern férfi és a modern nő nem individualizálódnának egyszersmint mindegyre jobban.

És ebben a tényben rejlenek a nagy szerelem jövőbeli lehetőségei. Az individualizálódás már oly erős, hogy a Gondolkodó mind gyakrabban megáll, ha kisiklottak ajkain a „férfi“ vagy „nő“ szavak. Mert a férfiak egymás között, a nők egymás között már csaknem éppoly különbözők, mint férfi és nő egymástól. A kiegyenlítődéssel meggyöngyült általános erotikus vonzás pótlására azonban megjelenik az egyéniségek ellentétének varázsa. A szerelem lelki vágyódása — közös harmóniába olvadni át egy másik lélekkel — nem gyengül, hanem éppen ellenkezőleg fokozódik, mennél egyénibb lesz ez az ellentét.

Rodin — aki, mint minden nagy francia, megérti a nagy szerelmet — olyan szerelmes párokban dicsőítette azt, amelyekben mindkét fél, egyik a másik által, tökéletesebb emberré lesz, mint amilyen lehetett volna mindegyikük egyedül. Rodin egészen férfiassá teszi a férfit, teljesen nőiessé a nőt, míg mindkét alakban minden vonal a lelkihatalommá nemesedett őserőt mutatja, a szerelmet mint az ember-férfi és ember-asszony beteljesedését!

Ha az élet megadja valamikor ezt a büszke, szép látványt, akkora boldogság előtt fog állani az ember, amely ijesztően nagy. Mert mint ahogy a takarékos háziasszony kizárja a napot, úgy ereszti

le gyakran az élet is a halál függönyét, ahol a boldogság ragyog. Vagy pedig maguk az emberek is megölik boldogságukat ösztönök által, amelyek alacsonyabb kultúrstádiumokból élnek még bennük.

Ilyen ösztön mindenekelőtt az, amely okozója, hogy az állatiasan őserős emberek még- a lélekkel teljes emberekre is lebilincselő erotikus hatást gyakorolnak. Az elemi szenvedélyek erejével rendelkező férfiak és nők mámorosító hatást tesznek, mert ők maguk is mámorosak, mert anélkül, hogy melléktekintetek visszatartanák vagy a lélek nehezítené őket, izzón és egészen átengedik magukat a pillanatnak. Éppoly felületes pszichológia azt hinni, hogy Don Jüant híre teszi ellenállhatatlanná, mint azt venni föl, hogy a Cleopatra fölött való győzelem azért csalogat, mert az egyszersmind győzelem Caesar fölött. Nem, e lények hatalma megosztatlan, lelkiismeretlen akaratukban rejlik, hogy lényük minden erejét felhasználják céljuk elérésére. És csak az ragad el másokat is, ami az adott pillanatban a mi egész lényünket elragadta. Ez a felelet arra a kérdésre:

Comment fais-tu les grands amours
Petite ligne de la bouche?

A lélekkel teljes emberek — különösen a nők — csak egyoldalúlag szerettek eddig. De ha az érzékiség — összefüggésben a nemi föladdal — visszakapja antik méltóságát, akkor az erotikus magávalragadás hatalma nemcsak annak az előjoga lesz, aki embertelen szerelmében. Az okos szüzek halálos vétke a szerelem ellen az, hogy elmulasztják a balgáktól megtanulni az elbűvölés titkát, hogy mit sem akarnak tudni az ezeryi mindenféléről, ami leköti

egy férfi érzékeit vagy megragadja a lelkét; hogy a tetszés hatalmát azonosnak tartják a csalásra való akarattal. Ha minden asszony, aki szeret, arra is képes lesz, hogy a jóságot elragadóvá, az átszellemültséget mámorosítóvá tegye, akkor ímogen le fogja győzni Cleopatrát és Tora Parsberg Undinet. (Lásd: Björnson: „Laboremus.“)

Ma még a bájosak nem mindig jók, a jók nem mindig bájosak és a többség — sem jó, sem bájos! Ebben az átmeneti állapotban a régi és az új nőiesség között természetesen az a nő a legerősebb, aki egyesíti magában „Évát, Jocondát és Delilát“, vagyis az asszonyt, aki a férfinak „megmutatja a feladatot de a megoldással játszik“ (G. Heiberg), azután az asszonyt, aki a kultúra értékeiből „csak fegyvert vagy ékszert készít“ (Nietzsche) és végül az asszonyt, aki »a férfiak halálos csapása, a férfiakarat temetője,“ aki a szerelmet örök „bűnbeeséssé“ teszi, melyet „követ a gyűlölet a fölfedezés miatt, hogy kölcsönösen megcsalták egymást“ (Strindberg). De ugyanez áll a férfiakra is. Aímg a legkomoiyabbak közöttük be nem látják, „hogy egy férfi nem hagyhatja figyelmen kívül a szerelem lelki oldalát,“ addig asszonyaikat könnyen meghódítják a nem komoly férfiak.

Azáltal, hogy megfigyelték a szerelem megvalósítását a házasságban — már ahogyan azt ott rendl-szerint megvalósítják — mind több fiatal leányt mély-séges kedvetlenség fogott el a házasság iránt. Olyan-nak akarják a szerelmet ahogyan megálmodták, vagy pedig sehogyan se. Kisebb szerelmi követelés, szegényesebb szerelmi adomány nem ér nekik any-nyit, ami fölérhetne szabad, egyéni életükkel. Az olyan férfinak, aki csak ajkukat keresi, de nem figyel

szavaikra, aki csak ölelésük után vágyik, de mosolyog vagy elkomorodik, ha a nő lelki állapotát fölfedi előtte, nincs a nőnek semmi adni valója, Szerelme egészen telve van embervoltának teljes tápláló erejével, túlrad asszonyvoltának nemes nedvétől és áhítatot követel a szentség előtt, amelyet szerelmével kioszt.

Nem akarja többé, hogy meghódítsák, mint egy várat, vagy vadásszanak rá, mint valami vadra. De nem is akar várni csöndes belső tó gyanánt a folyóra, amely az utat keresi a nő karjai felé. Maga is folyam, járni akarja a maga. útját, szembe a másik folyóval. Sokszor megcsalja az új asszony lelki vágyakozását is vérének vagy szívének vágya. De gyorsan fölébred tévedéséből és akkor nem ódon erkölcsi parancsok szerint cselekszik, hanem az új törvény szerint, amelyet Marié Eugénie delle Grazié, a nagy osztrák költőnő így fejez ki:

Ich lieb den Kampf! Ich lieb', was ich gelitten,
 Und was geendet unter meinen Tritten,
 Was ohne Reu' und falsche Scham
 Mit unerschrockner Hand ich nahm,
 Der Beute froh, die ich erstrixten!
 Allein in Wonnen, einsam in Gefahr,
 Mir selbst Gesetz und Richter immerdar,
 Und frei, weil fern dem Elend eurer Sitten!

A lelkek újjáalakulásának történelmi jelentőségű korát éljük. Minden emberi akinek magának is van lelke, mind jobban áthat a lelkirokonság titokzatos hatásának érzése; áthatják szimpatikus és antipatikus befolyások, tudatalatti hatalmak, mindenekelőtt az

erotikus területen, érzések, amelyeknek mint a legelsők, egyike adott kifejezést Ola Hansson — aki Schoonen svéd tartományból való, ahol megfinomított szenzibilitás a művészet jellemző vonása — a „Sensitiva Amorosa“-ban. Az erotikus-démoniség érzései nem újak. De régebben éppoly mértékben sértették őket, mint ahogy most becsülik, sőt néha egyenesen tenyésztk is. Ez a kiválasztott szenzibilitás^ ezek a vibráló idegek, ezek a váltakozó hangulatok, az érzések ez ingerlékenysége a ma asszonyának — és férfiának — felsőbbbsége, kulturális vívmánya minden más generáció fölött. De az új gazdagság számtalan új konfliktussal is jár. „Az érzékek a maguk útján járnak és odavonzatnak, ahol a lélek idegen marad, vagy eltaszítatnak, ámbár a szíy gyöngédséggel telve. Amíg meg nem értettük az undor fiziológiáját és pszichológiáját, addig nem sokra mentünk az erotikus problémák megoldásában. Minden nap — és minden éjjel — működésben vannak számtalan tudatos és öntudatlan befolyásai és megváltoztatják a házastársak és szerelmesek érzelmeit. És ámbár korunkban ez mindinkább tudatosabbá válik, még sem tudunk ellene működni az együttélés jelentőségteljes jelentéktelenségei veszélyes hatásának, sem pedig fokozni nem tudjuk kedvező hatásukat.

Csak az erotikailag legzseniálisabb asszonyok érték el az érzésnek azt a finomságát, amely lehetlenné teszi számukra, hogy a szerelemben azon érzés nélkül adjanak vagv fogadjanak el valamit, amelyet Charlotte Brontes egyik asszonya ezekkel a szavakkal fejezett ki: *you fit me into the finest fibre of my being.*

Egyetlen kifejelett modern asszony sem akarja, hogy „*en mele mais en artiste*“ szeressék. Csak az

a férfi tarthatja meg a mai asszony szerelmét, aki-nél az asszony érzi, hogy a művész örömét is föl-kelti benne és aki ezt az örömet elárulja felkének és testének félénk, finom érintéseivel. Csak olyan férfi-hoz akar tartozni, aki mindig vágyódik utána még akkor is, amikor karjaiban tartja. De ha egy ilyen asszony kitör: „Te vágyódsz rám, de nem tudsz be-cézni, nem tudsz figyelni rám . . .“ akkor a férfi elítéltetett.

A jelenkor női szerelme többek között abban is különbözik régebbi korokéitól, hogy mérhetetlen igé-nyei vannak saját teljességével és tökéletességével szemben és megfelelően a férfi érzésének teljességé-vel és tökéletességével szemben is.

Lelkünk azonban gyakran ugyan mélyebb, de viszont néha sekélyebb, mint tudatos létünk és aka-ratunk. Ezért megeshetik, hogy az új szerelem a maga teljes erejével él egy asszonyban, aki mit sem tud a saját szerelmi nagyságáról, míg ellenben egy másiktól, aki egész akaratával sóvárogja ezt a sze-relmet, hiányzik esetleg az érzés mélysége, az ösz-tön választási biztossága.

A mai asszonyok mindent megtanulnak és előre-hatolnak sok mindenig, a legfinomabb gondolatokig is a szerelemről. De vájjon az ars amandiba így be-avatott mai asszonyok megtanulták-e azt is, hogy minden erejükkel és egész érzésükkel — szeresse-nek? Anyáik és nagyanyáik — a tudatos erotikus idealizmusnak egy sokkal alacsonyabb lépcsőfokán — csak egy célt tartottak szemeik előtt: férjüket boldoggá tenni. Ez akkoriban azt jelentette, hogy a feleség viseljen el mindent és ne követeljen semmit; fáradhatatlanul szolgáljon a férfi életcéljának, mégha azt nem értette is meg, és hálásan szedje föl a férj

egyéniségének morzsáit, amelyek lehullottak számára az asztalról, amelyhez lakomára voltak híva a férj barátai. De mily eleven gyöngédséget, mily méltóságos kedvességet, mily szép örömet tudtak kifejleszteni e szellemileg figyelemre sem méltatott asszonyok legfinomabbjai!

Az új férfi az új asszonyról álmodok, amint ez meg az új férfiről. De ha tényleg megtalálják egymást, a következmény gyakran az, hogy két kifejelett agyvelő együtt analizálja a szerelmét vagy két (.elhasznált idegrendszer marcangoló harcot vív egymással a szerelem körül. Az egész rendszerint úgy végződik, hogy mindegyikük a régi Ádámnak és az örök Évának valamely visszamaradt megtestesülésénél keres nyugodalmat. De rossz lelkiismerettel. Mert még mindig az új élményre rendeztetettnek érzik magukat, ámbár szerelmi képességük kicsi volt és. csak szerelmi gondolataik voltak nagyok.

Csak ha majd az új gondolatok májusi záporja elég dúsán omlott, hogy a gyökereken át mint nedv emelkedjék az élet fájába, csak akkor nő nagyobb boldogság az új szerelemből, amely nem bűnös abban, hogy az emberek nagyobbra álmodják, mint amekkorák egyelőre ők maguk.

Az individualizmus elmélyítette és egyszersmint megnehezítette a szerelmet. Fokozottabb öntudatát ébresztette föl saját lényünknek, saját hangulatainknak; új lelki állapotokat teremtett és — mint főntebb említettük — mozgásba hozott számtalan azelőtt szuny adó kéj érzést — és kéjtelen ségi érzést. De az egyénileg ingerlékeny érzékenység még nem fejlődött megfelelő finom érzékűséggé másoknak éppoly érzékenynyé lett lelki életével szemben. Az adományozás és önfeláldozás képessége nem nőtt

meg éppoly gyorsan, mint az elvevés és követelés képessége. A szerelem kettős szívverése közül — önmagát megtalálni és egy másikban önmagát elfeledni — az első nagyon is előtte jár a másodiknak. Csak amikor majd az önmaguk felfedezésébe elmerült asszonyok egyénileg szerzett élettartalmukat, egyéni sokoldalúságukat, sajátos lelki életüket egyesíteni fogják a régebbi korok napsütéses, egészséges nyugalmával, áldozatkész odaadásával, csak akkor lesznek új fejlődésük által hatalmasabbak, mint ezen korok asszonyai. Az egészség jele, hogy férfiak és nők oly nyíltsággal cserélik ki e kérdésre vonatkozó tapasztalataikat és gondolataikat, mint soha ezelőtt; hogy sokkal kevésbé leplezik magukat a házasság előtt, mint ahogy az asszonyok is megszűntek ezt cselekedni, miután férjhez mentek. Volt egy hősies rejtőzködés, amelynek Mrs. Carlyle lett a tipikus példája, de önmagában véve ez mégis csak a férfi etikai fejlődésének meglopása volt. Mindenesetre gyakran azt kívánóok, bár az újkor ifjú feleségei többel bírnának abból a régimódi adományból, hogy boldog mosolylyal jöjjenek elébe szerelmesük kívánságainak, nem pedig csak a saját kívánságaikhoz ragaszkodjanak! A modern asszony nem a pillanatnyi béke kedvéért akar valaminek látszani. És igaza van, ha valami lényegesről van szó gondolkodásban és ízlésben, érzésben és akarársban: kétszeresen igaza van, ha azt mondja, hogy: mind a hazugság és csselfogás, amelyet a házassági „boldogság“ korábbi korok feleségeitől megkövetelt, lealacsonyítanak férjet és feleséget; és hogy az, amit így nyertek, nem volt igazi nyereség. Egészen bizonyos, hogy azok a lelkek, akiket teljes nyíltság elválasztana, sohasem tartoztak együvé;

hogy a bizalomteljes biztosság az igazi együvértartozóság jele. Nincs, bölcsebb dolog, mint a mai asszony akarata, hogy a maga szemével lássa az életet, nem pedig — mint régebbi korok asszonyai — csak férjük szemével. De vájjon ő maga is megőrizte-e a képességet, hogy meglásson a gondolatlan mindent, amit szerelmese szemei abban látni fognak?

A válasz, amely e lelkiismereti kérdésekre felel, dönt afelől, hogy vájjon az új asszony tényleg abba az irányba fogja-e vezetni a szerelem fejlődését, amely felé akarata törekszik. Mert csak azáltal, hogy ő maga nemesebben szeret, fogja lassanként emberivé tenni a férfi szenvedélyét és megszabadítani a vér vak hatalmától, amely a fajdkakas játékát és a szarvas görgését állatian, szép színjátékokká teszi, az ember szerelmét ellenben állativá. Akik azt hiszik, hogy a természet egészséges ereje gyöngül majd meg ez által, éppoly bolondul szólnak, mint valaki, aki be akarná bizonyítani, hogy a fajdkakas dörgésében levő művészi ösztön egészségesebb és erősebb, mint az, amely Beethoven szimfóniáit teremtette!

De az még nem elég, hogy a nő átveszi a vezetést és megállapítja a célt. Neki magának is fejlődnie kell és pedig nemcsak a főntebb említett irányban. Lelke még nem biztos vezetője érzékeinek, amelyeket azonkívül gyakran meg sem ért és ezért habozás nélkül elítéli, — elítéli oly bűnökért, amelyekre nem ritkán ő maga vezette!

Az új asszonyok tisztaságot követelnek a férfitől. De vájjon sejtik-e, hogyan hat a félénk, bizony-

talán ifjakra a bánásmód, amellyel egyrészt velük szemben, másrészt a tapasztalt, biztos hódító-típussal szemben viselkednek az asszonyok. Ez az ifjúság talán erotikus tisztaságáért küzd, abban a reményben, hogy a győzelem díja egy nő boldogsági mosolya lesz és akkor látják, hogy őket a nő fennhéjázó részvétellel kezeli, míg ellenben csodálattal szemléli a leopárd foltjait? Vájjon mindazok az ifjú hölgyek, akik kifejezést adnak a férfi nemi szokásainak tisztátalanságától való irtózásuknak, ők maguk csak lágy, nemes örömtől vezéreltetnek a tetszésnél? Vájjon sohasem engedik meg maguknak a legeslegmegvetendőbb hamisjátékot: a szerelem hamis játékát?

Ameddig „tisztá“ nőknek kedvük telik a macskák kegyetlen játékában; amíg a szerpentintáncosnő hajlékony „hangulatváltozataival“ siklanak ki fürtjeikkel szemben a felelősség elől; amíg a féltékenység bikaviadalaiban hódolatot élveznek, mindaddig szítják a pokoli lángot, amely körül azután a férfiak az éj denevérszárnyú seregeivel boszorkányszombatjukat ülik.

Több férfit csábítanak el a „tisztá“, mint a „nem-tisztá“ asszonyok.

És e mellett még a szó igazi értelmében tiszta asszonyok sem büntelenek. A nő — akinek számára a szerelem sokkal mélyebb értelemben jelenti az életet, mint a férfinak — a szerelem közelében olyan borzongást érez, amely kísérője az olyan napfelkelteknek, amelyet virrasztva megvártunk. A nő testi-lelki szemérme a szerelmes férfi előtt felfoghatatlan kifejezési formákban változik: néma menekülés, hirtelen hangulatváltozás, üres leányvihogás, sötét félreértés. A nő ellentmondásokkal teljessége — nem

a titokteljessége — lobbantja föl a nyugtalanságot a férfi vérében.

Az úgynevezett nőgyűlölőktől tanulhat legtöbbet a nő a férfiak természete felől. Mert a nőgyűlölő mindig olyan férfi, aki egészen férfi módon szerette az asszonyt és csalódása kitöréseiben a férfiak legbensőbb kívánságait árulja el. Korunkban két ilyen nagy késleltetője van a szerelem fejlődésének abban az irányban, amerre a modern asszony akarja vezetni azt.

Az egyik Strindberg.

Míg férfiak, akik a nyolcvanas években húsz és harminc között voltak, gyakran beszélnek arról a jelentőségről, amellyel számukra hirt asszonytól sohasem lehet ugyanezt hallani. Ennek oka abban lehet, hogy Strindberg ifjúkori nőimádása nem volt eléggé lélekteljes ahhoz, hogy megindítsa az asszonyokat; hogy „házassági“-erotikája alacsony volt és „nőgyűlölő“ korszakának büntető törvénykezései érintetlenül hagyták a nők lelkiismeretét. Mert a nők tudják, hogy a költő „az asszony“ fogalmából maga teremtette a kízókereket, amelyre őt rákötözte a szerelmi boldogság után való tiszta vágyakozás, de amelyet az hajtott, hogy — mélyebb értelemben — ő maga is képtelen volt a szerelemre, vagyis arra, hogy Énjét elfeledje egy másik lényben. Nem a gyöngédség és megértés tiszta pillantásával, hanem a szenvedély és bizalmatlanság vakságával rajzolta a női természetet. Ezért nem kapott kinyilatkoztatásokat e misztériumtól és nem is adott neki. A nők úgy tekintik Strindbergnek asszonygyűlölöttől inspirált alakjait — és ezek legeredetibb alkotásai — mint Boetefelln tengeri asszonyait: csodálják a fantázia erejét, amely teremtette őket, de nem érzik együvé-

tartozásukat lényegükkel. De amily mértékben az lett egy asszony, aminek még a lehetőségét is megtagadta tőle Strindberg: t. i. Gondolkodó, aki meg tud csodálni egy hatalmas Iángészt, és Erező, akit meg tud illetni egy tragikus sors, annál kevésbé engedi elriasztani magát attól, hogy Strindbergtől megtanulja azt, amire ő megtaníthatja, arra ugyanis, hogy mit követel az egyoldalú férfiasság a nőktől. Mert dacára Strindberg megnemértének, amellyel viseltetik mind a legmélyebb iránt, amit a mai asszony önmagától, férjétől, a szerelemtől akar, mégis kizárólag és régimódián férfiúi követeléseinek némelyikében rejlik valami jogosított, amit a modern asszonynak nem kellene észre nem venni.

A kor másik nagy „nőgyalázója“ Nietzsche. És mégsem mondott senki férfi nagyobb szavakat az anyaságról, mint ő, „aki azt jövendőli, hogy a nő, mint anya, a világot fogja megváltani. Egyetlen kortárs sem hangsúlyozta erősebben a házasság szépségének és egészségének jelentőségét az emberi nem felfokozódásának szempontjából. Egyetlen költő sem mondott gazdagabb szavakat a nagy szerelem mivoltáról. De senki sem értette meg kevésbé a nő új akaratát éppen erre a szerelemre. Az újabb kor egyetlen lélekbúvárja sem tett nála mélyebb felfedezéseket az emberi természetben, de „ember“ senki számára sem jelentett egyoldalúban „férfit.“ A férfit gondolja Nietzsche mindig, amikor az embert több lélekből való egységnek, önmaga számára titoknak nevezi; amikor szól a nem is sejtett kinyilatkoztatások feszültségéről, amelyeket várhatunk, mi, akik naponta tapasztaljuk, hogy mindenki önmagának „a legtávolabbi.“ A nő az ő számára a Kész, az Egyszerű. A természethezkötött, az általános asszonyi

a nőben az értékes; az összetett, a különjellegű ellenben a természetellenes. Igazságtalansága nem a kemény szavakban rejlik, amelyeket Nietzsche bizonyos asszonyokról mond, hanem abban, hogy a nő természetét lapos síkságnak látja, míg a férfit Hegyekre és völgyekre, mélységekre és magasságokra osztja. És mégis nagyobb a különbség egy „grande amoureuse“ és az éjjeli lepke, az Emberanya és az Anyanőstény között, mint egy férfi Uralkodólélek és egy Rabszolgalélek között! Nietzsche felosztja a nőket macskákra, tehenekre és, majmokra, de ezzel éppoly szűk teret enged a nő lehetőségeinek, mint amilyen szűk lenne a férfinem tere, ha a férfiakat csak rókákra, bivalyokra és pávákra osztanánk. Így nemcsak Nietzsche saját állatjai hiányoznának, a sas és a kígyó, hanem más fajok is, mindenekelőtt — az oroszlán és a szamár! A női egyéniségérték iránt való érzéketlenségében az erotika területén Nietzschét Lutherrel lehet összehasonlítani, ha Luther a paraszt gorombaságaival szól is, míg Nietzsche a költő szárnyas kellemével.

De maguk az asszonyok is — vagy különösen az asszonyok — megértik már, hogy a kemény csapásokat azon vágnak szárnyai adták, amely mindig föllendült és amelyet mindig visszataszítottak, a vágyakozás az Asszony után, akit szeretni tudott volna.

És ha a nők ezt megértik, akkor meg is bocsáthatják, hogy nem látta első oszlopát a Hídnak, amely az Emberebb Emberhez vezet: a fölszabadtott modern asszonynak büszke, erős meggyőződését, hogy az ő embervoltának gazdagsága, az ő egész egyéniségi értéke — és nemcsak asszonylénye odaadásának hatalma — alkotja előfeltételét

a szerelem és anyaság tökéletesedésének. És miután megbocsátottak, nem szabad magukat visszataratnunk attól, hogy Nietzsche-től mély igazságokat tudjanak meg arról, ami örök Állandó a nőnek mint nemi lénynek természetében, úgyszintén a nő és férfi nemi érzéstől meghatározott vágyakozásáról egymás után.

A Nietzsche-vel való találkozás után a mai asszony úgy járhatna, mint Psyche Pánnal való-találkozása után, amikor Pán arra intette, hogy dobja el a keresés gondját és vigasztalódjék könnyebben elérhető örömmel: a nő új erőket fog érezni vágyakozása nagy céljának elérésére.

Mint Psyche, a modern asszony is elvesztette a közvetlenséget és az egyszerű boldogságot, mert megpróbálta, hogy kikutassa a szerelem mivoltát. Ő is csak hosszas szenvedések után fog egy magasabbrendű állapotban boldogítani és boldogítani.

A mai asszony nagy fájdalma az volt, amikor fölfedezte, hogy erotikus természete különbözik a férfietől. Vagy helyesebben: a mai asszony tagadta és tagadja még mindig, hogy ezt fölfedezte és azt hiszi, hogy csak a társadalmi erkölcsök — üdvös szigorukkal a nő ellen és mértéktelen engedékenységgükkel a férfiak ellen — okozták a különbséget, amely ma fönnáll és amelyet a mai nő meg akar szüntetni. De míg az egyik csoport ezt úgy akarja elérni, hogy női tisztaságot követel a férfitől is, a másik viszont úgy, hogy férfíúi szabadságot hirdet az asszony számára is.

Az irodalom ma nyüzsög a hímnemű és nőnemű, szépirodalmi és nemszépirodalmi „tisztasági ira-

toktól.“ Egyszer egy nőről van szó. aki szakít a szeretett férfival, amikor az meggyónja neki a múltját; majd meg egy másik asszony arra kényszeríti szerelmesét, hogy más nőt vegyen feleségül, mert az a másik gyermeket szült neki — és így tovább a végtelenségig. Végül pedig egy nő megöli magát a férfi múltja fölött való bánatában, mert azt hiszi, hogy az a múlt szétrombolná az ő jövőjét. Az irodalom a dobpörgés, amely jelzi a csapatok közeledését: az erős asszonyok hadseregét, akik tisztaságra akarják nevelni a férfit azzal, hogy megtagadják tőle szerelmüket.

De vájjon a férfi erotikus dualizmusa ellen folytatott harcban tényleg az amazonoknak lesz-e legnagyobb jelentőségük? Ez esetben is nem abban a reményben rejlik-e a bölcsesség, hogy a rosszat jóval kell legyőzni, nem pedig még rosszabbal, amennyiben egy a szerelemtől egység után való vágyra ébredt férfit ismét visszaengednek a szétforgácsolódáshoz.

Vájjon nem érne-e többet az asszony az erkölcsök regenerálása szempontjából úgy, ha ott maradna a férfinál, akit szeret, hogy egész lényével megmutassa neki, mit szenved egy asszony a férfi által és mi az, ami boldoggá teszi? Mindig több gyöngéden szűzies, finoman érző és szelíden bölcs feleség, ez lehetne a boldogság eszköze a szétforgácsolódástól kínzott férfiak számára. Már egy ilyen anya, testvér vagy barátnő erőt ad a férfinak. De biztos győztes csak a szeretőnek megmaradó feleség lehet.

Arra persze nem képes a nő, hogy eltörölje a férfi múltját. De vele együtt egy új, erősebb nemzetségnek adhat életet. A férfi, aki tudja, hogy mit

szenvedett szerelmese az ő múltja által aki látta, mint vesztettek a nő életkedvének szárnyai egy keveset röperejükből, bizalma mosolygásából, örömei könnyedségükből — az arra fogja majd tanítani fiait, hogy: egy férfit újra erőssé és egészségessé tehet ugyan a szerelem boldogsága; de oly szép és biztos boldogságban, mint amelyet az önuralom ad, sohasem lesz része; oly királynői büszkeségben, mint amilyenné győzelme kedvesét tehetne volna, sohasem fogja őt látni.

De ha az asszony segíteni akarja a férfi tisztasági törekvését, akkor a maga részéről más fel fogásra kell jutnia afelől, hogy mi volt lealacsonyítása a férfi lényének és mi nem. Az olyan nőnek például, aki egy özvegy emberhez megy nőül. olyan fájdalmakat kell kiállania, amelyek annál mélyebbek lesznek, mennél egyénibb a nő szerelme. Nemcsak utolsó, hanem első szerelme is szeretne lenni a férfinak; szenved mind az emlékezések miatt, amelyek nem közösek közöttük. Ott szeretett volna ülni, mint anya a férfi bölcsőjénél és fölfogni első mosolyát; arra vágyik, hogy mint nővére játszott volna vele, mint pajtása osztotta volna meg fáradalmait és örömeit. Irigyel mindenkit, akik láthatták a férfit életének oly korszakaiban és oly lelkiállapokban, amelyekben ő maga nem látta. És mindezekelőtt irigylit természetesen az asszonyt, aki először látta boldognak a szerelem miatt, amelyet adott neki!

De mindezen szenvedések nem viszik arra a nőt, hogy erkölcsileg süllyednek tekintse szerelmét, amiért ő előtte egy másik asszony férfia volt. *s ugyanez kell, hogy álljon, a megelőző szerelmi viszonyokra is. A férfi egy korábbi házasságban vagy

egy szabad viszonyban egyaránt kifejleszthette az egyéni szerelem adására való lehetőségeit, vagy mindkét esetben el is veszíthette. Ha e korábbi viszonyokhoz semmiféle alacsonyosság sem tapad, ha nem méltatlanította le magát önkéntes kettéosztódáshoz — és az eladó szerelem mindig az — vagy megvetendő kettős játékhoz, ha nem mint eszközzel bánt a nővel, hanem egyéniséget fogadott el és önmagát is mint egyéniséget adta — ajtkor nem lép „tisztátalanul“ házasságába, még ha különben nem mintaképe is az önmegtartóztatásnak.

Örökké fiatalok maradnak — mondja Drachmann — az olyan férfiak, akik a nőt nem zsákmánynak vagy játékszernek tekintik, hanem ujjongás és könnyek között tisztán és szépen mindéit adnak, mindent kapnak és mindenre emlékeznek.“ De a férfiak, akik ez ifjúságot megőrzik, megőrzik tisztaságukat is, még ha nem mutatnak is a szerelemben oly exkluzivitást, amely az erotikáikig kifejlett nőt kitünteti.

Csakhogy sajnos, gyakran úgy történik, hogy férfiak korábbi viszonyoktól súlyosan bemocskolva lépnek a házasságba és ez a tapasztalat általános érvényt ad a tisztasági követelésnek. A férfiak olyan erkölcsöket és szempontokat hoznak magukkal, amelyek a szerelem boldogságát néha örökre megsemmisítik — hacsak a fajtalanság nem folytatódik a házasságban, amelyben talán több „bukott“ és elcsábított asszony van, mint rajta kívül.

A szerelemnek minden egyes új fejlődési stádiumában az asszonyok, valószínűleg korábban és bizonyosan tudatosabban, mint a férfi, mindig összekötötték az egységi követelményt a szerelem fogalmával. A kényszerült hűség a monogám házasság-

ban, az önkéntes a szerelemben hívta létre az asszonyban először a vágyon való uralkodást és azután az uralkodás által a vágy gyengülését. Így lassanként sok nőnél az erotikus Egység organikus állapot lett, vagy amint jellemzően mondani szokták: fizikai szükségesség. Nem mindenkinél, még csak nem is a többségnél, de mégis eléggé gyakran ahhoz, hogy a lélek és az érzékek egységet a szerelemben — és szintúgy az élethossziglani való hűséget az egyetlen egy szerelemben — számtalan asszony természeti rendeltetésének lehet mondani, míg a férfinál mindkét eset még oly rendkívüli kivétel, hogy gyakran természetellenesnek mondják! De aki ebből arra következtet, hogy ha csak megkövetelik a férfitől ugyanazt, már az eredmény is ugyanaz lesz, az két különböző okból következtet ugyanazon okozatra. Mert különböző okok és azok is maradnak a férfi és a nő erotikus előfeltételei. A tisztaság, amelyet a férfi elérhet, ennél fogva bizonyos mértékben mindig más kell, hogy legyen, mint a nő tisztasága, de azért ne legyen csekélyebb. A férfi föltétlenül polygámabb marad, mint a nő, de ez nem jelenti azt, hogy ezután is szét fogja forgácsolni magát erotikus szükségletei kielégítésénél. A nő lényét egészen más módon tölti el a szerelem, sőt másként uralkodik rajta és határozza meg. A férfit, gyorsan elmúló órákban, erősebben elfogja az erotikus érzés, de viszont gyorsabban és teljesebben szabadul is tőle meg. Ellenben a nőnek, amely mértékben nőies, teljesen és egészen a szerelem a rendeltetése. Ez érzékiségének oly teljességet, egyensúlyt és egységet ad, ami a férfiből hiányzik. Ha a férfi izzó, gyakran hidegnek érzi a nőt, ha melegnek látja, azt hiszi, hogy olyan módon meleg,

mint ő maga. Vannak ilyen asszonyok is, akik a férfihöz hasonlóan gyors föllángolás és hirtelen hidegség között ingadoznak és ezek a nők még az erotikailag leginkább felingerlők. A legtöbb asszonynál ellenben az említett okoknál fogva a szerelem egyetlen melegség, soha ki nem alvó bensőség. De ennek következtében a nő szenved a férfi alatt, aki szenvedélye órái között sokkal nyugodtabb a nőnél, mert alig képes a nő szakadatlan gyöngédségére. Ezért érzi a nő oly ritkán, hogy ő annyira teljesen betölti a férfi gondolatait és érzéseit, mint a férfi az övéit.

Találón mondotta egy asszony, hogy: éppen a nő nagyobb érzékisége teszi őt kevésbé érzékivé a férfinál; az anyaság alapján — és mindannak alapján, aki ezzel összefügg — a nő úgyszólván tetőtől-talpig érzi az egész éven át, a férfi ellenben csak időlegesen és lokálisan. Ha az erotikától az anyasághoz száll a gondolat, azonnal belátja az ember, mennyire igaz ez: az anyasági érzés a legeslegérzékibb és ennél fogva a legesleglélekteljesebb az érzések között: az érzékek ugyanazon elragadtatása, amellyel az anya kiáltja, hogy meg tudná „enni“ gyermekét, nyilatkozik meg a szerelemben is, amely meg tud halni a gyermekért! De a fentebb említett író nő ezenkívül azt tartja, hogy: az erotikus érzések a férfinál is éppúgy átalakíthatók és sokkal többféle módon feloldhatók, mint abban a bizonyos egyetlen módban, amely a legtöbbnek közülük még a „szerelem“ egész tartalma is. Oly föltevés ez, amely e tárgyra vonatkozó modern tudományos vizsgálódásokon alapszik.

Ha ezek bebizonyulnak, nemcsak költői, hanem pszichofizikai értelemben is igaz lesz az, amit Rous-

seau nyilatkozott ki hitetlen kortársainak, hogy: egy pillantás tetőtől-talpig gyönyörrel tölthet el egy szerelmezt; hogy a nagy lelki mozgalmak a szerelem boldogságának főfeltételei; hogy a szerelmes kezének legcsekélyebb érintése nagyobb boldogságot ad, mint a legszebb asszony bírása szerelem nélkül — érzések, amelyeket megerősítettek minden korok összes nagy szerelmesei és amelyről még a legellentétebb természetek is — egy Comtetól egészen egy Berliozig — ugyanazon tanúságot tettek. A paraszt erotikája, aki mit sem tud szerelmeskedésről, boldogságban mögötte áll a művelt emberének, aki a szerelemben föltalálja az összes érzékek megfinomodott örömeit. És ezen emberek boldogságérzése viszont ismét mélyen alatta van azokénak, akik két gondolat vagy hangulat találkozásában is átélik a szerelem boldogságát.

Az asszonyokat, akik abban reménykednek, hogy a férfiakat megtérítik, nemcsak a monogámia kötelességéhez, hanem az Egység öröméhez is, az a meggyőződés vezeti, hogy az érzékiségen csak úgy lehet uralkodni, ha átszellemítik.

Mielőtt a nő akarata ily céltudatosná válhatott, hosszú szabadságtörekvéseknek kellett azt megelőzniük. A házasság nem szabadott hogy tovább is a felsőbb osztály kenyérkeresete legyen, mint ahogy még a prostitúció az éhező alsóbb osztályé. A szerelemnek szabadnak kellett lennie legalább abban az értelemben, hogy a nő ne állíttassák a választás elé: a rokonok kegyelemkenyere vagy férfinak való kényszereladás; egyéniségének tekintélyre kellett jutnia, nemcsak a női értékre és általános emberi méltóságra való tekintettel, hanem individualitásában is. Csak amikor — dolgozva és működve —

nem függött többé megélhetésében és élettartalmában kizárólag a férfi megkérésétől, akkor lett a nő boldogsága nem az „hogya férfi akar“ (Nietzsche), hanem hogy ő maga is akarhat! A nyelv már visszatükrözi az erkölcsök változását. Ritkán hallani ma egy asszonyról: *Vájjon miért nem ment férjhez?* de annál gyakrabban hangzik a kérdés: milyen lehetett vájjon szerelmi sorsa, *miután nem ment férjhez?*

A fejlődés vonala itt is zezugosan halad. A nők néha úgy cselekszenek, mintha az egész emancipáció semmire se vezetett volna. De a rengeteg sok ellenmondás dacára, aki elég magasan áll, hogy átnézete legyen, az előtt a szerelem evolúciója — főleg az új asszony szerelmi követelése által — a valóságok legbizonyosabbja.

Követni lehet ezen evolúciót az életben és az irodalomban, ahol minden lehetséges kifejezési formát magára ölt, élményektől kezdve, amelyek igazi költeményekké alakítatnak át, gyártmányokig, amelyek azt juttatják eszünkbe, hogy ezek az emberek csak azért szerettek, hogy legyen valamijük, amiből egy könyvet csinálhatnak! A mai női költészet hasonlít egy áldozati oltáron levő reliefhez a Forum Románumon, amely reliefen egy ökör, egy birka és egy disznó haladnak egy sorban a kés felé! Ez állatok hekatombáit áldozzák ma — férjek és szeretők alakjában — a mai asszonyok Erosnak! Nem tarthat sokáig és a hűségi fogadalmak hallgatósi fogadalmakká alakítatnak át, a házassági szerződésekben pedig lesz egy pont, amely megtiltja^ hogy a szakítás után a szerelmes levelek mint irodalom gyümölcsöztessenek!

Örök igazság marad ugyan, hogy eleven könyvet a szerelemről soha nem írtak más nedvvel, mint

vérrel. De nem tartoznak e könyvek közé azon törvénytörvényes akták, amelyekben egyazon személy a fél, a tanú, a bíró és a hóhér.

De legyenek bár gyöngék, félénkek vagy szemtelenek, nemesek avagy nemtelenek — az új asszony könyvei mindig tanulságosak annak a számára, aki a szerelem evolúciójának irányát akarja követni.

A szerelem evolúciójának, nagy veszedelme abban rejlik, hogy a nők még mindig nem számolnak eléggé az érzékiséggel, a férfiak pedig a lélekkel. És különösen a nő az, aki most a maga erotikus természetét — meleg áthatottságával és kísérletektől mentes egységével — etikai és erotikai mértékké akarja tenni a férfi erotikája számára, — amely forró hirtelenségű és teli' van veszélyes fél-dolgokkal.

Kétségkívül asszonyi túlzás az, hogy egy „tiszta“ asszony csak akkor érzi nemisége követelményeinek hatalmát, ha szeret. De az iszonyú különbség közte és a férfi között abban rejlik, hogy a nő e követelményeknek nem tud engedni szerelem nélkül. Mindenesetre igaz, hogy a nőnek szerelmén kívül lehet élethivatása is. De a mélységes különbség közte és a férfi között egyelőre abban áll, hogy a férfi legtöbbször mint alkotó adja legjavát, nem mint szerelmes, míg a nőnél csaknem mindig fordítva áll a dolog. És míg a férfit Önmaga és mások, művei után értékelik, a nő legbelül szerelme szerint értékeli magát — és azt akarja, hogy a szerint értékeljék. Igaz persze, hogy a nő a férfi által érzékileg is boldogíttatni akar. De amíg benne ez a vágy nemritkán csak akkor ébred, amikor már régóta úgy sze-

ret egy férfit, hogy életét akarta föláldozni érte, a férfiban gyakran fölébred egy asszony bírásának vágya, mielőtt csak annyira is szeretné, hogy akár a kis ujját is odaadná érte. Hogy a nő szerelme többnyire a lélektől megy az érzékekhez és sokszor el sem jut idáig; hogy a férfinál legtöbbször az érzékektől jut a lélekig és sokszor nem is ér a célhoz — a férfi és nő között való mai különbözőségek közül mindkettőjük számlára ez a legkínesebb. Egészen bizonyos, hogy férfit és nőt egyaránt aláztatossá tesz a nagy szerelem; és a tapasztalat, hogy viszontszerelemre talált, még a szabadgondolkodót is csodahívővé teszi. De a férfi gyakran oly biztosság alá rejti aláztatosságát, amely sértés a nőnek; a nő ellenben oly bizonytalanság alá az övét, amely a férfit sérti. És az ösztönök ezen különbözőségéből újfajta bonyodalmak keletkeznek, amióta a férfi is elkezdte, hogy szótlán megértést kíván a nőtől; amióta a férfi csak akkor van meggyőzve a nő szereiméről, ha a nő kitalálta az ő szerelmét és éppen hallgatagságát szerette meg. De a modern férfi tudatos és megfinomodott akaratával szemben állanak öröklött hódítói ösztönei. És egyetlen asszony sem lehet biztosabb, hogy szenvedni fogja a szerelem minden régebbi és újabb szenvedéseit, mint az, aki — mint Helene a Hauptmann „Vor Sonnenaufgang“-jában — tényleg a szeretett férfi szavai szerint cselekszik, hogy: csak olyan asszony szerelmét akarná birni, akiben elég bátorság lenne, hogy ő maga vallja meg szerelmét. És ezért a nő legerősebb érzései is konfliktusba kerülnek cselekvésre való új bátorságával.

Mindezen okoknál fogva nehéz dolog a modern ember számára azt hinni, vagy tudni, hogy szeretik.

És ez meg fogja őrizni a szerelem feszültségét, niég mintán megszűntek is lassanként az átlátias szakások — üldözés az egyik és menekülés a másik részről. A harc és a győzelmi mámor mindig egyik része lesz a szerelem étótdíszének és kéjérzetének. De magasabb fokra fognak áttevődni. A férfi rohamát egy asszony megnyeréséért, aki egyébként észre sem vette volna őt; a nő menekülését, hogy izgassa a férfit, vagy hogy legalább egy kissé megőrizze érzésének önrendeltetését, át fogja alakítani mindkettőjük akarata, hogy várákozzanak, amíg a másik is választott. Az erotikus feszültségei ekkor ki fogja váltani az a törekvés, amely a szimpátia íegmegfinomodottabb kifejezéseit, a megértés legmeggyőzőbb megnyilatkozásait: a másik lelkiállapota számára legvibrálóbb szenzibilitást, a legteljesebb bizalmat akarja elérni. A győzelem mind mélyebb behatolást jelent a másik sajátosságaiba, mind gazdagabb teljességét és örömét az önmaga közlésének; szakadatlanul növekvő hitet a még rejtélyesben és hálát a már kinyilaitkoztatottért. Az ingert naponta megújítják a hangulatok, amelyeknek átmenetei oly észrevehetetlenek, minit az alkonyi égbolt átmenete a legvörösebb aranyból a legtisztább fehérbe; megújítják a szimpátia és anti-pátia határvonalai, amelyek egyik pillanatban oly finomak lehetnek, mint egy fonál, a másikban oly szelesek, mint egy folyó. Megújítja az ingert számtalan vizsgálódó, egyesülő és elutasító íelki mozgalom, amelyek gyorsan és visszahívhatatlanul döntenek, mint egy csillag aláhullása az űrben.

És az együttélés e feszültségét nem fogja meglazítani, mint ma, a birtokjognak férfiúi merev büszkesége vagy asszonyosan eltelt tompasága. Mivel az

egész boldogságérzés összefügg a cél elérésére kifejtett erőmegfeszüléssel és az elérés után való egyensúllyal eddig a szerelem átka volt az, hogy a megszerzés jelentette az egész megfeszülést, a házasság pedig az elért egyensúlyt. Csak a szeretett lény élet vagy halál által való elvesztésének bizonyossága hozott létre rendszerint új lelki feszültséget. A korábban említett okokból főleg a férfira állt ez. Az asszonyok gyakran sokáig szenvedtek a merev, biztos, kényelmes házassági szokások alatt mielőtt lemondottak volna arról a nyugalomteljességről, arról a mozgalmas egyensúlyról, amely boldogsági áhnyuk volt.

De most már a nők nem akarnak többé lemondani. Életben és irodalomban egyaránt föllázadnak az olyan házasság ellen, amelybe „beletörődik az ember.“ Ezer asszony kérdi „Ellen von der Weiden“-nel, hogy vájjon férjeik szerelme a legnagyobb boldogság-e, amelyet lényük érezhet? És ha kénytelenek nemmel válaszolni, akkor úgy látják, hogy csalódtak életükben. De az asszonyok mind kevésbé és kevésbé akarnak csalódnni életükkel. Új szerelmi követelésük mind jobban egyesül egy új házasság követelésével, amelynek legfőbb értéke nem „biztonság és nyugalom“ lesz, mint a mainak.

A nő tudja — és a férfi még jobban — hogy a szélcsend óráiban, amikor hiányzik minden életinger, fölmerül a kísértés, új viszonyokban keresni azt. De kezdik belátni azt is, hogy, ha egy és ugyanazon érzés szakadatlanul feszültséget képes adni — ezen érzés mind magasabb állapotának elérésére irányuló akarat által — az ilyen kísértés szükségképpen mind veszélytelenebbé válik, egész egyszerűen azért, mert az emberi lélek csak nagy nehézségekkel tudja átül-

tetni a szellemi kincseket, amelyeket egy helyütt koncentrált. A szerelem egyéniségnélküli formájában *mozgó* és könnyen elpazarolható tőke. Egyéniség mellett ellenben szilárd vagyon, amely mind értéke-
sebbé válik, mennél többet fektetnek bele és amely legsajátabb természeténél fogva csak igen nehezen engedi elpazarolni magát

Valahányszor egy 'nő élethossziglani varázs által lebilincselte egy férfit, a titok mindig ott volt, hogy a férfi sohasem készült el vele; hogy a nő „nem egy volt hanem ezer“ (Gunnar Heiberg); nem egyik többé vagy kevésbé szép variációja, az „Asszony“ nevezetű témának, hanem olyan zene, amelyben a férfi megtalálta a kimeríthetlenség gazdagságát, a kikutathatlanság csábítását, miközben a nő egyszersmint az érzékek hasonlíthatatlan boldogságával ajándékozta meg. Mennél több bátorsága lesz a modern asszonynak egy érzékileg és lelkileg gazdag szerelemhez, mennél összetettebb és Önmagában zártabb lesz egyénisége, annál jobban eléri azt a hatalmat, amely ma csak a kivételes természetek boldog előjoga.

Azt mondják a nőnek, hogy új szerelmi akarátának ellene van nemcsak a férfi természete, hanem az új generáció jóléte is.

A nő ezt feleli: a nagy szerelem gyermeki tudatlanságot mutathat ugyan a világi okosság minden területén, de a maga területén — minden rejtélyével és föladványaival — isteni bölcsesség, jósadomány és csodaerő. Csak egyre van szükség, hogy a szerelem újjáalkossa az emberiséget: hogy mind nagyobb élethatalommá legyen és az ember minél többet fektessen bele lelki erejéből.

Már ma is vannak emberek, akik a nagy szerelemmel szeretnek. Telhetetlen hódítási vágyat mutatnak az élet minden gazdagságával szemben, hogy módjukban legyen királyian pazarlóknak lenni egymás irányában. Egy harmatcseppel sem csalja meg egyik a másikat. A tűz, amelyet egymásnak adnak, a szabadság, amellyel megajándékozzák egymást, meleggé és tágga teszi körülöttük a tért. A szerelem mindig új inspirációkat ad nekik, új erőket és új feladatokat ezen erők számára, akár befelé a családi életre, akár kifelé a társadalom feié iránxuljanak ezek. És így a boldogság, amely nekik maguknak az élet forrása, folyóvá lesz, amely által emelkedik az Egész boldogsága. A nagy szerelem abbeli hatalmát, hogy egy ember értékét növeli az emberiség számára, csak a vallásos hit hevével vagy a lángész alkotási örömeivel lehet összehasonlítani, de mindakettőt felülmúlja mindenoldalú életfokozásban. A fájdalom néha résztvevőbbé tehet egy embert mások szenvedései iránt, jobban általános tevékenységűvé, mint a befelé gyülemlő boldogság. De a fájdalom sohasem vezette a lelket a Magasságokba és Mélységekbe, az Életmindenség sugallataiba és megnyilatkozásaiba, az életmisztérium előtt való térdreeső. hálladatosságra, amelyekhez elvezeti a nagy szerelem jámborsága!

Éppúgy, mint a hit, ez a jámborság megszentel mindent. Még a gondnak is valami jelentőséget ad számunkra, mert

... if I am dear to some one else
Then must I be to myself more dear.

Az élet legjelentéktelenebb dolgait jelentőségteljes Egésszé zárja össze. Az így Szerető és Szeretett

ugyanazon jellegű, mint a keresztény misztikus aki mind világosabb lesz és mégis mind titokteljesebbé; mindjobban étellel teltté és mégis mind csendesebbé, mind jobban befelé fordulóvá és mégis mindig kifelé sugárzóvá.

Vannak emberek, akik úgy vélik, hogy ez az állapot túlfeszített és nem természetes.

De az igazság az — mindenki előtt, aki látta — hogy „le vrai amour est simple comme un basrelief antique.“ Egy ilyen relief, amely minden másnál jobban megfelel a képnek, található a nápolyi múzeumban. Férfit és nőt ábrázol; akik csöndesen állanak egy fa két oldalán. Egy antik művész bizonyára már sejtette itt mind a jelentőséget, amit korunk egy fia hirdetett, amikor az élet fája alá egy ifjút és egy leányt állított megfeleezett almával kezükben: they divided the apple of life and ate it together...

A két ember számára, akik így osztozkodnak, ragyogón telve lesz a köznap kis örömmel, mint egy rét nyár közepén búzavirággal; az ünnepnapok fehérek nagy gyönyöröktől, mint egy pünkösdi Kert gyümölcsvirágoktól. Ketten, akik így élnek, úgy játszhatnak, hogy a játék mögött mindig ott van a gyöngédség csöndje; úgy mosolyoghatnak, hogy a mosoly mögött mindig könnyedén megindult komolyság rejlik. Ha a halál meg nem szakítja őket, úgy építik fel együttélésüket, mint ahogy a gót székesegyházakat építették: emelőoszlopot emelőoszlop fölé, ívet ívre, dísz díszre, míg végül a legfőbb csúcs aranya fölfogja a naplemente utolsó sugarát.

Így a nagy szerelem már most megadja két embernek, amit az egész emberiségnek csak az egész fejlődés adhat meg: az Egységet érzékek és lélek,

kéj és kötelesség, önhangsúlyozás és önfeláldozás között, egyén és emberiség, pillanat és jövő között. Ez az állapot — ahol minden nyereség adomány és minden adomány nyereség, ahol örök mozgás és csöndes nyugalom egyesülnek — már ma az. amit álmodozók a harmadik birodalomtól várnak.

A szerelem szabadsága.

Egy ember erkölcsi érzékének próbaköve az, ha a kornak többjelentésű jeleit etikai téren helyesen tudja értelmezni. Csak a mélyen erkölcsös ember fedezi föl ugyanis a hajszálvékony választóvonalat új erkölcs és régi erkölcstelenség között.

Korunkban az etikai durvaság mindenek előtt abban jelentkezik, hogy elítélik az ifjú szerelmes párokat, akik sorsukat szabadon egyesítik. A többség nem látja be, hogy mekkora haladását jelenti ez az erkölcsnek, összehasonlítva annak a sok férfinak az eljárásával, akik felelősség nélkül — és látványosan veszélytelenül — megvásárolják maguknak az érzékek nyugalmát.

Az ifjú férfiak, akik a „szabad szerelmet“ választják, tudják, hogy a vásárolt szerelem szétrombolhatja szellemi munkájuk legfinomabb eszközeit, árthat jövő generáció feleségüknek, előidézheti a gyermektelenség veszedelmét vagy a gyermekek elkorcsosodását és végül saját időelőtti pusztulásukat okozhatja.

De azt is tudják, hogy bár ezek a következmények kimaradhatnak, azért mégis károsodnának szellemileg, mert megronthatnák egyéniségi értéküket és szétrombolhatnák egy egységes szerelemre való lehetőségüket. Megvetik a másikat, kevésbé veszélyes,

de talán még lelkiismeretlenebb kiutat is, amelyen apáik jártak nemi szükségleteik kielégítése céljából: a nép asszonyainak elcsábítását, olyan asszonyokét, akikkel sohasem gondoltak valamely életközösségre.

A szabad szerelem ellenben életfelfokozást hoz nekik, amelyet véleményük szerint elnyerhetnek, anélkül, hogy valakinek ártanának. Megfelel a szerelem szüzességéről való fogalmaiknak, amelyeke! joggal sértenek a jegyességi idő felemásságai, mindazzal a kárral egyetemben, amelyet az érzés frissességében és őszinteségében okoz. Ha lelkük egy másik lélekre talált, ha mindkettőjük érzékei egyazon vágyakozásban találkoznak, akkor, úgy vélik, megvan a joguk a szerelem teljes egységére, ha titokban is, mert a társadalmi viszonyok a korai házasságkötést lehetetlenné teszik. Így megszabadítják magukat egy erőtrabló harctól, amely sem nyugalmat, sem belső tisztaságot nem adott nekik és amely kétszeresen nehéz számukra, ha elérték“ a célt — a szerelmet, — amelyért az önuralmat magukra kényszerítették.

Az ifjúságnak ezen erkölcsi felfogása gyakori kifejezési formát talált az újabb irodalomban, mandlenek előtt Hjalmar Söderbefe svéd író „Martin Bircks ifjúsága“ című könyvében, amelynek komoly véleménye — és intése — ezekben a búskomoran igaz szavakban van összefoglalva: *„Az élet az öregek számára van berendezve; azért szerencsétlenség Hátainak lenni. A gondolatnélküliek és buták számára van berendezve, azok számára, akik a hamisat igaznak tartják vagy éppen előnyt adnak a hamisnak, mert gondolkodni és érezni betegség...“* Ezen erkölcsi felfogás közvetlen kifejezését találjuk“ egy kis iratban is (Hogyan lehet véget vetni a pros-

tituciónak? Írta Einar Ekstam), amely több figyelmet érdemel, mint az utolsó évek összes erkölcsi röpiratai *összevéve* — mint egyáltalában mindig: azoknak a kijelentései, akikre egy kérdés legközelebről tartozik. Ez az irat megmutatja a gondolkodó ifjúság véleményét az új erkölshöz vezető útról. De azt is megmutatja, amin az ifjúság, sajnos, gyakran keresztülnéz: hogy mennyit árt egy korai szerelmi étet magának az embernek és a jövő nemzedéknek. Ezt a kárt *nem szünteti* meg az ifjúság válasza: „A bizonyosság, hogy szerelmünk szülőkké tett bennünket, maga után fogja vonni szülői kötelességeinknek nyilvános elismerését is.“ Még kevesebbet ér az a válasz, hogy: a gyermekek a társadalom ügye.

Amikor ebben a vonatkozásban az ifjúságról szölkünk, csak a felsőbb osztályok leányait és fiait érthetjük. Mert a többiek között már régóta szokásban volt a szabad szerelmi egyesülés. Svédország széles néprétegei — mint a legtöbb más európai országokéi is — minden további nélkül élnek ugyanazzal a szabadsággal, amelyet sok európánkízüli népnek megadnak a társadalmi erkölcsök. És az etnográfiai kutatás azt mutatja, hogy ez egyáltalában nem valami új „erkölctelenség,“ hanem éppen ellenkezőleg, ősrégi erkölcsök maradványa. Vannak európánkízüi népek — egyik például Birma északi részén — akiknél ez az erkölcs bizonyos garanciákat is teremtett az esetleges gyermekek számára. Az ifjú emberek nehézségek nélkül szabadon egyesülhetnek és aztán elválhatnak, ha úgy találják, hogy érzéseik nem elég mérvek egy állandó együttélésre. Ellenkező esetben összeházasodnak és a házasság után a hűtlenség Jó-

formán egészen ismeretlen. Ha a leány anyává lesz, anélkül, hogy házasság következne, akkor a férfi köteles a gyermek jövőjének biztosítására egy bizonyos összeget adni a leány apjának, aki azután átveszi a felelősséget a gyermekért.

Hasonló nemi erkölcsi szabályok vannak a svéd nép nagy többségének is, a svéd népnek, amelyet a svéd király beszédeiben és a svéd Akadémia költeményeiben „a világ legjobb és legkötelességtudóbb“ népének szoktak nevezni. Ahol mélyebb szerelem vagy felelősségérzet hiányozna, ott ezek az erkölcsök természetesen a nő elhagyására vezetnek, gyermekgyilkosságra, néha a nő prostitúciójára is, miután már férfítől férfihoz siklott; végül a társadalom megterheléséhez különböző apák gyermekeivel és ezen gyermekek elhanyagolásához. És még azon esetekben is, ahol megvannak a szerelem és a felelősségérzet, de ahol nagyon fiatalok voltak a szerelmesek, saját maguknak és a gyermekeknek gyöngítéséhez vezet ez az erkölcs és nagy gyermekhalandósághoz. Nemcsak nehéz munka és szűkös élelem, hanem nagyon korai nemi élet is segít akadályozni az alsóbbosztályok teljes testi kifejlődését és siettetni öregedésüket.

De e rossz hatások mellett vannak jók is. A legtöbb esetben egy fiatal párnak gyermekáldásra való kilátása azt idézi elő, hogy házasságot óhajtanak vagy kötelesnek érzik magukat arra és hozzátartozóik is rajta lesznek, hogy lehetővé tegyék házasságukat. Ha ez nem történhetik meg mindjárt, a leány gyermekével szüleinél marad, vagy ott hagyja azt náluk, míg ő maga, éppúgy, mint az ifjú férj dolgozik a jövőért. A szülők rendszerint nyugodtan veszik a dolgot mert hiszen ők maguk is gyakran jártak ugyanazon úton. A gyermek lesz az össze-

kötő kapocs és még ha a férfi nem is volt mindig elszánva a házasságra, a közös munkásélet és a szülőség hamarosan megmutatják egyesítő erejüket. Az ilyen fiatalságukban összejött házásoknak valószínűleg jobb előfeltételeik vannak együttélésük számára, mint a felsőbb osztályok egy elkínzott jegyespárjának, akiknél a menyasszonynak teljes joga van a mirtuskoszorúra — hogy ne is beszéljünk az egészségről, amelyet a népből való férfi magával hoz, szemben a felsőbb osztályok legtöbb férfiával, akik romlasztó házassági szurrogátumot vásároltak, amíg várták az előléptetést, amely lehetővé tegye a házasságot. Egy legalább bizonyos: a széles néprétegekben éppoly nagy a háziassági hűség, mint amily korlátlan a szabadság a házasság előtt. Hogy az alsóbb néposztály és munkásosztály szabad! szerelme rend* szerint házassággal végződik, gyakran abból ered ugyan, hogy a közvélemény fõntartja azt mint erkölcsi cenzust. De — olyan esetekben, amikor nem maga a szerelem hozza létre az életközösséget — a szülõi érzés és a munkatárs utáni szükséglet éppoly nyomós okok, mint a közvélemény. Az erotikailag fejletleneknél is megvan ugyanis a nemi ösztönön túl a szükséglet egy együttélés után, amelynek más céljai is vannak. Az ilyen együttélésre való akarat — megosztott örömmel és fáradtsággal, megosztott fájdalmakkal és gonddal — az igazi Egyesítő. Ahol egyáltalán nincs ilyen akarat, az a viszony az életfelfokozódás szempontjából erkölcstelen lesz. fia nem tartunk ki ezen erkölcsi alapelv mellett, a szabad szerelem a felsőbb osztályokban — éppen mint az alsókban — mindenesetre hozzá fog járulni a Prostitúció megszüntetéséhez, de nem fogja nagyobbá tenni az embereket egy nagyobb szerelem, egy ma-

gasabb erkölcsiség által. Az az irány amely a nő számára a férfi mai nemi szabadságát is akarja követelni — egyik reprezentatív írásuk Bebelnek sok irányban jelentékeny könyve „Az asszony“ — nem eshetne egybe a fejlődés vonalával.

Mert, ha egyrészt az alsóbb osztályok nemi erkölcsi igazságosabbak a közvetlen természeti ösztön iránt, minit a felsőbb osztályok, de viszont az utóbbinak erkölcsi még mindig ugyanolyan jelentőségűek a szerelemre való ösztön megnevelése szempontjából, mint amilyen jelentőségű volt — etnográfiailag és történetileg tekintve — az önuralom mindenkoron. Olyan népeknél, ahol korán kezdődnek a nemi kapcsolatok, rendszerint könnyelműek lesznek az erkölcsök és ahol az erkölcsök lazák, ott csekély jelentőségre jut a szerelmi érzés. Az érzékenységen való uralkodás fejleszti ki a mély szerelmi érzést. Nem kell az ősidők népeihez vagy a jelenkor európán kívüli népeihez mennünk, hanem csak a városi vagy mezei munkásokhoz a saját országunkban vagy más európai országokban, hogy láthassuk, mily gyöngék és petyhüdtek lesznek az érzések, mily durvák és sóvárok az érzedek, ha megszokták, hogy lecsillapítsák éhségüket, mielőtt fölédredt volna a lélek éhsége is. Már a nyomorúságos lakásviszonyok megfosztják az alsóbb osztályok nemi életét szemérmességétől. A gyermekkor vagy a vérségi kötelék sokszor egyáltalán nem akadályai a fajtalanságnak és ennek következményei — a durvaság és felelősségnélküliség egymással és az utódokkal szemben — néha borzalmas formákat ölt. A szerelem szabadságának első feltétele tehát, hogy a szabadság — azt; a szerelmet illesse meg, amelynek általános érvényű ismertetőjele, a könnyelműségtől való megkülönböz-

tetésül, az állandó együttélésre való akarat. Mivel pedig ez az ismertetőjel rendszerint áll arra az ifjúságra, amely a művelt osztályokon belül most a szerelem szabadságát követeli, ennyiben teljesen jogos alapon áll, éppúgy, mint az alsóbb osztályok ifjúsága, amikor ugyanezzel a szabadsággal él és oly sok kitűnő házasságot köt. Joggal lehetne a felsőbb osztályok számára ugyanilyen következményekre következtetni, ha éppen a szerelem nem lett volna ott egy sokkal mindenhatóbb hatalommá. Míg a dolgozó osztályok többsége — mert ott is van egy kisebbség megfinomodott erotikus érzésekkel — az ösztön kielégítése mellett megelégszik egy ügyes engedelmes társsal aki vele együtt igába van fogva, addig a fejlett modern embernek mélyebb erotikus követelményei vannak. És ezeknek a beteljesítését gyakran elmulasztja az ifjúkori életelhatározás. Mert ha az ifjú szerelem lélekteljes is — és csaknem mindig az ifjú szerelem — mégis a legtöbb esetben inkább szerelemrevágás, mint szerelem, inkább az élmény szüksége, mint maga az új élet. És ezért alapsznak a korai ifjúság erotikus érzései azokon az érzéki csalódásokon, amelyek panaszkodni készítik' Romeot Rosalinde keményszívúsége miatt egy pillanattal előbb, mintsem Júliával találkozik és amelyek odáig juttatják Titaniát, hogy Zuboly számárfüleit imádja. Soha nem oly meseszerűen csodálatos többé a világ, mint amikor az első szerelmi álom teríti opálos napfölkeltelkedét az összes kontúrok fölé, de — sohasem csalékonyabb utunk. Megtörténhetik, hogy a legpompásabb mezőségekről száll fel a köd. De valószínűbb, hogy a folyam, amelyet követtünk a ködben, a „tavaszi napéjegyenlőség vihartherhes éjszakáiban“ a sok hajótörés egyikéhez vezet. Ezért a húszon aluli

évek az erotikus előjáték ideje kell, hogy legyenek, nem pedig az erotikus dráma ideje.

És pedig azért is, mert senkisémet tudja eldönteni, mily mértékben árthat az Ideiglenes a végleges életviszonyoknak; mily fokban lehet elkontárkodni vagy elhibázni a nagy szerelmet, ha a lényegtelen elébe vágott jogának, még ha ez a teljes tiszta hittel történt is, hogy az esetlegesség maga a sors.

Az életművészetnek egyetlen része sem folto-sabb az ifjúság számára, mint: kifejleszteni magában hitét a sorsrendelte összetartozásának, amely vára-kozára képes. Az emberek átkozzák a véletlent, amely szerelmeseket elválaszt. De kevésbbé kellene átkozná a véletleneket, amelyek elválasztanak, mint azokat, amelyek korán egyesítenek. A szerelemben az első fiatalság ritkán veszít el mást, mint a lényegtelen; a lényeges — ha mindketten szabadok — elveszjethetetlennek bizonyul: azok, akik együvé tartoznak, végre összekerülnek; azok, akiket elválasztott a sors, sohasem tartoztak együvé. A boldogságot azzal hibázhatja el az ember, hogy későn találja meg a lényegest önmagában vagy másban; nem pedig úgy, hogy tartózkodik a cselekvéstől a felfedezés előtt. Ezért az ifjúság várakozzék a saját és mások sorsába való döntő beavatkozásokkal. Mert a nagy szerelem hasonlatos a japán istenséghez, akihez egyszerűen többször imádkozni bűn — mert csak egyetlen egyszer hallgat meg!

De még ha egy ifjú pár boldogsági biztonsága „nyugodt is, mint a naptól bearanyozott nyári tenger“, ebből még nem következik, hogy szerelmüknek azonnal megadassanak légy későbbi életkor jogai és a vele összekapcsolt kötelességek. Mert fiatal fák eltörnek vagy meghajolnak nagyon nehéz termés alatt

és a nagyon fiatal fák gyümölcse sem éri el teljes értékét. Itt maga a természet ellenzi a korai 'ifjú-házasságokat. Az életben ugyanis ritkán van kéznél, mint Max Halbe „Ifjúság“-ában egy gyöngelméjú legény golyója, hogy megoldja a konfliktust. De az élet éppoly tökéletesen tönkre tehet egy embert, akár a halál. És az élet eszközei kinteljesebbek. Mellőzzük azt a lehetőséget, hogy embereket akaratum ellenére kényszerítenek össze egy elsietett összeköttetés következményei és számoljunk csak azzal a bizonyossággal, hogy az ifjú emberek még mindig mélyebb értelemben egymáshoz tartoznak. Mégis éppoly biztosan fognak szenvedni cselekvésüknek lehető vagy valószínű következménye, a gyermek által. Az a tudatuk, hogy nem bírják viselni ezt a következményt, mindenesetre arra fogja vezetni őket, hogy azt elkerülni igyekezzenek. De ez ugyancsak nem szép kezdete a szerelmi életnek. Sokan meg éppen veszélyesnek tartják. Azok számára, akik már lerótták adójukat az emberiségnek új életekben vagy akik egyáltalán nem arra valók, legyen szabad a választás az egyik és a másik veszély között. De egy kezdődő együttélés számára ez a kiút éppoly bizonytalan, mint egészségtelen lenne, mert a nemi ösztön a maga egészében teljesületlen maradna. És így a szerelem is megfosztatná szellemi tartalmának egy részétől, az érzékiség a maga természetes támasztó tartózkodásától. Amellett az elővigyázati rendszabályok rendszerint semmit sem használnak és a gyerek mégis csak megjön. Hogyan áll most már a dolog a gyakorlatban?

Az ifjú emberek a legtöbb esetben belementek a maguk szabad összeköttetésébe, mert hiányzott számukra egy nyílt házasságkötés lehetősége. Annál

kevésbé tudnak eltartani egy gyermeket mert hiszen őket is még mások tartják, hacsak nem adóságokkal vagy rosszul díjazott robotmunkával tengetik életüket. Az utolsó esetben a gyermek újabb életakadályt jelent, annál is inkább, mert hiszen a nőre nézve csökkenő, talán megszűnő munkalehetőség következményével kell járnia. Most hát az ifjú emberek hozzátartozóinak kell segíteni. És ha lehetséges, akkor abban a formában történik ez, hogy összeházasodnak és olyan támogatásban részesülnek, amilyenre képesek a szülők. Az alsóbb nép között ez aránylag könnyű; mert az új házások gyakran ott maradnak a férj vagy a feleség szülőinek házánál. A felsőbb osztályokban ellenben természetesen a legszívesebben saját otthon alapítanak és akkor aztán bekövetkeznek számukra a — gyermekekkel és háztartásban, még a legegyszerűbben is elkerülhetetlen — gondok. És a gondok akadályozói lesznek tanulmányi nyugalmuknak, mozgási szabadságuknak és általános fejlődésüknek. Kalitka-madarak lesznek, akiket legjobb esetben a szülők etetnek; kötelességek bilincselik őket azokban az években, amelyeket teljesen saját önkifejlődésüknek kellett volna szentelniük.

Így nagyon korai házasságok, törvényes vagy törvénytelen formájukban, számtalan pompás erőt megakadályozhatnak növésében, szétrombolhatják későbbi évek teljes boldogsági lehetőségeit. A korai egyesülés persze lecsillapított egy erős vágyat az ifjú emberek lényében. De csakhamar belátják, hogy es egyszersmint a tudásvágy, a kutatási ösztön, az alkotó erő és cselekvési szabadság csillapítását is megnehezítette, ha ugyan lehetetlenné nem tette más többé kevésbé lényeges irányokban, például a min-

den életrevaló ifjúnál eleven utazási kedvet és nemes értelemben vett szórakozási vágyat. A fiatal anya bájai valószínűleg sohasem érik el azt a teljességet, amelyet a természet szánt nekik és idő előtt megöregednek. És még ha a gyermekek nem lesznek is gyöngék — de legtöbbször így van — még sem adják meg neki azt a boldogságot, amelyet megadhattak volna, ha vágyódott volna utánuk; ha nem kellett volna érettségük föláldoznia ifjú örömeit, erejének és szépségének a teljességét, hanem éppen ellenkezőleg, ezek fokozódtak volna az anyaság által. Legkevésbé részesülnek pedig a gyermekek abban a nevelésben, amelyet az anya valamivel érettebb években megadhat nekik.

Azonban ha egy szerelmespár alá akarja, vetni magát önként az életakadályoknak, amelyek a legtöbb esetben következményei egy időelőtti egyesülésnek, ez lehet az ő magánügyük. De a gyermek nem. az.

Hogy a gyermek számára meglegyenek a jó életfeltételek teljes lehetőségei — úgy a születés, mint a nevelés szempontjából — a házasságkötéskor Északon az asszonynak legalább húsz évesnek kell lennie, a férfinak legalább huszonötnek, az a teljes érettség ideje és addig az ifjúságra csak előnyös a teljes megtartóztatás, hogy azután a helyes életkorban házasságukban tegyenek — Tacitus szavai szerint — „gyermekeikkel *bizonyosságot* a szülők erejéről.“, A legtöbb ifjabb tudós ugyan mind valószínűlenebbnek tartja, hogy szerzett tulajdonságok átöröklődjenek. Mások ellenben, akik ezért a nézetért harcoltak vagy még harcolnak, több vagy kevesebb nyomatékkal mint a faj haladásának előfeltételét követelték, hogy gyermekeket ne nemzzenek előbb,

míg tevékenység és környezet a szülőkben egy bizonyos sajátosságot nem fejlesztett ki. Finom lélekrajzoló, akik gondolkodtak a nő lényé felől, úgy vélik, hogy csak harmincéves korában éri el teljes szellemi érettségét, amikor viszont még egyszersmint birtokában van teljes fiatalságának; hogy arcának csak akkor van igazi kifejezése; a nő egyénisége, gondolkodóereje és szenvedélye csak akkor van teljesen ébren; hogy csak ezek a tulajdonságok kelhetnek mély szerelmet és hogy így a nő egy késői házassággal mindent megnyer, míg a korai házasságnak, amelyben a férfinak „nevelni“ kell nejét, gyakran, mint egy szellemes hölgy mondotta, az a következménye, hogy a férj — egy más férfinak a feleségét neveli!

És nemcsak rövidlátó erkölcsprédikátorok, hanem a tudománynak e kérdésekben tág látókörű férfiai is mind határozottabban jelentik ki, hogy a megérés koráig való megtartóztatás nagy mértékben kedvez mindkét nem testi-lelki erejének és rugalmasságának és hogy kizárólag üdvös hatása néha még ezen életkoron túl is kiterjedhet.

Ehhez a közvetlen nyereséghez járul még a közvetett: hogy minden önuralom valamely nagy boldogságot hozó cél érdekében — és melyik nagyobb ennél? — megadja az akaratnak azt az acélosságot, az egyéniségnek azt a hatalmi örömet, amely később minden *más* területen is jelentőségteljessé válik.

Nem valami sok nő akadna, aki ellenezné a későbbi házasodási kort. Fiatal leányok okultak mások tapasztalatain és ma alig van asszony, aki húsz éven alul ment férjhez és már huszonötéves kora

előtt be ne látta volna, hogy a férjhezmenés nagyon korai volt. Ritkán is a nő vágya az, amely sietteti a nyílt vagy titkos időelőtti egyesülést. Mert ahol nincs délvidéki vérkeveredés, sokáig tart, néha sok évig a házasság után, amíg az északi asszony érzékei tudatosan fölébrednek.

De a fiatal leány szeret és csillapítani akarja a vágyat, amelyben szenvedni látja szerelmesét és annál inkább, ha megtudja, hogy az éldelgések, amelyek az ő követelményeit kielégítették, megnövelték a férfi szenvedéseit. És ezért leszavazza saját belső öntudatát, amely inti, hogy várjon.

A legbensőbb öntudatnak ezen' elnyomása nem ritkán azzal a következménnyel jár, hogy a lelkek egyáltalán sohasem egyesülnek teljesen, mert az érzékek útjukba állanak. Vagy Nietzsche szavaival: *Az érzékiség gyakran túlhaladja a szerelem növekedését, úgy hogy a gyökerek gyöngék maradnak és könnyen kiránthatók.* Minden tiszta erkölcsi érzés előtt égi magasságban áll egy ilyen magát a szerelemben odaadó nő a családi ara fölött, aki a férfit, akiről azt állítja, hogy szereti, legszebb ifjú éveiben egyedül engedi robotmunkát végezni, hogy végül biztosíthassa számára azt a helyzetet, amelyet a nő saját vagy hozzátartozói életigényei megkívánnak. De mindkettőnek fölötte áll a fiatal asszony, aki a szerelem tavaszán meg tudta őrizni hűvösséget. És ha majd a nők boldogságkövetelése még jobban megfinomodott, ha majd! így készek lesznek arra, hogy átvegyék az erotikus fejlődés vezetését — amely az utolsó évtizedekben, sajnos, a férfiak kezében volt — akkor megértik majd ezt is. Akkor majd meghosszabbítják a boldog időt, amelyben a szerelem

még kimondatlan, még fogadalmakkal meg nem kötött, várakozó és sejtelemmel teljes. És azért még sem kell felhagyniok a magukban véve egészséges, örömet hozó és boldogságot készítő együttéléssel, gyaloglásoknál, sportnál és tanulmányoknál, ami a nagyon korai kapcsolatokra vezet. A nők tudni fogiák, hogy mikor kell segítségül hívniok a távolságot, hogy korlátozzák a várakozási idő szenvedéseit. A titkos eljegyzést megrövidítik, a nyilvánosát megszüntetik majd. Nem a nyilvános, többévi iegvességi állapot az, amelyet Karlfeldt ifjú svéd költő megénekel, amikor azt mondja: „Nincs mása a földkerekségen a várakozási időknek, a tavaszi ár napjainak, a bimbózás idejének. A Május nem áraszthat akkora fényt, mint a tisztuló Április.“

Az olyan északi ifjúság, amely nem érzi lelkét e hangulattal összezsengeni, annak életéve elvesztette tavaszát — anélkül, hogy hosszabb nyarat nyert volna helyette. Mert életben és természetben egyaránt megbosszulja magát a nagyon korai meleg. Megérni minden életévszaknak teljes különleges szépségét, ez az élet értelmének elmélyült megértéséhez tartozik — és ez az igazság nem lesz kevésbbé igaz, amiért Júlia os^k tizennégy évet számlált! Nem a korai szerelemnek miniden mással összehasonlíthatatlan erejét nyilatkoztatta ki általa Shakespeare. Hanem a pillanatnyi, sorstól rendelt, minden akadályon győzedelmeskedő szerelmet, amely minden életkorban egyformán) mindenható — de amely hatalmát legfélreismerhetlenebbül mutatja, amikor két embert a halálba űz, éppen amikor a teljes, még ki nem élt élet, amely még előttük volna, a legeslegborzalmasabbá teszi a halál gondolatát. Csak egy

ilyen kivétel teszi át a nyár virágzását a tavaszba. És ezért sok ifjú ember nem természete egész szükségszerűségéből, hanem természete egy oldalának túlhangsúlyozása által jutott arra a véleményre, hogy a szerelem elveszti tüzét és tisztaságát, ha vár a teljes boldogságra addig, amíg a szervezet hordani bírja gyümölcseit. Egészen bizonyos, hogy az igazán nagy szerelem szüziességének alapföltétele a lélek és az érzékek egységi akarata. De ez a szüzi akarat jelentkezik úgy megvalósításának lehetősége előtt, mint annak utána. És így a szerelem szüziessége éppúgy megnyilatkozhatik a teljes egységre való várakozásban, mint a teljes lemondásban.

Természetes, hogy az ifjú ember huszonöt évvel nem úgy fogja érezni a szerelem mámorát, mint ahogyan több évvel azelőtt fogadta azt. De ha csak huszonöt éves kora körül tapasztalja először, akkor — a testi-lelki kétértelmű törvényei szerint — éppen tetőfokon áll, mint nemi lény és a boldogságért való önuralom és fáradtság éveit után gazdagabb életmámorban lehet része, mint amilyenre első ifjú éveiben képes volt.

Kétségtelen, hogy nem annyira a szervezet szükségletei okozzák a korai erotikus követelményeket, mint a fantáziának a szervezetre való befolyása. Csak egy új egészség és szépség az erotikus kérdések kezelési módjában erősíti meg majd lassanként az idegrendszert, alakítja át a túlzott fantáziát, csillapítja le az erotikus kíváncsiságot és fokozza a felelősségérzést önmaga és az új generáció irányában, úgy hogy az időelőtti nemi élet elveszti csábítását az ifjúság számára.

Mindez azonban csak az éretlen ifjúságra áll.

Ha ellenben egy szerelmes pár elérte az érettségnek fõntemlített korát és teljes egyesülésük csak elõsegítheti saját maguknak és az új generációnak életfelfokozódását, akkor bünt követnek el õnmaguk és az emberiség ellen, ha nem kötik meg törvényes vagy szabad egyesülésüket, hanem kicsinyes tekintetektõl évrõl-évre halogatják azt.

De ekkor sem kívánatos a titkolt szerelem, amelynél a nõ állandó nyugtalanságban él a gyermek lehetõsége miatt és mégis — a szerelmi boldogság elsõ ideje után — mind nõvekvõbb vágyakozásban úgy a gyermek után, mint más életviszonyok után, amelyek napfényt és friss levegõt adhatnának melegházban vagy pincében vegetáló érzéseinek.

Legtõbb esetben csak idõ kérdése, hogy mikor sorvad el ez a titkos boldogság, mert a vakmerõség csaknem kizárólag a nõ részén van és a férfi a legnagyobb mértékben az elfogadó marad. Mert olyan az emberi természet, hogy ez keménynyé teszi; olyan a szerelem, hogy ez gyõngévé teszi! Ha a férfi nem lesz kemény, akkor ez azért van, mert rendkívül szenzitív. És ha viszont ilyen, akkor a titkos összeköttetés, amelyben legtõbbet az asszony ad, éppoly lealázó lesz a férfira, mint egy házasság, amelyben az asszony tartja el õt gazdagságával vagy munkájával. Az asszony a maga részérõl mind nehezebben lesz kielégíthetõ, mind nagyobb igényei lesznek a szerelemmel szemben, amely gyermeket és otthont kell, hogy pótoljon számára, pedig csak ezek által érezte volna meg elõször erõinek általános kifejlõdését, vagyis más szavakkal, így találta volna meg a teljes boldogságot. És minél gyõngédebben

szeret, annál bizonyosabb, hogy előbb vagy utóbb fölkiált:

Deine fordernde Sehnsucht wird wohl still,
 Wenn ihre Küsse midi herzen —
 Aber meine schweigt nicht — du, ich will
 Mutterschmerzen!

Mert a nő legjobb tulajdonságai, mint szeretőé is, elválaszthatatlanul össze vannak szöve a természetében rejülő anyasággal.

Végre sokat beszéltek arról, hogy a nő számára a házasságnélküli teljes odaadás lealacsonyító; hogy a férfi szeretőjét lealázza ezzel a saját szemeiben, őt magát pedig a nő szemeiben; hogy önző, ha oly egyes-ülést akar, amely sérti a szerelem becsületességét és szemérmességét; hogy „főláldozza“ vágyának a nőt — és így tovább. Mindez értéktelen fecsegés, egyszerűen azért, mert a szerelmes asszony sem a saját, sem a férfi szemeiben nem érzi magát lealacsonyítottnak; mert nem azt érzi, hogy áldozatot hoz, hanem hogy ad és elfogad. Mert a szerelem teljességét sokkal mélyebb akarással akarja, mint a férfi, mivel erotikus követelményei bár csöndesebbek, de erősebbek, mint a férfiéi. De gyakran — és gyakran sokáig — nem tudatos benne, hogy mélységes akarása, minden áron boldoggá lenni a szerelem által, legbelül mégis a gyermek felé irányul. A férfi csak az asszony vágyát látja, és sugárzó mosolya nem ritkán könnyű győzelemről beszél. De nem tudja — sokáig nem tudja maga a nő se — hogy mikor lesz áldozattá a nő szerelme; hogy mikor kezdi lealázónak érezni viszonyát. A férfi nem látja, hogy mit rejt mosolya alatt a nő; nem érti meg, ha a nő hallgat, talán nem

figyel, ha a nő beszél. Kielégítettnek hiszi, amikor a nő már kezd többre éhezni.

A nőben szükség, hogy a nemért éljen és szenvedjen és ez szerelmének tisztább izzást, magasabb lángot, mélyebb örökkévalóságakarást, megingathatatlanabb hűséget ad, mint a férfi szerelmének. A csillapítatlan anyaság vágya mind! forróbb, mind áldozatkészebb gyöngédségben váltódik ki a szerelmes férfi iránt. A férfi ellenben, akinek mind kevesebb oka van adni, így odajut, hogy mind kevésbé szeret. Ha az asszony ezt fölfedezi, emlékezni kezd arra, hogy mit adott. És ezzel harc, bűn, gond és jutalmuk — a halál — megérkeztek egy kezdetben talán igazi szerelembe, amely szépen és teljességben élhetett volna, ha meglett volna számára egy közös célnak, valamely nagy feladatnak egyesítő és higgasztó befolyása.

Ha semmi ilyen nagy célja nincs a szerelemnek, akkor hajtóereje önmaga ellen fordul. A saját érzelmek és a másik fél érzelmei akkor eszközök lesznek egy játékhoz, mint amilyen volt az, amely a 18. században valóságos szenvedéllyé lett: le parfilage, ami annyit jelentett: elhasznált arany szövetből kihúzni a szálakat. Az érzelmeket leszakítják, erekre szedik, összekötik, összegabalyítják, kibogozzák, felgombolyítják. Érzések azonban gyökerek, nem szálak — még aranyszálak sem. A szerelem — mint a művészet — alkotóereje számára az élet nagy, egészséges valóságaiban találja meg növekedéséhez a tápláló talajt. Ebből a földből kiszakítva, a szerelem éppoly biztosan, mint a művészet, olyan lesz, mint a tavaszi vihar által gyökereitől megfosztott fa, amely virulhat ugyan még egy tavaszt. — ámbár

összes gyökerei a levegőben lógnak, — de amely a nyarat nem éli túl.

A titkos szerelem ebben a tekintetben hasonlatos a gyermektelen és közös feladatok nélküli előkelő házassághoz, ámbar az áldozatkész, önmagát eltartó *titkos szerető* magasan fölötte áll az eltartott, igényekkel teli luxusfeleségnek.

Nem elvont kötelességi fogalom tehát, hanem az igazi önzetlenség, amely azonos az igazi erkölcsös-séggel, fogja megtanítani az ifjúságot arra, hogy belássák a már Spinozánál is mély gondolatot, amely még mélyebbé lett a fejlődési tan által, hogy: „a nemi szerelem, amely külső véletlenekből keletkezik, könnyen válhat *gyűlöletté*, az örütség egy faj-tájává, amelyet civakodás táplál; tartós ellenben az a szerelem, amelynek okozói lelki szabadság és az akarat: gyermekeket nemzeni és fölnevelni.“

Az élet vallása és annak számtalan befolyásai által, fokozatos, alig észrevehető átalakulások által a szerelem szabadsága mind több szabadságot fog jelenteni e tartós szerelem számára.

A korszellem, amint működik az irodalom és a környezet értékeléseiben, hibázatlan biztossággal alakít át érzést és gondolatot abban az irányban, amerre a legerősebbek vezetnek.

Az ifjúságon a sor, hogy ő legyen ez az erősebb.

Amint mind erősebb lesz az akarat az általános életfelfokozódás felé, mind lényegesebb előfeltétele lesz ennek a szülőiség is. Amily kevésbé akarják az ifjú emberek időelőtti nemi élet által csökkenteni az évek értékét, bizonyára éppoly kevésbé akarják csökkenteni szülői örömeiket azáltal, hogy gyönge, nem szívesen *látott* gyermeket *hoznak* a világra. Mert minden boldogságot teljesen és őszintén akar-

nak bírni. A várt gyermek szép álmokat hozzon nekik, ne kínzó nyugtalanságot; örömteljes, nem pedig nem szíves anyai ölnek kell azt hordani és életét a boldogság teljességének köszönje, nem pedig a balsorsnak.

Ha két szerelmes ezt akarja és elérték az érettséget, ahol az akaratnak joga van, hogy valósággá váljon, akkor egyesülésük teljes összhangban van saját egészségükkel és szépségükkel, nem különben az új nemzedékével és a társadaloméval, még ha közös életre és közös munkára való tiszta akaratuk egy vagy más okból nem veheti is föl a házasság formáját vagy ők maguk nem óhajtják ezt a formát.

Akinek füle van a hallásra, annak beszélni fognak a számok: hogy a törvénytelen viszonyok átlagos életkora — legalább Svédországban — egybeesik a természet által a házasságra rendelt helyes életkora.

És ezek a törvénytelen viszonyok az emberiséget gyakran megcsalják a gyermekek életrevalósága tekintetében, akiket megsemmisítenek a kedvezőtlen körülmények, amelyek közt fölnevelik őket, ha ugyan meg nem halnak már az első évben: az első életév halandósága a törvénytelen gyermekeknél föltétlenül a legnagyobb.

Egy másik éppoly beszédes körülmény az, hogy a regisztrált és nem regisztrált prostituáltak száma abban a mértékben nő, amennyire a gazdasági helyzet és az általános társadalmi állapotok kedvezőtlenek a házasságra és oly mértékben fogy, amennyire megkönnyebbül a házasságkötés. És — éppen, mint a törvénytelen anyák — a prostituáltak többsége is a helyes házassági korban van!

A felsőbb osztályok ifjúsága azonban a társa-

dalmi rend elleni harcában nem szállhat alá az alsóbb osztályok felelősségnélküliségéhez. A művelt ifjúságnak példát kell adnia a többiek előtt, amennyiben helyes időben köti ugyan házassági egyesülését, de oly módon is, amely valóban jó a jövő nemzedéknek és a társadalomnak. Az ifjú emberek mindenestre kikényszeríthetik — mint kortársaik a széles néprétegekben — a lehetőséget, hogy fészket rakjanak, amelyet megtagadnak tőlük, mielőtt egy gyermek várható. De ez ifjú embereknek csak akkor van joguk egy ilyenfajta dacolásra, ha készek arra, hogy mihelyt tehetik, maguk oltalmazzák az új lényeket, akik egykor őket maguk fogják *pótolni az emberiség számára*. Mindenekelőtt azonban a művelt ifjúságnak is részt kell vennie a szociális újjáalakításban, amely — a magasból nézve — egyedüli megoldása a házasság kérdéseinek.

Ahelyett, hogy a „szabad szerelemért“ harcolnának, amely ma sokértelmű és visszaéléses fogalom lett, a szerelem szabadságáért kell harcolni. Mert, amíg az első fogalom odáig jutott, hogy szabadságot jelent bármiféle szerelem számára, az utóbbi csak egy olyan érzelm szabadságát jelenti, amely méltó a szerelem névre.

Ennek a szerelemnek az életben mind jobban el kell érnie azt a szabadságot, amely régóta megillette a költészetben. A szerelem Virága, éppúgy mint bimbója, titok marad akkor a szerelmesek között, csak gyümölcse lesz közös ügy köztük és a társadalom között. Mint mindenütt, itt is megmutatta a költészet a fejlődés útját. És ebben a vonatkozásban is eljön az idő, amikor nem alkalmaznak más erkölcsi elvet a költészetre és mást az életre. Már a Sakuntala költője azt a szerelmet nevezi a legszebbnek, amely

szabadon adja magát a csak az érzések teljessége által megszentelt Gandarva-házasságban. De már akkor belátták, mekkora veszély rejlik abban, ha „egy ismeretlen szív egy ismeretlen szívhez láncolódik hozzá.“

Már akkor is a gyermek sorsáért való aggodás volt az, ami összekötötte a társadalmi felelősséget a szerelem szabadságával.

Az új erkölcsi öntudat tehát elég régi. De mégis újnak kell neveznünk, mert kezd általános öntudattá lenni. Mindig több ember látja be, hogy az ember, aki — szabadon vagy összeeskerve — odaadja magát egyelőtte legbelsejében Idegennek, megsérti egyéniségének nemességét; mindig jobban sejtik, hogy egy másiknak a lelkében való otthonlövés érzése az, ami az odaadásnak szentséget kölcsönöz.

A kérő, aki — frakkban — a leány iránti érzelmeit elsőbb az apának mondotta el, annyira elavult típus már, hogy még csak nevetségessé sem lehet már tenni! A lakodalom, eljegyzési ünnepségek, sirató este, egyházi esküvő után, — amely előtt néha még főpróbát is tartanak az „ünnepélyes aktusból“ — és a lakodalmi vendégek kísérekara a nászszobához vagy a vasúti kocsihoz, mindezeket a szokásokat nemsokára, nevetségeseknek fogják tartani, azután illetleneknek és végül erkölcsteleneknek. És már kezd is — éppen mint más egyéb maradványok is abból a korból, amikor a házasság családi ügy volt — tünedezni oly mértékben, ahogy a szerelem kifejlődik. Mind kevésbé viselik el a szerelmesek legfinomabb érzelmeik kikémlélését; mindjobban mentik magukat a társadalom vámvizsgálatától, a család betörőszerszámaitól, az ismerősök körének zsebtolvaj ujjaitól. Mind jobban és jobban a termé-

szet misztikumának egy része gyanánt tisztelik a szerelmet, amelynek lefolyását senki kívülálló meg“ nem határozhatja, amelynek finom megnyilvánulásait és ki nem mondott lehetőségeit nem szabad megzavarnia senkinek.

Hogy kaphatja a szerelem, az élet nagy uralkodója, szabadságát a társadalom kezéből, amikor nem onnét kapja a másik, a halál? „A szerelem és a halál, amelyek szomszédosak, mint egy hegyhát két oldala, amelynek magassági vonala mindenütt ott van, ahol összeérnek;“ a szerelem és a halál, amelyek beárnyékolják — egyik a hajnalpír szárnyaival, a másik az éjszakai ég szárnyaival — a kapubejáratot a földi *élet* és a két nagy sötétség között, amelyek azt körülfogják, csak ez a kettő olyan hatalom, amelyek fenségben egymással összehasonlíthatók.

De a halál csak egy, míg a szerelem sokféle.

A halál nem játszik soha. Ha minden szerelem épp ily komoly lesz, akkor birni fog a halál jogával is, hogy megválassza idejét és óráját.

A szerelem tavaszán a szülők csak akkor jelenthetnek valamit gyermekeik számára, ha tiszteletet éreznek a csodával szemben, amely közelükben végbemegy. De eddigelé ritkán voltak oly finoman érzők a szülők, hogy a gyermekek megértő barátok gyanánt érintkezhetek volna velük. Az ifjúkor rendszerint harcokkal teli, amelyeket egyrészt a szülők átalakítási kedve okoz — amely ellen a gyermekek Jnég csak most mernek védekezni — másrészt az, hogy a gyermekek szeretik hangoztatni ideáljaikat, amelyek mindig mások, mint szüleik ideáljai, mert hiszen különben „az új generációnak nem lenne

semmi létjogosultsága“ (Georg Brandes). A szülők kimondhatatlan kínoktól kímélhetik meg magukat és gyermekeiket, ha kezdettől fogva megértik, hogy gyermekeik mint új egyéniségek csak új istennel és új célokkal jutnak jelentőségre, hogy joguk van megvédeni saját lényüket, hogy kötelességük új utakat keresni és amellet a szülők éppúgy tiszteljék őket, amint a szülőknek is megvan a joguk arra, hogy — a ígjobbért, amik voltak, vagy amik, amit akarnak vagy akartak — gyermekeik megbecsüljék őket. Az *egyetlen*, amit szülők felnőtt gyermekeikkel szemben soha el ne mulasszanak, hogy tapasztalattal szolgálatukra legyenek. De emellet emlékezniük kell arra, amit egy szegény, szerető szív a legkönnyebben elfelejt, hogy: még a legkeserűbb saját tapasztalataink se menthetik meg a gyermekeket attól, hogy saját keserű tapasztalataik ne legyenek. Valószínűleg elkerülik a szülők tévedéseit, de csak, hogy ők maguk másokat kövessenek el! Az egyetlen igazi hatalom, amellyel egy apa vagy egy anya gyermekei sorsa fölött bír — de amely egyúttal mérhetetlen — abból áll, hogy az otthont betöltse a maga erős, szép egyéniségével, szeretettel és örömmel, munkával és kultúrával, hogy *oly gazdaggá* és tisztává, *oly nyugalommal* és melegséggel telítette tegye ott a levegőt, hogy a gyermekeknek meg legyen a nyugalomuk, várakozni a maguk választásával és nagy értékmérőjük legyen, amely után választhassanak.

De ha a szülők azt látják, hogy a gyermekek mindennek ellenére abba a kísértésbe jutnak, hogy a véletlent a sorsnak tartják, akkor az ő részükről csaknem isteni bölcseségre van szükség, hogy a veszedelmet elfordítsák. A legtöbb esetben a szülők

tudatosan vagy öntudatlanul kezére dolgoznak a véletlennek, amikor akadályokat tornyosítanak a sors rendelkezése elé. Nem a Semmitmondótól. Semmitsemadótól óvnak, nem, szegényes, kicsinyes okokat visznek harcba, amelyeknek az ifjúság a természetében levő minden legjobbal ellene szegül. És elnyomják a gyermekek saját nyugtalan sejtelmeket, amelyeknek követésére pedig a szülők rábírhatták volna őket. ha ők maguk tisztán látták volna a lényegest.

Még a legszeretetteljesebb családokban is a tavaszi viharok idején úgy járkálnak a gyermekek, mint rejtélyek, amelyeket a szülők gyakran hiába igyekeznek megfejteni. Sohasem szenved jobban egy ifjú lélek, mint saját rejtélyének megfejtése közben. De csak az az apa és az az anya segíthetne nekik >& megfejtésben, akik gyermekeik által felújulni és megfiatalodni tudnak. Másként csak az az eredmény, hogy a szülők a maguk oldaláról hordanak köveket a falhoz, amelyet a gyermekek mind magasabbra építenek a saját oldalukon.

Még az olyan szülők is, akik nem lettek csikorgó munkagépekké, akik nem azért gyakorolják hatalmukat, mert megvannak hozzá a hatalmi eszközeik, hanem mert megvan a szellemi felsőbbségük, akik a családban nemcsak az öröm szabadságát adják meg a gyermekeknek, hanem a szabadság örömét is, gyakran még ezek is zátonyra jutnak abbéli törekvésükben. hogy felsőbbségükből haszna legyen a gyermekeknek, hogy szabad szellemük megszabadítsa őket ifjú egyoldalúságukból. És azután föl kell adniuk a harcot. Mert az nem fogja megjavítani a jelen lehetetlenségeit, csak a megértés jövőbeli lehetőségeit rombolja szét.

Az élet három legnagyobb elhatározásában — az életfelfogás, az életmunka és a szerelem felől valóban — minden lélek önhatalmú kell hogy legyen. Itt a szülők hatalmának arra kell szorítkoznia, hogy életveszedelmektől megmentsék gyermekeiket. De föl is kell fődözniök ezeket, tudniuk kell megkülönböztetni a mélyebb követelményt a felületestől, az utat a tévúttól.

Ha a szülők erre nem képesek, akkor a gyermekeknek teljesíteniük kell önmaguk iránt való kötelességüket és be kell teljesíteniük életüket, amennyiben — előbb vagy utóbb — a maguk útjára térnek.

Amikor a gyermekek „hallgatni és mosolyogni“ tudnak, hogy cselekedve mutassák meg komolyságukat, akkor a gyermekek valószínűleg nevelhetik szüleiket. Akkor azután gyakran bebizonyul majd, hogy egy apa, egy anya szíve erősebb, lejkeik nagyobbak, mint gyermekek és szülők a próba előtt hitték. Ha ellenben az bizonyul be, hogy csak a szülők hibái és előítéletei okozták a harcot, — akkor hibák és előítéletek semmivel sem lesznek értékesebbek, amiért egy apa vagy egy anya hibái és előítéletei!

De még ha úgy állana is a dolog, hogy a szülőknek nem volna lelkük, amely elmélyülhet, csak szívük, amely elvérezhet, mégis a gyermekeknek önmaguk, továbbá az elmúlt és jövő nemzedékek iránt való kötelességük, hogy megadják saját lényüknek a lehető legmagasabb tökéletesedést a szerelem által. A szülők csak egy láncszem a nemzedékek véghetetlen láncolatában: százezrek vérért vezették a szülők a gyermekekbe, akik most a maguk részéről tovább adják azt. A gyermekeknek nagyobb kötelességeik vannak mind e halottakkal és még meg nem születettekkel szemben, mint az egyetlen pár ember

íránt, amely apjuk és anyjuk lett. Az ifjúságon áll, hogy mind e halottakat a lehető legteljesebben föléledni engedje saját lényének a fejlődése által és gyermekeinek a lényében. Az ember természetét esetleg inkább köszönheti nagyanyja szívének, ősnagyapja fantáziájának, mint saját kislelkű anyjának va;;y szellemileg szegény apjának; Távolról sem igaz, hogy mindig kötelesség örömet okozni szülőinek, ellenben kötelesség lehet szomorúságot okozni nekik, — hogy örömet szerezzenek ivadékaiknak. Jó, ha valaki tiszteli atyját és anyját; de még fontosabb az a parancs, amelyet Mózes elfelejtett: tiszteljed fiadat és lányodat, még mielőtt megszülettek!

Ha majd a halottak és meg nem születettek iránt való érzés az ember cselekedeteinek tudatos hajtóereje lesz, mert hatalommá lesz érzéseiben, akkor a szülőknek abbeli igénye, hogy döntsenek gyermekeik élete fölött — nemkülönben a gyermekek kívánsága, hogy a szülők életét ők határozzák meg — mindjobban össze fog roskadni az Elmúlt és a Jövendő fensége előtt.

Az előzményekből világos, hogy keveset ér az olyan erkölcs hirdetés, amely nem foglalja magában azt a követelést, hogy húsz és harminc év közötti egészséges embereknek meglegyen a lehetőségük a házasságra, ezt a lehetőséget, amely kivétel nélkül megvolt germán ősapáinknál, akiknek mintaszerű önmegtartóztatására manapság hivatkoznak!

Amíg az egyre terjedelmesebb tudományossági vizsgák, az állam budgetje, a részvénytársaságok osztalékai és a környezet életigényei mind előbbrevalók, mint az ifjúságnak szülőiségre való joga,

addig az Egész változatlan marad, dacára egy növekvő férfikisebbségnek, amely saját egyéniségén avagy szerelme kedvéért keresztülviszi a megtartoztatást a házasságig vagy a házasság nélkül.

Hogy a társadalmi rendnek és a kultúrának ez az áldozati jellege megszűnjön, fontos már az egyénre nézve is, de végzetlenül fontosabb a társadalomra nézve, amelynek erőit ma elpusztítják az erkölcstelenség hatásai és akadályozza az erkölcs, a társadalomra nézve, amelynek erői annyira az új generációbeli ifjú, egészséges szülőktől függenek!

Már a mai társadalmi renden belül is meg lehetni javítani az ifjúság házassági lehetőségeit: a vidékér a saját-otthon-eszme okos megvalósításával, megrövidített tanulmányi idővel, az alacsony fizetési osztályok emelésével, amelyek ma a nemi szükségleteknek a prostitúció által való kielégítésére látszanak számítani, az öregek korábbi nyugdíjazása által, hogy a középkorunknak — akiknek legnehezebb teher a gyermeknevelés — biztosítva legyenek a magasabb fizetési osztályok és más hasonlókkal.

Szükséges azonkívül az életigényeknek és életszokásoknak alapos megváltoztatása, mindenekelőtt a nagyvárosokban, ahol lakásegységek közös konyhájú kis lakások berendezésére, hivatalok jól rendezett háztartási segítségre óradíj ellenében és fogyasztási szövetkezetek az élet költségeinek csökkentésére jelentékenyen megkönnyíthetnék az ifjúságnak a családalapítást. De nemcsak ezt, hanem a társadalmi munkát is elősegítené, ha körülbelül huszonöt éves férfiak készen állának különböző hivatásaikba való belépésre, hogy azután — 30—35 évi állami szolgálat után — joguk legyen a nyugdíjaztatásra, de viszont kötelesek is legyenek nyugdíjba

menni, kivéve azokat a ritka eseteket, amikor a lángelme nélkülözhetlenné tesz valamely egyéniséget egy vezető állásban. A tapasztalatok, amelyekre a férfi szert tett, az erő, amely még megvan benne, teljesen érvényre fognak jutni másféle polgári tevékenységben vagy egyéni életérdekekben.

Minden olyan erkölcsi prédikálás az ifjúságnak, amely egyszersmint nem itéli el a társadalmat, amely kedvez az erkölcstelenségnek és lehetlenné teszi az ifjú szerelem megvalósítását, több mint ostobaság: büntett.

Amiig fönállanak a mai alacsony bérvizonyok és bizonytalan munkalehetőségek, mindaddig el fog romlani a férfiak vére, az asszonyoké pedig meg-higgad, mialatt a házasságra vára-koznak, holott egészséges és boldog szülők pompás gyermekeivel ajándékozhatták volna meg a társadalmat.

És amíg az államok ily bután fölál-dozzák leg-főbb értékeiket, addig minden más meg-változtatása a társadalomnak csak Pénélopé szö-ve-tye lesz, ahol — a szó legigazibb értelmében — az Éjszaka föl-bontja azt, amit a Nappal alkotott.

A szerelmi választás.

A szerelem abbeli szabadságának, hogy új lényeket teremthet, kell, hogy határa legyen lefelé, amennyiben csak azok kapják meg ezt a szabadságot, akik elérték a nemi érettség korát. De határa kell hogy legyen fölfelé is. mert nagy korkülönbség apa és anya között — vagy a két fél közül egyiknek magas életkora — rossz feltételeket nyújt a gyermekek egészsége, ereje és nevelése számára. És miután — mint már fentebb kifejtettük — mindkét nem törvényes házassági korát a huszonegyedik évre kell megállapítani, huszonötévi korkülönbség a legmagasabb, amelyet a törvény megengedhetne.

Akik az élet értelmét annak mind magasabb formákra való emelkedésében látják, azok közül senki sem vitatja ma már azt a teljesen világos kötelességet, hogy nehéz betegségeket, amelyeknek öröklétességéről a tudomány már meggyőződött, nem szabad tovább szaporítani. De miután a tudomány meggyőződése csak kevés esetre következett még be, törvényes akadályok a sok bizonytalan esettel szemben nemcsak — talán értelmetlen — életakadályozók lennének az egyén számára, hanem kedvezőtlen előfeltételek is az állandó kutatás szempontjából a biológia legfontosabb területén.

Már ma el kellene ellenben rendelni, hogy mind-

két fél a házasságkötés előtt teljes betekintést nyerjen annak esetleges veszélyeibe, a választást azonban *azután* az egyéni felelősségérzetnek kell átengedni. Mert senki sem követelheti — ma legalább még nem — hogy az egyén feláldozza boldogságát vitatott lehetőségek kedvéért. Ellenben úgy az egyén, mint az emberiség szempontjából megkövetelhető, hogy szerelmi választását senkise ejtse meg tudatlanul. És az evolucionizmus hatása alatt minél jobban renaissance-a felé halad az emberi nem összefüggésének érzése, árnál természetesebbnek fognak találni minden oly rendszabályt, amely ezt a választást a jövő generácic előnyére akarja biztosítani. Már ma is egészen természetesnek találják, hogy egy életbiztosítást onosi vizsgálatnak kell megelőzni. A jövőben éppoly irragatól értetődő lehet, hogy a nő a nőorvosnál, a férfi a férfiorvosnál meggyőződik arról házassága élőit, hogy jól teljesíthetik-e nemi földadatukat. És itt nemcsak az új életek biztosításáról van szó, hanem maguknak a házasságot kötőknek bizonyosságáról is nem azért, mert esetleg, anélkül hogy tudnák, szerez hibáik lehetnek, amelyek néha lehetlenné teszik a házasságot, máskor meg könnyű segíteni rajtuk, hanem, mert lehetnek esetek, ahol mindkét félnek céltalan szenvedéseket okoz a bizonytalanság.

A legtöbb esetben azon aggódnak, hogy betegségeket szereztek maguknak, vagy hogy átviszik azt a másik féle vagy a gyermekekre. Az orvos ezeket az aggodalmakat megerősíti vagy eloszlatja.

Kérdésai felül áll, hogy egyrészt az egészséges önzés, amely meg akarja őrizni a saját énjét, másrészt egy derék ivadék növekvő értékelése ekkor

meg fog akadályozni nem egy alkalmatlan házasságot. Más esetekben viszont a szerelem fog győzedelmeskedni e. tekintetek fölött, amennyiben azok magukra a házastársakra vonatkoznak, de viszont akkor a házastársak le fognak mondani a szülőségről. Azokban az esetekben ellenben, amelyekben a törvény a házasságot bizonyosan megtagadná, természetesen nem lehet megakadályozni a betegeket abban, hogy a házasságon kívül tovább ne szaporodjanak. De ugyanez áll minden más törvényről is: a legjobbaknak nincs rájuk szükségük, a legrosszabbak nem követik őket, de a többség jogi fogalmait nevelik.

Csak azok, akik járatlanok a lelki átaakulások törvényeiben, kételkedhetnek annak a leletőségében, hogy a szerelmi érzés és a faj iránt viló érzés egyidejűleg fokozhatók. Évszázadról évszázadra fejlődött a szerelmi érzés, bár közben az emberek egyidejűleg fölládozták azt vallási előítéleteknek, felületes kötelességi fogalmaknak, zsarnoki szülő akarataknak, üres formáknak! Most, amikor ádozáuknak a lehető legnagyobb értéke lenne — nagy haladások: betegségtől egészségig, sőt magának a emberanyagának megnemesítéséig — éppen most mutatkoznak az emberek képteleneknek ezekre íz áldozatokra, niert közben a szerelem hatalma fokozódott!

Éppen egymás iránt való érzelmeik nagysága következtében tudja elviselni a két házastárs a gyermektelenséget, ha — abban a tudatban, hogy egyikük sem vesz el az emberiségtől valami nagyon jelentős értéket — azzal az elhatározásai mennek bele összeköttetésükbe, hogy nem lesnek szülők. Éppen a szerelemnek e nagysága által lehet annyi ereje annak a félnek, amelyiknek része van a ve-

szély, hogy föláldozza saját boldogságát, hogy így a másik fél egy más lény nyer jusson olyan boldogsághoz, amelynek nagyobb jelentősége van saját maga és az emberiség szempontjából. Ilyen áldozatokat már ma is gyakrabban hoznak, mintsem gondolná az ember. És az élet előfeltételeiben rejlik. — a lélek és test között való egységben, — hogy a beteg átértékeli az értékeket, amelyekkel a szerelem az egészséges számára bir és új, csak neki elérhető boldogsági érzéseket teremt a maga számára.

De a szerelmi ösztön mélyítése mindenekelőtt a faj iránt való érzéssel fogja biztosítani a fajnemesítést, anélkül, hogy az egyén boldogságának feláldozását követelné.

Amikor a lutheránus egyház elvesztette a harcot, melyet a közeli rokonok között való házasság szabadsága ellen harcolt, ez már az egyéni választás szabadságának kezdetét jelentette szemben a lutheránus házasság nyers érzékiségével és a bibliai betűrabszolgassággal, amelyet az egyház az emberekre rakott, miután már régen feledésbe ment a mózesi házassági törvény eredeti fajnemesítő szempontja. Hellasban is céltudatos volt ez a nemesítés. De azáltal, hogy a kereszténység folyton az egyén jelentőségét hangsúlyozta, meggyengült az egyén érzése a fajjal szemben, nemkülönben gyöngítette az égtől a testnek adott és ismét oda visszatérő lélekről való tan is. A kereszténység csak az ember lelki hatalmának fokozásával, csak bűnös testének sanyargatása által emelte a faj kvalitását. Az eredendő bűnről szóló tan volt egyedüli — értelmes-értelmetlen — hangsúlyozása az ősapákkal való összefüggésnek. Miután a kereszténység az embefi fajt egyszer és mindenkorra isten által megalkotottak — habár

Ádám által elkontárkodottan — tekintette, ennél fogva — mint azt már előbb kifejtettük — visszaállítás, nem pedig újjáteremtés lett a kereszténység alap gondolata. És éppen az életmegújulás föltételeiben látta a kereszténység a bűn gyökerét és eredetét a világban. Ezen az egész felfogáson túl kellett jutni. És szerencsére az egyház természeti szükségképpen elvesztette minden harcát a szerelemmel szemben és mindig is el fogja veszteni. De emellett előfordul, éppen mint ennél a házassági hadjáratnál a reformáció korában, hogy a haladás mellékúton történik, nem a fejlődés fővonalán, amely a fajnemesítés. Most sok jel mutatja, hogy a szerelem és a faj iránt való érzés közeledni kezdenek egymáshoz.

Mindannyiszor, valahányszor az elvont logikus gondolkodás szembeállítja az eleven étellel a maga „vagy-vagy“-át az élet mindig érvényre juttatja büszke akaratát, hogy nem engedi magát meghatározásokkal körülszűkíteni vagy végkövetkeztetésekkel meghatározni. Élet mozgás, mozgás pedig változhatóságot. átalakulást jelent, más szavakkal fejlődést föl- és lemenő irányban. Sohasem lesz a fölfelé haladó ívnek élesebb magassága, mint ha az új életek teremtésére való akaratot az egyéni szerelem választása, de ezt a kiválasztást viszont egy tisztalátásúvá lett fajnemesítési ösztön vezeti!

Az, hogy az egyéni szerelmi választás néha még részint nélkülözi ezt az ösztönt, részint megsérti, nem bizonyítja azt hogy mindig is nélkülözni vagy sérteni fogja. A szerelmi kiválasztás bizonyos esetekben — mint például a közeli vérrokonság, különböző emberfajok és bizonyos betegségek esetén — már ösztönné lett, miután törvény és erkölcs oly sokáig befolyásolták a választást, hogy ez viszont

a maga részéről befolyásolható érzést és ösztönt. Most már testvérnek és nővérnek — ha ismerik rokonságukat — ritkán kell harcolniok egy kölcsönösen egymásra irányuló erotikus érzés ellen, mert ilyen érzésük egyáltalában nem is keletkezik. Nem tilalom, csak a vér összes impulzusai akadályozzák az amerikai nőt, hogy egy négerhez vagy kínaihoz menjen feleségül. Az olyan nőt, akiről köztudomású, hogy nyavalyatörős, nem annyira az ilyen esetben könnyen kijátszható törvény zárja ej a házasságtól, mint inkább az, hogy egyetlen férfi sem kívánja ne-jéül. Másrészt tudjuk, hogy olyan körülmények, amelyek kedveztek az emberi test szépségre és erőre való kiképzésének, nagy mértékben befolyást gyakoroltak a nemek erotikus választására is, amennyiben a nemeknek egyszersmint igazi választási szabadságuk volt. Az örökségi jog, amely lehetővé teszi, hogy a korcsok könnyen házasságot köthessenek, másrészt a nőnek az a szükséglete, hogy gondoskodjanak róla, meghamisították ez irányban a nő ösztönét. Az uralkodó erkölcsök és erkölcsi fogalmak a jövőbeli anyákat rendszerint megfosztották teljes választási szabadságuktól és így nagyrészt neutralizálták a választó női szerelem jelentőségét a faj szellemi és testi megnemesítése szempontjából. Erihez járul még, hogy a kereszténység testvériségi tana, a felvilágosodás korának egyenlőségi tanítása, a gazdasági hatalom átvitele a harmadik rendre — egyszóval a társadalom egész demokratizálódása — lerombolta azokat a törvényeket és erkölcsöket, amelyek megakadályozták a különböző rendek és fajok vérkeveredését. Ez természetesen kedvezett az egyéni szerelmi választásnak, de viszont kedvezett — és Pedig az előbbinél nagyobb mértékben — a pénz

szempontjából való választásnak is. A régebbi, szülők által alapított házasságkötéseknél a gazdaságokon kívül sok más előnyt is figyelembe vettek. De ebben az esetben is, éppen mint a rokonsági házasságoknál, mindkevésbé a nemes vér megőrzésének tisztánlátó aggodása volt az, ami feltornyosította a házassági akadályokat, hanem egyre jobban az üres születési hiúság, a korlátolt faji előítélet. Szükséges volt tehát, hogy a szerelmi választás ezeket az akadályokat is legyőzze, amelyek azonkívül — a faj-nemesítés szempontjából is — gyakran kétes értékűek voltak. Annál inkább fájlni kell azonban a pénz házasságalapító hatalmát, főleg ha annak a hajlamnak ellenére érvényesül, amelyet mindenek dacára mutat a szerelem, hogy t. i. legszívesebben a hasonlók között választ. Olyan hajlam ez, amelynek oka — minden más könnyen megmagyarázható okokon kívül — talán egy generációkon át kifejlődött ösztön is, amely jelentős egy rend, egy faj legjobb tulajdonságainak a megőrzése szempontjából.

Amióta a kereszténység és az általa befolyásolt kultúra szégyenlősen elleplezte és transcendentálistusa által elrejtette a szerelem természeti rendeltetését, az emberek is kezdik szegyeim ezen a téren önmegfigyeléseiket és önvallomásaikat. Ismét foglalkoznunk kell a nemi történelemmel, de nem csak azzal, amelyet születés, házasság és halál eseteiről írtak nagy évszámokkal — a régi családi bibliákban — hanem egy olyan nemi történelemmel, amely figyelembe veszi a körülményeket is, amelyek meghatározták a születést és halált. Újra el kell kezdenünk horoskopokat állítani, de nem annyira az égi jelek szerint — ámbár ezek talán vissza fognak nyerni valamit korábbi jelentőségükből — mint inkább földi

jelek után, és pedig nemcsak a születéskor való jelek szerint, hanem már sokkal az előtt. Mint ahogy az alchimiából kémia, az asztrológiából asztronómia lett, talán egy ilyen jelmagyarázás előkészíthetné azt, amit — várakozván egy mélyebb kiterjedésű szóra, mint amilyen Galton eugeniája és fiaekkel ontogeniája — erotoplasztikának nevezhetnénk: tudomány volna ez a szerelemről, mint tudatosan formáló művészetről, a vak nemi ösztön helyett. Véghetetlenül nagyobb jelentőségű lennie az emberiség számára, ha a sok asszony, akik élményeiket félig becsületes és egészen művészietlen költeményekbe öntik, a tudomány hasznára és javára egészen igaz nemi krónikákat és egészen becsületes önvallomásokat írnának.

Már ma is egészen nyilvánvaló, hogy az erkölcsök és a gondolkodásmód, a művészeti és érzésirányok, amelyek a szerelem millieujét alkotják, öntudatlanul hatnak a szerelemnek fajra hasznos kiválasztására. Ez lehetségesnek tünteti föl azt is, hogy egy ilyen behatás tudatossá lehet amint egyszer tisztába jöttek azzal, hogy mely irányba haladjon; hogy melyek azok a szellemi és testi tulajdonságok, amelyeket kiirtani vagy fokozni kívannak; és hogy mily eszközök által vannak benne az új generáció tulajdonságai a szülők választásában. De mindenekelőtt ugyanebben az irányban fognak hatni közvetve a fajra való tekintetek, úgy, hogy mind ritkábban fog szerelem létrejönni oly feltételek mellett, amelyek nem kedvezők az új generációnak. Az embernek nincs logikusan gondolkodó belsője: *les entrailles ne raisonnent pas, elles ne sont pas faites peur ca* (George Sand). Lényünket azonban lassanként öntudatlanul váltakozó befolyások alakítják át: a teste:

a lélek, a lelket a test, a vágyakat a gondolatok, a gondolatokat a vágyak. Bizonyos, hogy a szerelem választása, — amely éppen azt az egyetlen lényt választja sok más közül, akik éppen annyit vagy még többet érnek — misztérium marad. De az egyes és általános tulajdonságokat, amelyek egyáltalán vonzólag hatnak, mind jobban meg fogjuk érteni, mind a két nem mindjobban törekedni fog rájuk és mind döntőbbek lesznek a választásnál. Másrészt a nemileg kicsapongó, az alkoholista, az egy vagy más irányban öröklötten terhelt mind kevésbé fog szerelmet ébreszteni.

Már korábbi korokban látták, hogy a motívumok eltolódása, a hajtóerők megoszlása egy bizonyos korszakban megváltoztatta a szerelem karakterét, így — mint azt már kifejtettük — a korszellem hatása képes volt rá, hogy a lovagkorban és később viszont a felvilágosodás korában a szerelmet elválassa úgy a házasságtól, mint nemi feladattól. Ugyanezen fizikai folyamat szerint egy újabb — fejlődési reménnyel telt, élethittől meghatározott — korszellem ismét visszaállíthatja ezt az összefüggést, bensőségebben, mint valaha. Akkor azután új költők fogják kifejezni az áhítatot, amely betölti a hordozó ölet és a lelket az egyéni szerelem és a nemi-érzés egyesült választásánál, és amely egyedül adja meg a bizonyosságot, hogy

I am for you, and you are for me,
 Not only for our own sake, but for others sakes,
 Envelopid in you sleep greater heroes and bards,
 They refuse to awake at the touch of any man but
 me.

(Margarete Beutler.)

Vallás, költészet, művészet és társadalmi erkölcs működtek össze, hogy a nemi érzést szerelemmé emeljék. Most ismét kezdenek összeműködni, hogy tudatossá tegyék a szeretemben a nemi érzést. Az oltárokat, amelyeket a Múlt a nemzés istenségének állított, ismét föl kell építeni. De nem hogy orgiás mámorra gyülekezzenek köréjük az emberek vörös naplementék lángolásában, hanem aranyló reggeli fényben örömteljes teremőnapokra.

A származási érzés, az ősök tisztelete, a tiszta vér büszkesége egy új értelemben ismét visszanyerik döntő hatalmukat érzések és cselekedetek fölött.

Így lesz korlátozva a szerelem szabadsága, — nem pedig az idealisztikus filozófia elvont állampolgári- és kötelességfogalmai által, és éppoly kevéssé spártai-evolucionisztikus fenyítőtörvények által.

Szabadság a szerelmi választás számára olyan föltételek mellett, amelyek kedvezőek a faira; korlátok, nem a szerelem szabadságával szemben, de igenis a gyermeknemzés szabadságával szemben olyan föltételek esetén, amelyek kedvezőtlenek a fajra — ez az élet vonala.

A szerelemnek — mint minden más érzésnek — apálya és dagálya van. Ennélfogva még a legnagyobb lelkekben sincs mindig egyforma magassága. De minél nagyobb a lélek, amelyet elárasztanak az erotikus érzéshullámok, annál bizonyosabban reszket meg legmagasabb fölemelkedésénél ez a hullám az örökkévalósági vágyban. A gyermek az egyedüli biztos megoldása ennek a vágnak.

Ez nem jelenti azt, hogy a szerelmesek az elragadtatás pillanatában osszák meg a tudatosságukat a jelen és a jövő között, saját boldogságuk

és a lehetséges gyermek között. Ily otrombán nem működik a lelki élet. De a tudatos lelki állapotokat érzések határozzák meg; amelyek pillanatnyilag el-sülyednek az öntudatlanságba; és motívumok, amelyek a teljesülés órájában elfeledvék, azért nem kevésbé döntőek voltak. A sportember a győzelem pillanatában nem gondol a trainingra, amely megelőzte a versenyt, de mégis az határozta meg ezt a pillanatot. A művész az alkotás órájában nem gondol a tanulóévek fáradalmaira, de azért mégis csak azok határozzák meg az alkotás tökéletességét. A íj-nemesítési akarathoz nem kell tudatosnak lennie a szerelmesekben, amikor feledtetik egymással a célt és a létet, de az érzések nélkül, amelyeket tudatosan vagy öntudatlanul, de ez az akarat befolyásolt, nem egyesülhettek volna a lélek és az érzékek boldog mámorában.

Akik azt a reményt, hogy a szerelmi választás mindinkább a faj előnyének irányában fog haladni, gondolatlanságnak nevezik, sőt ebben a lehetőségben a szerelemnek tenyésztési intézetté való lealacsonyítását látják, ezek előtt az ember lelki életének és az emberi fejlődésnek épp oly nagy területei lehetnek ismeretlenek, mint azok előtt, akik a vallást papi cselszövények munkájának mondták!

Mind több ifjú ember van ma már teljes tudatában annak, hogy a gyermekre való gondolásnak befolyása volt szerelmük megválasztásánál; mind több asszony ismeri be, hogy a gyermek utáni vágyuk sohasem volt erősebb, mint a férfi ölelésében, amelybe egy nagy szerelem vezette őket. Mind gyakrabban fürkészik az anyák gyermekeik lelké-

ben és arcában szerelmüknek bizonyítékát. Egy országban, ahol az asszony nem szégyenli, hogy a boldogság boldoggá teszi, a három legszebb gyermek anyja azt mondta: „Szeretkezéseink boldogsági láthatókká lettek gyermekeinkben, ajkaik nemes vonalaiban, finommetszésű orcáikban, szemérmes szempilláikban.“ Mind gyakrabban hallani végül, hogy a férjhez nem ment nő bevallja éhes anyasági vágyát, amelyet néhány évtizeddel előbb mint valami gyalázatot rejtett el.

Minden éber lélek megérti, hogy a kortudat új bensőséggel fogja át a nemi föladatot, ámbár évszázadokig fog tartani, amíg be lehet bizonyítani, hogy mit jelentett a szabad szerelmi választás olyan új lények keletkezése szempontjából, akik túlnőnek a mai emberiség mértékén.

Még az élet vallásának követői is intelmekkel fordulnak a személyileg választó, mindenki mást kizáró, más korábbi kötelékeket feloldó szerelem ellen, így evolucionisták elismerik, hogy ez az érzés az egyénnek mindenesetre megadja a lehető legnagyobb erő kifejlődést, az élet leggazdagabb teljességét és hogy ez közvetve és sokféleképpen javára válik az Egésznek. De hangsúlyozzák egyszersmind, hogy a szerelem gyakran maga használja el ezeket a fokozott erőket; hogy ennél fogva csak az emberi életnek egy rövid idejét szabad igénybe vennie és annak alakításában nem szabad döntő jelentőséget juttatni neki, mert ez az új generáció rovására történék. Különösen azt hozzák fel a szerelem ellen, hogy éppen mint ahogy a klastromélet és a papi nőtlenség a középkorban és még ma is mindig ki-tűnő tulajdonságok örökségét vonják el az emberiségtől — mert gyakran a legdúsabb tehetségek a

kolostor nyugalma vagy a papi hivatást választják — ma is sokakat a legjobbak közül a nagy szerelmi boldogság álma vagy elvesztése visszatart a házasságtól.

És végül az evolucionista etika nézőpontjából nemcsak a nagy szerelemnek minden mást kizáró akaratát támadták meg, hanem a monogám házasságot is. Ez a merőben tudományos gondolatmenet tudatosan még nem részes abban, amit az új erkölcsstelenség megnyilvánulásának neveznek, annál kevésbé, mert a tudományos gondolatmenet erősen hangsúlyozza, hogy — *ha* az emberiség eljutna odáig, hogy felhagyjon a monogámházassággal, amely oly hallatlan előnyökkel járt — ennek céltudatosan kellene történnie, hogy az egész emberi nem fejlődésének szolgáljon, nem egyes szenvedélyeknek. De ha ennek az evolucionista gondolatmenetnek igaza lesz, akkor a társadalomnak a szerelem választási szabadságáról való fölfogását át fogja alakítani, oly értelemben, hogy kibővíti és egyszersmint korlátozza. Sok minden abból, amit ma az új erkölcsstelenségnek neveznek, akkor esetleg úgy jelenik meg, mint az emberiség öntudatlan önvédélrnézése egy társadalmi erkölcsök és társadalmi rend által rájakényszerített elrosszabbodás elten, míg a mai erkölcsstelenségnek és erkölcsnek más kifejezési formái föltétlenül eldobhatok lesznek.

Az evolucionizmus jövőbeli követeléseinek mégis ellene mond az a meggyőződés, hogy a kultúra nagy alkotása, az egyéni szerelem, nem fog eltűnni az életből. És ezzel mellőzve van a poligámia veszélye.

Tehát továbbra is a szerelmi választásnak kell

lennie annak, ami olyan, úgyszólván „etikai házasságtöréseket“ fog okozni, de egy fajnemesítési szempontoktól befolyásolt szerelmi választásnak. Még: alig kezdték el belátni az evolúció követelményeit ebben az irányban, még kevésbé hathattak hát azok már átalakítólag az erkölcsi felfogásra, amely egykor talán alkalmazni fogja ezen a téren Plató mondatát, hogy: a hasznos az illő, a káros a szégyenletes. Ahol alapos okok szólnak a mellett, hogy a házasságot kifelé föl ne bontsák, például az a kívánság, hogy egy férfinak vagy egy asszonynak ezen túl is betegepolásban legyen része, vagy hogy szellemi segítséget nyújtsanak nekik, amire szükségük van az ilyen esetekben, a jövőben talán meg lehetne adni azt a jogot, amelyet egyes asszonyok és férfiak mármost is megadnak önmaguknak, azt a jogot, hogy egy más asszony által apává, egv más férfi által anyává legyenek, ha nekik maguknak megvannak a legjobb szülői lehetőségeik, de a szülői boldogságtól meg vannak fosztva, mert a férjből vagy a feleségből hiányoznak ezek a lehetőségek.

Már ima is kezdik belátni lelki jogosultságát annak a gyakran ismétlődő tapasztalatnak, hogy egy férfi — vagy néha egy nő is — különböző módon egyidőben egynél több emberé lehet, mert a nagy, egységes, egész lényüket örökre kitöltő szerelem nem adatott meg nekik. Az ilyen konfliktusokat néha már ma is — vannak Európaszerte ismert példák rá — új módon oldják meg. Nem úgy, ahogyan Luther oldotta meg hesseni Fülöp számára, aki megtartotta feleségét, aki éppen a kilencedik gyermeket szülte neki, titokban pedig egy újjal jegyezte el magát. Hanem úgy, ahogy Goethe először a *Stella* csomójának megoldását tervezte: hogy az

asszony nyilvános szakítás nélkül lép vissza; hogy a vonzódás, az emlékek hatalma, amely összeköti őt és a férfit, még: mindig: lehetőségessé tesznek egy ideiglenes barátságos együttlétet a gyermekekért való közös gondok közben, ámbár a férfi egy új házasságot kötött egy másik asszonnyal. Vagy ahogy a 19. század kezdetén két svéd nemes megoldotta a problémát: hogy a férj, akitől felesége elválasztotta magát, hogy barátjához menjen feleségül, mindennapos vendég volt az új otthonban. Az asszony megtartotta mindkét férfi szerelmét és ezek barátságukat haláluk napjáig.

A gyermekek szempontjából az ilyen megoldást a jövőben kívánatosabbnak — és tiszteletreméltóbbnak — tarthatják, mint amilyenek az ma látszik.

Az új nemi erkölcs — amelynél, mint Correggio Éjszakájában, a gyermektől sugárzik ki a fény — a szerelmesek és a gyermekek legfőbb fejlődésének és a legnagyobb boldogságának ideáljául mégis még mindig az egységes szerelmet kell, hogy felállítsa. Kifejtettük már, hogy a szerelem evolúciója ebben az irányban halad. De meg kell engedni egyúttal — és pedig mindig azért, hogy szolgálatára legyen úgy az egyénnek, mint az emberiségnek — hogy a szerelem ugyanúgy ölthet magára alacsonyabb, mint magasabb formákat, anélkül, hogy az elsőbbséget azért még erkölcsteleneknek kellene tartani. Ha majd a fajnemesítési szempont áthatotta az emberek etikai fogalmait, akkor bizonyára ma nem is sejtett erővel erkölcstelennek fogják tartani a következőket:

Minden szülőséget szerelem nélkül.

Minden felelőtlen szülőséget.

*Éretlen vagy korcs emberek szülőségét.
önkéntes terméketlenségét olyan házastársak-
nak akik alkalmasak a nemi feladatra.*

És végül:

A nemi életnek minden olyan megnyilatkozását amelynek erőszak vagy csábítás az előfeltétele vagy amelyek ellenkezést vagy képtelenséget mutatnak arra, hogy jól töltsék be a nemi feladatot.

Ezzel szemben azonban a társadalom egészen más szabadsággal fogja megengedni az emberek egyesülését, mint most, nemcsak legalkalmasabb életkorukban, hanem legjobb érzelmeikben is; meg fogja érteni, hogy a mai akadályok, olyan jogtalanság, amely nemcsak az egyént, hanem magát a társadalmat is éri — mert a házassági boldogtalanság nemcsak sok embernek az Egész javára való legfőbb erő kifejlesztését akadályozza, hanem megfosztja a társadalmat a gyermekektől is, akik egy új boldogságból étetet nyerhettek volna.

A szerelmi választásnak társadalmi jelentőségéről való felfogásával az új erkölcs újjáteremtő hatású lett.

Hogy egy cselekvőleg újat alkotó ember veszedelmes példakép, az bizonyos. És az ember teljesen meg lehet győződve például a repülés jövőjéről, anélkül, hogy azért tagadná a kísérletek veszélyeit vagy templomtornyok fölött való repülésre biztatna olyan embereket akiknek csak egy pár lúqlszárny van a vállukon!

Az érzéseknek és erkölcsöknek semmiféle alapos átalakulása sem történik dogmák és programok szerint, legkevesbbé pedig ez. De nincs semmi más hajtóerő, amely végül mindeneiket — kicsiket és na-

gyokat, gyöngéket és erőseket — magasabb fejlődésbe vezethetne, mint az egyéni szerelem fokozott választási szabadsága, együtt egy mind fokozottabb bizonyossággal, hogy a választás a faira nézve hasznos legyen.

Mert ha nem a szerelem maradna továbbra is az erkölcs előfeltétele, a választás oka, akkor az új emberiség lassanként ismét elvesztené már elért eredményeit. Sem „fajtvények“, sem „párosodási szabadság“ nem fokozhatják állandóan az emberiség szellemi és testi segélyforrásait. Erre csak a szerelem képes.

Azt persze még nem bizony irtották be, hogy — egyébként azonos föltételek mellett — a szerelem hozza létre a legjobb gyermekeket. De valamikor be fogják bizonyítani.

Ez a bizonyosság egyelőre még csak intuíció. De kezdetben minden új igazság csak az. Már ma sem hiányoznak azonban egy indirekt bizonyítás lehetőségei. M'indenek előtt figyelembe veendő, hogy a szerelem eredete nem az emberi életben van, nem a kultúra gyümölcse, hanem már az állatvilágban jelentkezik. Az állatvilágban halált okozhat a házastárs halála fölött való szomorúság és előfordulnak az emberi élet más érzelmi jelenségei is. Monogámia-ra is vezethet, ámbár úgy az állatok, mint az emberek életében a monogámia nem föltétlen következménye a szerelemnek és nem is nélkülözhetetlen föltétele a fejlődésnek. Mert több magasrendű állatfaj poligám, más, alacsonyabban állók ellenben monogámok. Ha a szerelem nem rejtene valamely nagy előnyt, akkor ugyan létrejöhetett volna, de nem tartotta volna fenn magát az akadályok ellenére, amelyek a fajfentartás egyéni választásának útjában

látszanak állani. Az ember tehát a szerelem érzését már állati törzsfájából magával hozta és úgy oltotta be a kultúrába. És így nemesedett és nagyobbodott lassanként a legnagyobb hatalmasságok egyikévé az emberi életben. És hogyan lenne lehetséges a szerelemnek e növekvő jelentősége, ha csak az egyén számára lenne boldogságfokozó, nem pedig életfokozó az egész emberiség szempontjából?!

Az emberi szerelem evolúciója részint egy mind határozottabb individualizálódásban jelentkezett a választásnál, részint az egyéni tulajdonságoknak mind teljesebb igénybevételében és felfokozásában.

Más szavakkal: az egyéni sajátosság mindig főbb szerelmet ébresztett és a szerelem mind jobban kifejlesztette az egyéni sajátoságot. Ennek viszont — mint már fentebb elismertük — az lett a következménye, hogy mind több egyén nem jutott el ahhoz, fiogy teljesítse nemi föladatát, vagy azért, mert az érzés, ámbár Viszonozták, nem *vezethetett* házasságra, vagy mert az érzés egy vagy más tekintetben megcsalódott. Egyetlen egyénnek ezen szenvedélyes kiválasztása a többi sok közül, akik — tárgyilagosan szemlélve — a nemi föladatot éppoly jól megoldhatták volna, bizonyos értelemben tehát antiszociálissá lett.

De ezek a fajnemesítés közvetlen szempontjából elpazarolt életek közvetve mégis hasznára lehetnek annak. Sokan e közönséges értelemben gyermektelenek közül halhatatlan ivadékokat szültek. Mások a vért, amelyet sohasem láttak kékesen ragyogni gyermekük halántékának finom érhálózatában, elfolyatták oly csatamezőkön, amelyeken az emberiség győzelmeit nyerik. Saját ideális követeléseik nagysága által nagyobbá tették más emberek

szívét. És bátorságuknak nem kellett lankadnia annak lehetősége előtt, hogy ideáljaik megvalósításánál majd saját sikertelenségüket játszhatják ki ellenük. Igehirdetésük erejét a legmagasabb áron vásárolták: hogy sohasem lehetett boldogságuk, amelyet elpazarolhattak volna. És keserűség nélkül viselik a szegénységet, amely gazdagabbá tette őket hitben.

Hogy a szerelem sok életet — és értékes életet — szétrombol, ez csak egyik megnyilvánulása az élet megfejthetetlen akaratának, hogy mindenütt pazarol. Egy ez a nagy szükségességgel, amelynek keze ver és sebez, amíg átkozzuk, de hűen dédelget és erősítve támogat, amint áldani kezdjük.

Nem az áldozatokat szabad nézni az embernek — akkor sem, ha ő maga is közöttük van — ha az élet értelmét magában az életben akarja látni. A föl-emelkedőre kell irányoznia tekintetét. És akkor nyilvánvaló lesz, hogy — miután a szerelem még mindig és mindennek dacára növeli hatalmát — ez csak azt jelentheti, hogy: az egyéni szerelem minden áldozatával és összes tévedéseivel, a magasból nézve, mégis elősegíti az emberi nem emelkedését.

*

A pesszimizmus nagy nyugati hirdetője bebizonyította, hogy a szerelem csak megbízás, amelyet a „faj génusza“ adott az egyénnek, úgy hogy csak ellentétek vonzzák egymást és az ivadék azután öröklí a kiegészítő tulajdonságokat, amelyeket egyik a másíknál keresett. Ezek az ellentétek — amelyeknek ellenséges volta következtében a szülők azután boldogtalanná teszik egymást — összeolvadnak és semlegesítik egymást a gyermeknél, úgy hogy belőle

a szülők rovására egy jól felszerelt, gazdag vagy harmonikus egyéniség válik. Élére állítva Schopenhauernek ez a mondata — mint annyi más gondolatdús mondat szintén — abszurdummá lesz. De mindenkinek, aki megfigyelte a szerelmet — régen, mielőtt tudta volna, vagy anélkül, hogy tudná, hogy ezt a tapasztalatot pesszimizmussá emelték — tapasztalnia kellett, hogy minden erős szerelem ellentétes természetek között keletkezik. A harmónia, amely egyenlőség által keletkezik, egyhangú, szegényes és azonkívül veszélyes úgy az egyén, mint az emberiség fejlődésére. De az Ellentétes azért bizonyára nem mindig az összeütköző, ámbár annak bizonyulhat, ha az ellentét kiterjed életfelfogásra és életcélra, életértékekre és életmódra. A természetek ellenkezősége — dacára Schopenhauernek — nem ritkán éppoly kedvezőtlen lehet a gyermek tehetőségére, mint annak nevelésére és a nemi akarat gyakran éppén azáltal hibázza el célját, hogy ezeket a természeteket egy gyorsan gyűlöletté változó szerelem által összekényszeríti. Az ellentétes természetek másrészt gyakran csak azért lesznek összeütközők, mert a házasság után tulajdonságaik visszáját fordítják egymás ellen, míg a szerelem első idejében ezeknek a tulajdonságoknak csak jobb oldalát mutatták. Hogy egy ilyen házasság boldogtalan lesz, mitsem bizonyít a szerelmi választás ellen, de igenis tanúskodik az emberek házassági kultúrájának hiányáról. Hogy minden szimpatikus különbözőségnek két ember között határa van, amelynek átlépése mélyebben és mélyebben visz antipatikus különbözőségekre, ez olyan lelki tanítás, amelyet a házasság alaposan emlékezetbe vés.

Minél jobban kifejlődik az élet művészete, annál

Jobban fogják azonban az emberek csökkenteni saját boldogságvesztésüket e szerelmi választás által az új generáció előnyére. Mert odáig fog jutni a dolog, hogy a házastársak egyre jobban fognak örülni kölcsönös különbözőségeiknek és védeni fogják azokat; mindig jobban uralkodni fognak önmaguknál az antipatikus ellentéteken; mindjobban föl fogják használni a másik szimpatikus különbözőségeit saját egyoldalúságuk kiegyenlítésére; mindinkább jobban fel fognak hagyni azzal a boldogságellenes törekvéssel, hogy a másikat a saját lénytik szerint formálják át. Azonfelül a szimpátiaszükséglet a szerelemben már ma is oly élénk, oly érzékeny, hogy a szélsőséges ellentétek által ébresztett vak szenvedély mindkevésbé képes arra, hogy a szimpátiaszükségletet legyőzze. Ez a szimpátiaszükséglet könnyen észreveszi, ha össze nem egyeztethető ellentétekkel áll szemben, amelyek jelzik, hogy mindegyik más fokozatán áll a létnek, hogy lelkileg egy más korhoz, egy más világrészhez, egy más fajhoz tartozik. Ez az érzés már ma is sok esetben megakadályozza a szerelem kifejlődését, amikor az ellentét tényleg összeütköző összeegyeztethetlenség. nem pedig az a természetből rendelt lelki rokonság, amelybe tartoznak úgy elsődleges különbözőségek, mint másodlagos hasonlatosságok és amelynek az a következménye, hogy a szerelmesek ellentétei gazdag harmóniát alkotnak, úgy a szerelmesek együttélésében, mint a gyermekek egyéniségében. Ha az ellentétek e vonzása egyszer elhibázta célját, akkor gyakran láthatjuk, hogy mégis egy és ugyanazon típus az, amelyet egy ember másodszor, harmadszor, sőt még többször szeret, a választásnak oly állhatatosságával, amely valami igazságfélévé

teszi azt, hogy tulajdonképpen az egész időn keresztül egy és ugyanazon lényt szerette!

A természetnek kíméletlenül összekényszerítő akarata nemcsak abban nyilatkozik meg, hogy a szerelem ellentéteket vezet össze a házasságban, hanem mutatkozik akkor is, ha házasságot törnek. Így egy jó embernek jó feleségét, aki szeret és szeretik, ön-maga előtt is érthetetlen szenvedély fog el egy másik férfi iránt. Meggondolás nélkül engedi át magát a szenvedélynek, hogy azután visszatérjen a férjhez, akit nem szűnt meg szeretni, de aki sohasem keltette föl benne azt a túlhatalmasodó érzést, amelynek célja — a természetnek és magának az asszonynak akarata szerint — egy gyermek lett volna. A természetnek ugyanezen akarata nyilvánul meg: egy sereg mások előtt érthetetlen jelenségben. Egy szellemes férfit vagy egy szellemes asszonyt szenvedély fog el egy nagy mértékben alsóbbrendű lény iránt. Hányszor nem vetette ki a nyeregből egy ilyen asszonynál a leglélekteljesebb férfit egy „szép fiú;“ hányszor nem érte el gondolatnélküli báj és üres vidámság egy felsőséges férfinál azt amit nem tudott elérni egy kivételes asszony egyénisége! Az egész titok a természet akarata volt, hogy a cefebrális ós idegbeli zsenialitást a faj előnyére egészséges érzéki erő által kiegyenlítse. Miután a nemi szerelem eredete ott van, hogy azok a nemi jellemek, amelyek biológiailag kedvezőek voltak a fajra, ia legjobban vonzották egymást, ez az általános vonzás még mindig hat az egyéni mellett. És legerősebben éppen az olyan szerelemben, amelyet joggal neveznek „vak szenvedélynek“ és amely az összeütköző ellentéteket szerencsétlenségükre összevezeti.

De nincs okunk kételkedni abban, hogy a sze-

relmi választás ez esetben megtarthatja ösztönszerű biztosságát, ha a szerelem egyúttal mind tovább fokozza is lelkileg szimpatikus ösztöneit. Ennek a következménye az lehet, hogy azoknak az ellentéteknek a száma, amelyek vonzani képesek, kevesebb lesz. de a csekélyebb számú tehetőség viszont finomabban alkalmazkodik; hogy a választás az ellentétek között így mind nehezebb, de mind értékesebb is lesz. A szerelem választásának gyakran az most már a következménye, hogy a két ellentétes természet közül, akiket a lelkek lelkirokonsága ellenállhatatlanul egyesít, egyik vagy mindakettő nem a legjobb fizikai föltételeket nyújtja a gyermekek számára. De a választás azért pompás lehet egy bizonyos alap fokozása szempontjából]: egy harmonikus temperamentumnak az alakítása egy nagy lelki tulajdonság keletkezése. Mert nemcsak kilósúlyokkal és métermértékekkel kell vizsgálni a faj nemesedését.

A szerelemnek ilyen, a fajt emelő kiválasztása keletkezhetik például azáltal, hogy a fiatal lányok egyre kevésbé éreznek szerelmet egy erotikailag szétforgácsolt férfi iránt, míg ellenben az olyan férfiaknak, akik megőrizték egységüket a szerelem számára, egyre több kilátásuk lesz arra, hogy vonzani fogják az asszonyokat. Generációk és generációk után az Egység így mind jobban természetévé Tehet a férfinak is, mint ahogy természetévé lett ugyanezen úton a nőnek. A férfi megkívánta a nő tisztaságát, ez irányította választását és ez a választás azután átöröklés által ismét fokozta a legközelebbi nemzedék érzéseit, mígnem a legerősebb lettek erotikus ösztönében. A férfi és nő irányában való különböző erkölcsi követelmények igazságtalansága-

nak legtisztább belátása, a „legszabadelvűbb“ fel-fogás a nő jogáról ugyanazon szabadságra, mint amelyet a férfi élvez, mindez iejbben az esetben nem győzheti le a férfi ösztöneit. Ha a férfi megtudja, hogy kedvese előtte már másnak adta magát, vagy hogy egy mással osztozik rajta, érzésének gyakran gyökere lesz beteg: a benne évezredek szerelmi választása által szervessé lett akarata az egyedül való bírásra, amelyet most még tovább fokozott az egyéni szerelem egységi akarata.

Ezek az utalások talán elegendők arra, hogy megmutassák felületességét a szerelmi választásról való azon végkövetkeztetéseknek, amelyek kizárólag a fizikai fokozáshoz tartják magukat, bárha természetesen ezek is nagy értékűek. Hogy egy szerelmes párnak testileg gyöngye gyermeke lehet, ez önmagában véve épp oly kevésbé szolgálhat bizonyítékul a szerelmi választás ellen, mint egy boldogtalan házaspárnak fizikailag pompás gyermekei.

Bár a különbözőségek erotikus vonzóereje a legerősebb valószínűségi bizonyítéka a szereleminél jelentőségének a fajnemesítés szempontjából, de azért egyáltalán nem az egyetlen. Egy másik bizonyíték, hogy a mindenféle területen jelentékeny egyéniségek bámulatos nagy számban elsőszülött vagy egyetlen gyermekek voltak. Harmadik bizonyíték: közmondásossá lett tehetséges volta az úgynevezett „szerelem gyermekeinek.“ Egy negyedik: a gyermekek tehetségére gyakran igen kedvező hatású, ha két különböző néphez tartozók házasodnak összes, ha csak a faji különbség nem túlságosan nagy. Az első-kül említett két esetben föl lehet venni hogy a szülők szerelmi boldogsága — vagy legalább érzéki szenvedélyük — a gyermek keletkezésénél teljes

frissességében és legnagyobb erejében volt. A „szerelem gyermekeit“ nem ritkán a népből való egészséges asszony találkozik igaz odaadással egy olyan férfi érzéki vágyával, aki szellemileg fölötte áll. Az utolsó esetben pedig általánosságban az erős szerelem legyőzte az akadályokat, amelyeket hazaszere- tet és átszarmazott nézetek állítanak szembe a vonzással, amely által a népellenetek azután boldog egységbe olvadnak össze a gyermekben.

A megfigyeléseket ezen ai területen számtalan mellékbefolyás, ellenhatás és még megoldatlan ellenmondás vezeti tévútra. Amíg bármiféle emberi roncsnak megengedik, hogy „a szerelem jogán“ tovább- szaporítsa a fajt, a végkövetkeztetések vonalai ebben az anyagban mindig keresztezni fogják egymást. *Csak azokban az esetekben, ahol az előfeltételek minden másban összehasonlíthatók, lehet megkezdeni egy objektív bizonyítás felé való közeledést az irányban, hogy a gyermekek testi-lelki vitalitása csökken, ha ellenszenvvel vagy közönyösen nemzet- ték őket ellenben növekedik, ha szeretetben fogantattak.* És nem a gyermekek zsenge korában, hanem csak ha már végigélték életüket, lehet végleges vá- laszt adni erre a kérdésre.

Nem szükséges bővebben kifejteni, hogy a gyer- mekek öröklött hajlamainak kifejlődése, gyermeki boldogságuk, jövődöbeli élettartalmuk nagyrészt egy boldogságot árasztó otthonban való nevelésük- től függ, szülőktől, akik szimpatikus egyetértésben összeműködnek. Mindenki tud-ja, hogy az ilyen csa- ládból való gyermekek eternitet és életbiztosságot, életkedvet és életörömet kaptak ajándéku- l, amelyet semmiféle későbbi szenvedések sem tudnak egé- szen előlni. A nap melege, amelyet fölraktároztak.

lehetetlenné teszi, hogy még a legkeményebb téli időben is egészen megfagyjanak. Aki ellenben tél-idővel kezdte, az néha még a nyári nap közepén is fázik.

Egy halálra ítélt gonosztevőtől azt kérdezte az anyja: Mi rosszat tettek neked a szüleid, hogy ezt cselekedted velük? Olyan választ kapott, amelyet sohasem szabadna elfeledni egyetlen szülőpárnak sem:

Hát mi jót tettetek vélem tulajdonképpen?

Ez a kérdés ma milliók ajkáról tör elő. Ha elnémul valamikor — ha elnémította a szerelem — akkor azt is be fogják látni, hogy a szerelemnek nincs szüksége más kinyilatkoztatások támogatására, mint amelyet vallásos tiszteletből merít a bizonyosság előtt: az élet maga kell hogy az élet értelme legyen.

Éppoly kevésbé, mint bármely más területen, a szerelmi választás területén sem áll a szenvedély diametrálisan ellenkezőleg a kötelességgel szemben, kivéve a fejlődésnek egy közbecsű stádiumát. Az ártatlanság állapotában nincs meghasonlás, mert itt nincs semmi más kötelesség, mint vakon követni az ösztönt. Ha a fejlődés végbement és eléretett a „második ártatlanság,” akkor a kötelesség megszűnt, mert egyé lett az ösztönnel.

Akkor be fogják látni, hogy tévedésben voltak azok, akik ma azt hiszik, hogy — míg Isten a paradicsomban járt és a házasságot alapította — az ördög a pusztát járta és kitalálta a szerelmet! Az erotikus dualizmust le fogja győzni az erotikus monizmus, ha a fejlődés körfolyamata a kiindulási pon-

tot közel hozta a végponthoz; ha a természeti nemi-
 ösztön találkozik a kultúraszülítésű fajnemesítési
 akarattal; ha az aranygyűrű minden oldalról körül-
 fogja a gemmát a szent életjelvénnnyel, a gyermek-
 kel. De a drágakövet, amelyet ma a legdrágábbnak
 tartanak, a monogámiát, csak sok új csigakanyaro-
 dás után foghatja körül az aranygyűrű. *Akkor lesz
 ez, ha majd a szerelmi kiválasztódás végezetül min-
 den nőt alkalmassá tesz a fajfentartásra.* Az ideális
 kívánság — egy férfi egy asszony számára, egy
 asszony *eigy* férfi számára — csak akkor foglalhatja
 magába általában úgy az egyénre, mint a fajra nézve
 legjobb életföltételeket. És ha majd ennyire jutottak,
 akkor az erotikus választás akarata is oly finoman
 és erősen össze lehet majd szöve az egyéniség testi-
 lelki anyagával, hogy a férfi csak egyetlen egy nőt
 találhat, nyerhet el és tarthat meg. a nő csak egyet-
 len egy férfit. Akkor majd sok ember el fogja érni
 szerelmi választásai által azt, amit már ma elér egy
 kisebbség: individuális egyéniségüknek legmaga-
 sabbra fokozódását, mint nemi lények legmagasabb
 életformájukat és örökkévalóságuknak legfőbb meg-
 értését.

Az anyaság joga.

Mindenki tudja, hogy a modern társadalom termelési módja, a nő házi munkáját mindinkább arra korlátozza, hogy a fogyasztást vezesse, ahelyett, hogy — mint korábbi időkben — maga is állítsa elő a házban elhasznált értékeknek nagy részét. Azt is belátja mindenki, hogy a nőmozgalomnak legmélyebben ható oka nem a nő jogi és politikai emberjogainak követelése volt, hanem első sorban az a kérdés, hogy hol találjon a nő teret munkaerejének, amelyre mind kevésbé volt szükség a háztartásban és hogyan szerezzék meg annak az önfentartásnak lehetőségét, amelyet a megváltozott termelési mód szükségessé tett.

A társadalom különböző részei között mindinkább növekvő összefüggés következtében a női munka mélyenjáró hatást gyakorolt a munkapiacra kívül más területekre 'is. A nemek között való konkurrencia — a testi munkát illetően — férfi és nő számára azokkal a rosszabb munkafeltételekkel járt, amelyeket rendszerint előidéz a munkaerőfölösleg: vagyis alacsony bérek, hosszú munkaidő és bizonytalan munkaalkalom. A házasság lehetősége függővé lett mindkét házastárs kereső munkájától. A férjes nők, akiket részben férjük lát el, a maguk „pótlómunkájával“ lenyomták a béreket a magukat eltartó fér-

jetlenek számára. És ha ezek viszont férjhez mennek, hiányzik a kedvük vagy a képességük, hogy háztartást vezessenek és hanyagságuk által többet pazarolnak el, mint amennyit a gyárban megkeresnek. A nő gyári munkájának következményei jelentkeznek azonkívül terméketlenségben, nagy csecsemőhalandóságban, az életben maradt gyermekek testi és lelki elkorcsosodásában, rosszabb családi életben annak minden következményével: elhanyagolás, iszákosság és büntetés.

A középosztályban pedig a nemek között való konkurencia részint közvetlenül kevesebbítette a férfi házassági lehetőségeit, részint közvetve csökkentette mindkét nemnek házasságkötési vágyát.

A törvény, amely úgylátszik kérlelhetetlen, hogy csak egyoldalúság *tesz* erőssé, a nők ügyének képviselőit az „ügyükkel“ összefüggő minden szociális kérdés kezelésében „balkezessé“ *tette*. Keresztülvitték a nő munkajogát, anélkül, hogy ügyeltek volna a munka föltételeire és hatásaira. A nők, vezetettve a korszellem és a szükségesség egyesült hajtóerejétől munkát kerestek, akármilyet és bármilyen bérért. A középosztályban az lett a következmény, hogy a sok leány, akiknek nem kellett hogy teljes életfentartást adjon la munka, lenyomták azoknak az asszonyoknak munkaföltételeit akik rá voltak utalva arra. Így ez utóbbiak fogvatarttattak egy, az egészségre és erkölcsre egyaránt veszélyes létminimumon. A családi lányok ellenben még fokozott életigényeiket is kielégíthették és ez viszont ismét vég-sőkig megnehezítette a férfinak azt a lehetőséget, hogy elfogadható életfeltételeket nyújtson nekik a házasságban.

Kifejtettük már, hogy a nő öneltartásának még

jelentősége volt és van még most is a házassági szerelem szempontjából. A korának mindig előtte siető svéd költő, Almqvist, már 1830-ban megjelölte ezt, amikor azt írta, hogy csak az olyan asszony, „aki vidáman és munkásán megszerezhet mindent, amire aiz élethez szüksége van,“ csak az teszi lehetségessé a férfinak, akinek adja magát, „hogy joggal mondhassa saját magának: Szeret a nő.“

De senki sem számíthatja ki előre, hogy miképen fog hatni egy új szociális erő minden irányban; hogyan fognak a szükségletekkel együtt megváltozni a lelkek is, úgy hogv új követelmények és új erők keletkeznek. A mai ifjúság erotikus problémája egyik legragyogóbb bizonyítéka ennek a kiszámíthatatlanságnak.

A nőnek a férfival való munkaversenye ugyanis mély elkedvetlenedést ébresztett a két nem között. A nők — joggal és jogtalanul — lebecsültiek és elnyomottnak érzik magukat a férfiak ellenben kiszorítottak tartják magukat, ha a nő alacsony bérigénye a versienyt a nő javára dönti el. De ez csak a dolog külső oldala.

Maga az új asszony — az átalakult lelki típus — ellenszenves a férfinak. A férfias emancipációs hölgyek ma már ugyan csaknem kihaltak. Tőlük tehát el lehet tekinteni és csak az ifjú nőknél kell megállapodni, akik megőrizték vagy meg akarják őrizni azt a tehetőséget, hogy erotikailag lebilincseljenek.

De ezek is elvesztették a nyugalmat, az egyensúlyt, a fogékonyságot, amely egykor a nőt egy szép, könnyen felfogható darab természetté tette, aki igénytelenül és közvetlenül adott, mint maga a természet. Ha a férfi ekkor gyötrődéseivel, fáradt-

ságával, csalódásaival a szeretett asszonyhoz jött, tisztára fürdött, mint valami hűvös hullámok között, nyugalmat talált, mint valami csendes erdőben. Most pedig az asszony jön a férfihoz a maga gyötrődéseivel, fáradtságával, nyugtalanságával csalódásaival. A *nő* festményét utasították vissza, a *nő* könyvét nem értik meg, a *nő* munkájával éltek vissza, a *nő* áll vizsga előtt, a *nő* . . . mindig a *nő*! Mind ezek a „*nők*“ okozzák, hogy a férfi szórakozottnak, meg nem értőnek, hozzáférhetetlennek találja őket. His még ha a nőben megvan is a szerelmi fogékony[^]ság a férfi iránt, de mégis elvesztette feszítőerejét. Nem a nő választja munkafeltételeit, túlmunkát kell magára vállalnia, ha egyáltalán munkát akar kapni. De a szerelem — mint találóan mondták — nyugalmat akar, álmodni akar; nem élhet időnk és egyéniségünk fölöslegeiből. És így a szerelem értéke — mint minden más egyéniségi érték — hanyatlik a mai munkafeltételek mellett, amelyek az életerőket kimerítik és az emberrel elfeledtetik magának az „élni“ fogalomnak jelentőségét. Így a mai emberek dől elzáródik a szerelem: nemcsak annak házasságban való megvalósíthatósága, hanem az a lehetőség is, hogy teljesen átaléljék.

Ezeknek a túlságosan fáradt fiatal asszonyoknak nincs is meg egyáltalán a lehetőségük, hogy ápolják lényük és külső megjelenésük bájjait. Ezt ma már tudatos stílussal csak a legelőkelőbb világ — vagy a „félvilág“ — hölgyei cselekszik, akiknek nincs más betöltendő társadalmi feladatuk azon az inkább szép, mint méltó feladaton kívül, hogy: a mezők liliomairól szóló hasonlatot szemléltessék. De csak kevés asszony van ma abban a helyzetben, hogy ilyen kultuszt üzzön mámorító és önmámoros szépségével és

mind kevesebben hiszik, hogy nyugalomuk vagy joguk van rá. Mindig több asszony kénytelen résztvenni a munkáséletben és ezenfelül mind kevesebbet vonz a formatökéletesítés ideálja, ellenben annál többeket az egyéniségalakítás ideálja. De ez a hirtelen változás a forma bizonytalanságát hozza magával, amíg ismét új formákat nem teremtenek. És a férfi a nőben éppen a biztosságot és könnyedséget szereti, a saját hatalmi érzetében való nyugalmat, ami a mai kor kereső szüzeiből rendszerint hiányzik. De akadrii már újfajta női lényekre is, akik se nem kizárólagosan csak dolgoznak, sem pedig kizárólag csak tetszeni akarnak, akik megoldják a problémát, hogy egyszerre tevékenyek és szépek legyenek.

A legmélyebb konfliktus abban rejlik, hogy az ifjú férfiak az ifjú lányokat függetlennek tudják a szerelemtől, amelyet nekik nyújtanak, hogy úgy érzik, hogy megmérettek és — könnyűnek találtattak! A nő keresési ügyessége úgy, ahogyan Almquist remélte, mindenesetre nagyobb lehetőséget hozott a férfinak, hogy szeretettnek higgye magát, de — kevesebb kilátást arra, hogy szeressék!

Egy essayíró nagy finomsággal kifejtette, hogy mindig éppen azok az asszonyok hatottak legnagyobb vonzóerővel a férfiakra, akiknek élettartalmuk a gyermek volt, nem a férfi, mert a férfitől való legbensőbb függetlenségük megadta nekik az elementáris természeti ierő nyugalma, míg ellenben azok a nők, akiknek élettartalma első és végső sorban a férfi, kevésbé vonzóak voltak. Kifejti, hogy ezek a Heilbronni Katicza-természetek most nemcsak a férfi ösztönével, hanem saját egyéni fejlődésükkel is összeütközésbe kerültek, úgy hogy mint nők éppen a férfinak arra a kíméletlen erejére

vágnak, amelytől mint emberek irtóznak. Az ilyen-fajta férfiak számára következtetésképpen ezeknek a nőknek eredeti vonzóerőhiányát még mostani önhangsúlyozásuk és függetlenségük is növeli.

De amíg ez a fejlődés csak megnehezíti a boldogságot az olyan asszonyok számára, akik mindig kisebbségben voltak — a nagy szerelem hősnői vagy mártirnői — viszont a mai munkaföltételek az asszonyok többségével, azokkal, akiknek élettartalmuk a gyermek, jobban mint valaha éreztetik az élettörvény keménységét, melv az emberre rámeri „a kívánás hatalmát és a lemondás kényszerűségét.“

Mindinkább ezek a fiatal férjhez nem ment nők azok, akik kezdenek gondolkodni azon, hogy vájjon nem kell-e vágyódási képességükben valami értelemnek lenni, amely határt tud szabni a lemondásnak? Ébredező életakarásuk föllázad az ellen, hogy a munkára való jog elismerése lenne emberi jogaik álfája és ómegája. És azok ellenében, akik azt tanácsolják neki, hogy munkával és aszkézissel, aszkézissel és munkával csöndesStse bűnös vágyódását, főlemeli egyik vagy másik nő az irodai asztal vagy a katedra fölé hajló fejét és válaszol egy fiatal asszonynyal, aki az életben és költészetben egyaránt lázadást szított, hogy a bűnök közül:

„ . . . nur eine wird iricht vergeben,
Die die tireibende Kraft zerbricht —
Das ist die Sünde gegen das Lében —
Ich biti das Lében: ich sündige nicht.“

(Margarethe Beinier.)

Így tehát korunk leányainak két csoportja áll itt, mint a nő ősrégi kettős természetének új hangszerelései.

Az egyik csoport számára a gyermek nem közvetlen célja a szerelemnek és a legkevésbé sem szentesíthet a gyermek minden eszközt annak az elérésére. Ha egy ilyen asszonyt az elé a választás elé állítanának, hogy vagy anyaság nélkül egy olyan nagy szerelmet adhat és találhat, mint amilyenről álmodott, vagy pedig egy kisebb szerelem által anyává legyen, minden ingadozás nélkül az előbbit választaná. És ha anyává lesz, anélkül, hogy lényének teljes magasságát elérte volna a szerelemben, akkor ezt lealacsonyodásnak fogja érezni Mert sem a gyermek, sem a házasság, sem a szerelem nem elég neki, hanem csakis a nagy szerelem.

Ez a legjelentőségteljesebb lépés előre, amelyet a nő tett, amióta az állatnőstény érzelmi köréből az emberi asszony érzelmi köréhez közeledett. És — bármekkora nehéz szenvedéseket rejtse is az egyes számára ez a lélekállapot — senki, aki elég mélyre lát, nem tévedhet meggyőződésében, hogy itt az életvonal előtt állunk.

De nem esik össze az életvonal azoknak az asszonyoknak az útjával, akik most az anyaságra való jogot követelik, nemcsak a házasság nélkül, hanem a szerelem nélkül is!

Azok, akik azt remélték, hogy a nőnek munka által való függetlensége kezessége lesz a férfi bizonyosságának, hogy szeretik, nem vették bele számításukba, hogy a nő élettartalmában a férfitől függ. Ez a függőség, amelyet a természet teremtett, nem a társadalom, még sok egyébként önálló nőt szerelem nélküli házasságokba üz. Más asszonyokat pedig, akik meg akarják őrizni függetlenségüket és ezért nem kötnek házasságot, ahhoz a kívánsághoz hajt, hogy megkapják az anyai boldogságot házasság nél-

kül. Az új asszonymak abbeli akarása, hogy önmaga által, önmagával, önmagáért éljen, tetőfokát éri el, ha a nő kezdi a férfiban — csak az eszközt látni a gyermekhez!

Alaposabban aligha bosszulhatná meg magát a nő azért, amiért évezredekén át eszköznek tekintették őt magát!

Remélni lehet azonban, hogy a női bosszúvágy nem sokáig fogja megtartani ezt a formáját. A nőnek eszközzé való lealacsonyítása hátráltatta a férfinak és magának a nőnek fejlődését. De a férfi ugyanilyen úealacsonyításának ugyanilyen hatása lenne és a gyermekek épp úgy szenvedhetnének azon visszaélés miatt, amelyet a nő üz a férfival, mint a miatt, amelyet a férfi üzött a nővel. Egyébként ez öndicsőséges élet még csak egy pár nemzedéken át sem állhatna fönn. És ennek következtében a férfitől való függetlenség sohasem tartozhatna az örökletes tulajdonságok közé, amelyek átalakíthatnák a nemi jelleget. Csak kísérletezés lenne egy vagy több nemzedék boldogsági lehetőségeivel.

A gyermek öncél kell hogy legyen. Szüksége van a szerelemre keletkezéséhez; anyjánál a szeretem megértését kell találnia azon tulajdonságok számára, amelyeket atyjától! örökölt, nem pedig bámuló hidegséget vagy ellenszenvet a lényében nem sejtett és nem szívesen látott elemekkel szemben. Az asszony, aki gyermekének az atyját sohasem szerette, okvetlenül ártani fog valamely módon a gyermeknek — ha mással nem, legalább azzal, ahogyan szereti! A gyermeknek egy testvéri kor vidámságára van szüksége és ezt még a leggyöngédebb anyai szeretet sem pótolhatja. És végül a gyermeknek szüksége van az apára, éppen mint az apának a gyer-

mekre. Hogy a gyermekektől a házasságban vagy azon kívül a halál vagy az élet gyakran elragad apát vagy testvéreket, ez — legalább gyakorta — az elkerülhetetlenségek közé tartozik. De hogy egy asszony tudva és akarattal; elrabolja gyermekétől a *jogot*, hogy szerelem által nyerje el életét, hogy előre megfosztja az atyai gyöngédségek lehetőségétől, ez olyan önzés, amelynek megkelt bosszulnia magát. Az anyaság joga házasság nélkül nem lehet egyjeentőségű az anyaság jogával szerelem nélkül. Éppoly lealacsonyító, egy szabad viszonyba menni bele szerelem nélkül, mint egy szerelemnélküli házasságba. Mindkét esetben megtörténhetik, hogy valósággal lopja a nő a gyermeket és ezzel elveszti azt a büszkeséget hogy a gyermeknek bebizonyíthatja valamikor, hogy megvoltak keletkezéséhez a legjobb életfeltételek. *Szerelem* — ezt mindig újra ismételni kell — *jövőt akar, nem pillanatot; egyesülést akar, nemcsak egy új lény alkotására, hanem mert két lény egymás által egy új és nagyobb lényre lehet, mint mindegyik egymagában.* Egy asszony csalódhatik szerelmében, éppen úgy, mint abban a lehetőségében, hogy alkalmas-e a házasságra. De ezt előre nem tudhatja. Csak akkor szerzi ezeket a tapasztalatokat, miközben szeret. Ha csalódott odaadásában, akkor nem menekülés az, ha ezt a tévedést egy házasságba; rejti el. De elfogadni gyermekét egy férfitől, akiről előre tudja, hogy sohasem akarja vele együtt élni az életet, ez a szó legmélyebb értelmében annyit jelent, mint egy bectelen gyermeket kapni. És mégis így képzei el egy csomó asszony, hogy a „jövő madonnája“ meg fogja találni az anyái boldogságot.

Munka mindig erőkifejtés és mennél inkább saját külön erőinknek kifejtése lesz, annál nagyobb boldogság fogja követni. Minden kedves és mértéktelies munkának az útját mérföldkövekkel lehetne (megjelölni, amelyekbe a katechizmusnak a munka áldásairól szóló jó öreg szavait kelfene bevésni: itt „egészség“ ott „jólét“ itt „vigasz és lélekerő a; szerencsétlenségben,“ ott „megakadályozott vétkezés! alkalom“ — főleg megakadályozása egy vétkeknek, az élet értékeiben való kételkedésnek!

De éppen annak, akinek a munka mindezt megadta, annál erősebb okai vannak arra, hogy átkozza azoknak a nőknek a munkáját, akik sem a munkát nem választhatják hajlamaik szerint, sem a munkaidőt nem alkalmazhatják erőikhez. Nagyobb és nagyobb csapatok haladnak a fáradságnak azon az útján, ahol a mérföldjelzőkövek ilyen felírásokat hordanak: egészségtelenség, a holnap nap és a jövő bizonytalansága, örömnélküliség, lelki eltompulás és a bűnök, amelyek az árnyékban burjánoznak, mindenekelőtt az, hogy jelentéktelennek becsmérelik az életet!

Mások számára viszont a munka mámor, bűn és babona lett. Férfiakat és nőket lelkiismeretlenné, üressé, keménnyé, fáradhatatlanná tett. Odáig vitte őket, hogy másoknak szétrombolják az élet egyéb értékeit — a fájdalmat, a szerelmet, az otthont, a természetet, a szépséget, a könyveket, a békét — főleg a békét mert ez az. előfeltétele annak, hogy úgy a szenvedés, mint a boldogság megkapja teljes jelentőségét. A munkaszabadság és munkaöröm szép szavai a valóságban munkarabszolgaságot és munkaszünetet jelentenek, az egyedüli szenvedést, amelyet korunk teljesen átél!

E tömegeket gyilkoló munkát gondtalanul dicsőítő énekek között a társadalom engedi egymásután elhervadni az egyik szent tavaszt a másik után, anélkül, hogy virágoztak volna — míg az antik városok már évezredek előtt kiküldték a maguk „szent tavaszait,” hogy: új földet tegyenek termővé és új lakóhelyieket építsenek az embereknek!

Mint amily bizonyos, hogy az egyén veszteségei az összesség szegénységévé lesznek, ha ezek a veszteségek csökkenő egészséget és erőteljességet jelentenek, mint amily bizonyos, hogy semmi sem lesz jobbá a jobbra való vágyódás nélkül, éppoly biztosan egészségi jele az a kornak, hogy lelkiismeretes robotmunkáért fizetett kis éhbérek a fiatal lányokat már nem töltik el többé megilletődött hálával az Isten és a nőmozgalom előharcosai iránt; hogy mind kevésbé engedik elhítni magukkal, hogy csak az a szabadság az igazi szabadság, amely „Jézus lányomaiba lépkedő szabadság, mely fölemeli az erőszak elnyomottjait és eltiportjait!”

Tudják ezek a fiatal asszonyok, hogy erőszakot lehet tenni saját természetükön is; hogy a nő lényében vannak még más elnyomott erők is, mint csak tudásszomj és tevékenységi vágy és hogy *sem munkajog, sem pedig polgártársi jog nem pótolhat eltiport boldogsági lehetőségeket!*

És távol attól hogy bármely Gondolkodó elaltassa az ifjúságnak ezt a kedvetlenségét éppen ellenkezőleg, nekik is, meg az életnek is azzal teszik a legjobb szolgálatot, ha elrabolják tőlük a hétköznapi meglegedettséget és a rezignáció nyugalmát. Mert csak a szenvedés, amelyet ébren tartanak, a vágy, amely eleven marad, csak ezek lesznek hatalmasággá a föllázadásban a társadalom ellen, amely

értelmetlen és életellenes kínokkal növeli a fájdalmakat, amelyeket az élet törvényei és az élet fejlődése anélkül is szükségszerűen magukkal hoznak a merni viszonyok területén.

Minden lenyomott erő, amelyet nem használnak, elfajulhat. És korunk az erotikus erők akadályozásával a nők között is az elfajulásnak ilyen jeleit mutatja föl.

Ezért szükségszerű önfentartás, hogy a szerelem kitaláltjai igyekeznek egészségüket megőrizni és életüket gazdagítani azokkal az örömforrásokkal, amelyek minden élők rendelkezésére állanak. Az érdektelen munkához kötött ember is találhat néhány órát, hogy tovább haladjon egy olyan ösvényen, amely a tudás végtelen területére való bepillantáshoz vezet. Csaknem minden munka létrehozhatja a saját ügyességnek fokozódását és ezzel azt az örömet is, hogy az ember felfokozottnak érzi értékét, mint munkás és méltóságát, mint egyéniség. Nincs olyan nap, amely a szépség örömeinek egy szikráját ne adományozhatná. Nincs végül egyetlen óra se — a fájdalom legnehezebb óráin kívül — amelyben egy ember ne érezhetné saját lelkének erejét és nagyságát; minden külső sorstól való függetlenségét; hatalmát, hogy keresheti, megtalálhatja, fölfokozhatja magát minden keresetül és mindennek dacára. Az élet minden megrövidítettjeire állanak a szavak, amelyeket Viktor Hugó egy gyászoló asszonyhoz intézett:

N'avez — vous pas votre ame?

És bármely hiten vagy hitetlenségén levőnek vallja is magát egy ember, legbelül saját lelke érté-

kéről való öntudata az, ami megmenti, amikor már nincs semmi más segítség. És nincs semmi más segítség!

Ebben az értelemben föltétlenül igaz, hogy az ember, nő mint férfi, öncél; hogy teljesítette föladatát, ha nem károsodott meg lelkében, még ha mást nem is ért el az élettől; ha nagyobbította lelki hatalmát, fölfedezte a maga sajátosságát és foglalkoztatta. Mert csak ez jelenti azt: lelkét megváltani. Ebben az értelemben igaz, hogy sem a nőnek, sem a férfinak „feladata“ nem lehet a nem kizárólag saját akaratunktól függő nemi feladat. És így, aki ezt nem töltötte is be, arról sem lehet azt mondani, hogy elhibázta az életét. Ebben az értelemben legbelül egy bizonyos megegyezés áll is fönn az éppen vázolt öndicsőség érzése és azoknak az érzése között, akik úgy vélik, hogy a nő és a férfi legfőbb rendeltetése nem lehet a szerelem, hanem csak az Élet mint örökké való lény minden földi és társadalmi érték fölött; hogy minden ember legfőbb valósága benne magában van és legnagyobb boldogsága csak az lehet hogy megerősödjék szentségben és isteni közösségben.

De az életalakítás szempontjából mérhetetlenül nagy lesz a különbség. Itt újra ott állunk a dualista és monista életfelfogás előtt; a hit előtt, hogy a lélek legfőbb kifejlődését és boldogságát a földi föltételektől függetlenül — ahelyett, hogy ezek által — érheti el.

Az utóbbi nézet szerint úgy a férfit, mint a nőt még legnagyobb lelki mozgalmaikban is nemi életük határozza meg. Nemi érzések lüktetnek a hősi tettek és martirság átmeneti életkorának álmaiban; ezek alkotják meleg alsóáramát az e korban

fölbredő vallásos szükségletnek. Minden nőnek, aki később ragyogó szerelmi művet vitt véghez, aki nagy keresztény jellemmé lett — mint a svéd szent Brigitta, mint Sienai Katharina, mint a szent Terézia — mindegyiknek lelkében ott volt a nagy szerelem lángja. Vérükben égett az izzó vágy, hogy testtel és lélekkel szolgálják a fajt. És ezért lett melegítővé emberszeretetük is, holott oly sok más jótékonyság áldozatai fáznak, mint a nyírott birkák. A nőre még nagyobb mértékben áll, mint a férfira, Schiller szava: Aki nem tud embert csinálni, az nem is tud embert szeretni.

Egy nő lényeges Énjét előbb elő kell szeretni, mielőtt valami nagyot jelenthet mások vagy önmaga számára. Aki életében nélkülözött minden erotikát, ritkán találja meg az utat a nagy értelemben emberhez, míg az, akitől az élet tagadta meg azt, hogy erotikus lényét közönséges értelemben kifejezze, egy az életmindenséget átölelő Erosszá változtatja át azt, azzá az Erosszá, amelyet Plató sejtett és amelyet Diotimával hirdettetett: véghetetlen finomságú vonás. Mert talán csak az asszony képes arra — mivel egész lénye erotika — hogy önmaga csillapítsa így a saját szerelmi vágyódását az egész létből?

Ez az egységérzés a mindenséggel az azonban — amit a teozófus, a misztikus, a pantheista, az evolucionista, mindegyik a maga módja szerint fejez ki de amelyet valamennyien egyformán éreznek — ami mindenekelőtt megajándékoz egy nagy erotikus boldogsággal. Különösen erre a fajta szerelemre áll az, hogy csak aki szeret, érzi Istent, ez a nagy szó az egységről a mindenséggel, amelyben élünk, mozgunk és lényünkkel vagyunk. Nem mert

Isten teremtette az embert, hogy sokasodjék és betöltse a földet, hanem mert az ember szapora volt és betöltötte a földet lényekkel és művekkkel, azért adták az életnek a Teremtő nevet és istenek alakjában tisztelték saját alkotó erejüket, amelynek számára örökkévalóságokról is álmodtak.

Miután a termékenység, a nemzés! erő minden formájában az isteni az emberben, nélküle senki sem érheti ei a „szentséget és Istennel való közösséget“ az élet vallásának értelmében, vagyis más szavakkal, a teljes emberséget. Már korlátolt formájában, mint családalkotó, ez a csalhatatlan eszköz, hogy az Ént határain túl kiterjessze, a legegyszerűbb előfeltétele a humanizálódásnak. Az egoistát adakozóvá változtathatja, csak azzal, hogy ad neki valamit, amiért élhet. Azért pótolta a szerelem számtalan embernek a hitet, mert ugyanazon hatalma van, hogy jóvá és nagygyá tegye őket, de százszoros, hogy boldoggá tegye őket. Ezért minden nagy és szép — jóságtól és jótékonyágtól túlradó — rezignáció szőlőkert egy tűzhányó lejtőjén.

És ezért áll mindenkire, akik a termékenység melegét kioltották magukban, hogy elkövették az egyetlen megbocsáthatatlan bűnt, az élet szent szelleme ellen valót. Ezek a nők megtalálják a maguk elítéltetését Lessingnek meséjében Héráról, aki Irist a földre küldte, hogy ott három szigorú erényü, tökéletesen szűz, semmiféle szerelmi álmotól be nem mocskolt szüzet találjon. És Iris ugyan megtalálta őket, de nem vitte föl az Olimpusra. Mert már elvitette őket Hermessel Hades, az alvilágba — hogy helyettesítsék a megöregedett fúriákat.

Mávei az élet eszközeinek sohasem szabad elrejtenuik az élet célját — amely abban áll, hogy egész lényünkkel éljünk és így az életnek mind nagyobb teljességét osszuk meg — erkölcstelen kizárólag a szentté levésért, vagy a munkáért, a hazáért, vagy az emberiségért élni, sőt magáért a szerelemért is, mert az ember mindezek által kell hogy éljen. Aki a teljes emberség ez eszközei közül valamelyiktől elzárja magát, sohasem pótolhatja azt egy másikban való részvétele által, mint amily kevésbé pótolható egyik érzék a másik által, még ha ez utóbbit tökéletesíti is az a kényszerűség, hogy az elveszett helyett szolgálja. És a rezignáció, amely idő előtt megelégszik emberi természeti jogának egy részével ahelyett, hogy az egészre törekedne, ez a rezignáció szendergés a hóban. Tagadhatatlanul nyugalmasabb állapot, mint feszítő erőben őrizni meg a lelket új élményekre. Mert akkor el kell készülvén lenni új sebekre is; és aki szenvedőképességét ébren tartja, meg lehet győződve arról, hogy többet kell elviselnie, mint annak, aki ópiummal elaltatta azt. De semmiféle értékmérő nem rosszabb, mint az, hogy az ember szenved vagy nem szenved. Csak az a kérdés, hogy mi által szenved az ember és hogy — önmaga és mások számára — mi lesz belőle fájdalmai árán vagy mi nem lesz.

Az élet egyik kezében a boldogság királyi arany glóriáját tartja, a másikban a szenvedés töviskoronáját. Kedvenceinek mind a kettőt nyújtja. Üresen pedig csak az marad, akinek halántékait egyik sem érinti.

Egy szellemes asszony jegyezte meg egyszer, hogy, ámbár a szerelmet legtöbbször az élet nagy tartalmának ismerik el, az emberek mégsem tudták még

megadni neki a maga helyét az életben. A házasságon kívül véteknék nevezik; magában a házasságban a szerelem — amilyen ma a házasság — ritkán élhet és ha más iránt keletkezik, mint a férfi, akkor fel kell áldozni a gyermekekért.

Ez a megfigyelés mind jobban megerősítette az új asszonyt abbéli elhatározásában, hogy a szerelemnek helyet teremt a házasságon kívül.

Az asszonyok — mint a férfiak — kezdték megvizsgálni az erkölcsi fogalmakat, amelyekben a nagy és kis értékek úgy össze-vissza vannak keverve egymással, mint a skótok és királyok egy kártyajátékban. A nő számára minden erkölcs egyjelentőségű lett a nemi erkölccsel; minden nemi erkölcs egyjelentőségű az érzékiség hiányával és a házassági levél meglétével Beszédekben és költeményekben dicsőítik a nőnek feladatát mint „feleség és anya,“ de egyszersmind csak akkor tekintik tiszteltreméltónak ezt a feladatot, ha — eléretett, ellenben becstelenítőnek tartják, ameddig azzal az egészséges erővel vágyódnak rá, amely kezessége annak, hogy jól be tudják tölteni! Egy nő lehet büszke és erős, jó és munkáskedvű, vidám és nemes, becsületes és megbízható, hűséges és kötelességtudó — egyszóval, meglehet benne minden erény, amelyet a férfinál dicsérnek — és mégis erkölcstelennek fogják mondani, ha új étellel ajándékozza meg az emberiséget! A nemii erkölcs szempontjából kifogástalan nő lehet ellenben oly gyáva, rágalmazó, hazug, amint csak lehetséges, anélkül, hogy a társadalom azért megtagadná becsülését.

Ez a gondolatbeli zűrzavar annyira egy az érzelmeikkel, hogy évszázadokig tarthatna, amíg az új jogi fogalmak át tudnák alakítani.

Mert mindennek dacára igaz marad, hogy a nő egyébkénti erkölcsössége mélyebb összefüggésben áll nemi erkölcsével, mint a férfinál. A természet maga teremtette meg ezt az összefüggést, amikor a szerelmet és a gyermeket szorosabban összekapcsolta a nő életével, mint a férfiével. Mindig hatásos jelentőségűnek kell lennie a nő egész egyéniségére nézve, hogy odaadja magát a lehetőségnek, hogy új életet hozzon létre. És ezért egy asszonynak nem az esketéshez, de igenis az anyasághoz való állása a döntő mértéke egyébkénti erkölcsi fejlettségének és lelki kultúrájának.

Ugyanazon nemi szabadság a nő számára, mint a férfi számára, minden mélyen nőies asszony előtt természetellenes követelésnek látszik. De ez nem jelenti azt, hogy a férfinak továbbra is vissza kell élnie szabadságával, sem pedig azt, hogy a nő továbbra is korlátozza a maga szabadságát „törvényes“ korlátok közé. Éppoly kevésbé jelenti ez, hogy a jók továbbra is hazudjanak önmaguknak, a férfiaknak és egymásnak nemi lényük természete felől. Kétségkívül van sok e tekintetben érzéketlen nő és bizonyos, hogy más férjes nők meg azért tagadják az érzékek követelményeit, — mert náluk azok ki-elégítették, mielőtt öntudatukra jutottak volna. De ha a szerelem fejlődése tisztább és egészségesebb felfogást hozott létre, akkor sem a nők, sem a férfiak nem fogják előnynek, felsőbbségnek tekinteni a nőnél, hogy a „harmadik nem“ jellegét fejleszti ki magában. Akkor mindenki föl fogja ismerni, hogy a legteljesebb értelemben egészséges és gazdag emberi életnek magában kell foglalnia a nemi lénybeli rendeltetésnek teljesítését is és hogy ha az életakadályozás ez irányban nem hoz is magával fizi-

kiai szenvedéseket de erőtsökkentő hatású mély lelki szenvedések kell. hogy következményei legyenek. Akkor nem fogják szándékosan lehunyni szemeket az előtt, hogy — sok erős, kiegyenlített, munkáskedvű férjetlen nő mellett — vannak mások, akik éppoly sok becsülést érdemelnek, ámbár az anyaság nélkül nem tudnak harmonikusak maradni. Északon talán az előbbiek vannak többségben. Valamivel délebbre azonban már nem így áll a dolog. És az ok nem az önfegyelem vagy munkakomolyság hiánya, hanem egész egyszerűen a már kifejtett tény: hogy a nő nemi élete — ha a nő erős és egészséges akar maradni — sokkal bensőségebb módon meghatározó a nő, mint a férfi számára. A nő ritkán szenved hevesen, gyakran öntudatlanul vagy félig tudatosan az ebben az irányban való életakadályozás alatt. De viszont annál hathatósabb, az életerőt lassan kiszívó módon.

Rámutatott arra, hogy a tanítónők nagyfokú idegessége nem csak abból ered, hogy munkájukat rosszul díjazták és dolguk nagy lelki feszültséget kivan, hanem onnét is, mert munkájuk nagyon is olyan, hogy fölcsigázza anyaság utáni vágyukat. De nem csak egyedül a tanítónők lesznek időelőtt búskomorak, színtelenek és elgyöngültek. Sok nő, akik újra fölvirágozhatnak a házasságban — ha az nem kínálozik számukra — előbb vagy utóbb a kisiklottak közé kerül. Belső betegségek, hisztéria, örütség, perverzitás, öngyilkosság a következményei a „kultúra ezen áldozási voltának,“ amelynek ez a legtitkosabb rítusa.

De minden ilyen áldozat szegényebbé teszi az életet. Mert többnyire a legmelegebb, jóságban és lélekben leggazdagabb női természetek, a minden

értelemben termékenyek azok, akik így elpusztulnak. És az emberiség nemcsak közvetlenül veszít értéket bennük, hanem közvetve is, meg nem született gyermekeikben.

Ezeket a veszteségeket egyelőre csak egy megváltoztatott erkölcsi mérték szüntethetné meg, legalább is addig, amíg valamikor minden asszony számára nem tesz egy férfi. Mert csak nagyon lassú hatását remélhetjük azoknak a rendszabályoknak, amelyek újra helyreállíthatják azt az egyensúlyt, amelyet a természet látszik szándékozni, amikor több fiút enged a világra jönni, mint leányt; olyan rendszabályok ezek, hogy a fiúk és férfiak életének jobb védelmezését szolgálják. Néhány évvel ezelőtt egyik nagy kultúrállamban a következő javaslatot tették: tervszerű és jól felügyelt kivándorlást rendezni hivatásukban ügyes asszonyokból azon országokból, ahol fölöslegesek, olyan országokba, ahol ellenkező állapotok uralkodnak. Kétségkívül érdemes ezt fölemlíteni mint ideiglenes segítőeszközt. Mert míg munkabeli ügyességük ezeket a nőket függetlenné tenné a házasságtól, viszont nagyobb lehetőségek nyílnának meg előttük a házasságkötésre, éppúgy, mint az — ezen vidékeken most nőtlenségre és prostitúcióra utalt — számtalan férfi számára.

Alapjában véve azonban itt csak a társadalom öntudatának fölébredése segíthet. De amíg maga az ifjúság a cselekvés vészharangjával föl nem riasztja a társadalom lelkiismeretét, addig hiába várunk a segítségre.

Egy tekintetben vehetik kezükbe saját sorsukat a dolgozó ifjú férfiak és nők, abban a merőben külső tekintetben, hogy alkalmakat teremtenek, amelyek hiányoznak — míg a tanuló ifjúság számára oly sok

életbolidogság megalapozói — alkalmakat, hogy a pajtáság szép és nemes formái között kölcsönösen megismerkedjenek egymással.

Azokban az esetekben ellenben, amelyekben az életsors egy nő számára egy vagy más okból lehetlenné teszi a szerelem megvalósítását, ilyenkor a nő — mint a terméketlen házasságban a feleség — gyakrabban, mint ma, gazdagítsa életét és részben csillapítsa anyasági vágyát, úgy, hogy kiválaszt egyet az elhagyott gyermekek közül, akik sajnos, még fölös számmal vannak, hogy azt ápolja és szeresse. Ilyen beoltások a saját törzsbe sokszor pompás gyümölcsöt hoznak. A magányos nőt így nem fogja el annyira a keménység és keserűség, amelyek nem szükségképi következményei az akadályozott nemi életnek, de annál inkább egy megfagyott szív-éltetnek.

Olyan esetekben, amikor egy nőre nézve hosszantartó és elviselhetetlen életakadály az anyaság nélkülözése, ilyenkor a kisebb bajt választhatja a nő: hogy szerelem nélkül anya legyen a házasságban vagy akár azon kívül. Aki azért lop, hogy életét megmentse, büntetlennek kell maradnia. *De nem lehet példaképpül állítani mások elé, akik nincsenek ugyanolyan szükségben.*

Nem lehet tehát az anyaság jogának megoldása az, hogy a férjetlen nők többségét felszólítják, hogy szerezzenek gyermeket szerelem nélkül. *Még az sem, hogy a szeretemtől kapják meg, ha előre tudták, hogy az állandó együttélés a gyermek atyjával lehetetlen.*

Ellenben úgy a maga szempontjából, mint az emberiség szempontjából joga van az anyaságra az olyan férjetlen nőnek, akinek oly gazdag emberi

lelke, oly nagy anyai szíve, oly férfias bátorsága van, hogy el tud viselni egy kivételes sorsot. Saját lényének és szerelmese lényének egész gazdagságát örököskül adja gyermekével az emberiségnek; egész egyéni fejlődését, szellemi és testi életerejét, a munka által nyert függetlenségét mind a gyermek nevelésére fordítja. Életmunkájában lényének csak egy része számára talált alkalmazást: ki akarja azt fejezni teljesen és egészen, mielőtt megválna az élet adományától. Ezért teljes „igen“-nel és lelkiismeretének „ámen“-jével anyává lesz.

Mindez azonban ritkán érvényes egy asszonyra, amíg el nem érte vagy túl nem haladta a „la seconda primavera“ határát; csak akkor lehet meg benne a teljes bizonyosság vágyának és bátorságának komolysága felől, nemkülönben az alapos meggyőződés, hogy az élet nem tartogat számára semmiféle magasabb boldogsági sorsot. *És még ez a nő sem lehet mintaképe a probléma végleges megoldásának.* De olyan korokban, mint a mienk, amikor az életakadályok ez irányban törhetetlenekké váltak, jogosultak a vakmerőségek, ha sikerültek!

Hogy egy ilyen vakmerőség sikerüljön, a nőnek nemcsak olyan tisztának kell lennie, mint a hó, nem, tisztának, mint a tűz a maga bizonyosságában, hogy szerelme gyermekével a saját életének sugárzó fel-fokozást és az emberiségnek új gazdagságot ad.

Ha ilyen — akkor mélységes szakadék, szinte a föld középpontjáig ható, választja el ezt a férjetlen asszonyt, *aki az emberiséget megajándékozza gyermekével*, attól a férjetlen nőtől, aki „egy gyermeket kap.“

Az elsőbbsévezett kétségkívül ideális boldogságnak tartaná, ha gyermekét annak apjával közö-

sen nevelhetné föl. A körülmények, amelyek ezt megakadályozzák, különféle természetűek lehetnek. A fém' szabadságát például korlátozzák korábbi kötelességek vagy érzelmek, amelyek akarva vagy akarata ellen lebilincselik. Az életföltételek és az egyik vagy másik félnek tevékenysége lehetetlenné tehetik a teljes egyesülést. Ugyanígy a tapasztalás, hogy egyiknek vagy másiknak egyéniségét akadályozná a házasság. Vagy pedig maga a szerelem sem tartotta be, amit ígért és a nő elég büszke ahhoz, hogy elbukottnak ne tekintse magát, hogy azt ne higgye, hogy rehabilitálnia kell magát egy házassággal, amely ilyen körülmények között éppen ellenkezőleg a bűnbeesés lenne.

Vannak végül egyes esetek, amikor egy kiváló asszony — mert gyakran a legjobbak azok, akiket elfog a gyermek utáni erős vágyódás — érzi, hogy anyaságát nem tudja összeegyeztetni a szerelem és a szellemi tevékenység követelményeivel; hogy csak két feladatnak tud megfelelni és ezért a szerelemtől elfogadja a gyermeket, de a házasságtól eláll.

Vannak viszont egészen ellenkező sorsok is, ahol a nő a maga részéről a gyermeket óhajtja, de a férfi kedvéért lemond róla.

A legtöbb esetben azért történik ez, mert akkora szerelemmel fogja körül a férfi munkáját, hogy — ha ezt kívánják — Heloise szellemében feláldozza neki anyai boldogságát. És minél jobban tökéletesedik a szerelem, annál jobban tanulja meg az asszony gyermeke gyanánt szeretni a férfi munkáját, a férfi pedig a nő munkáját úgy, mint ahogy a magáét szereti.

De lehetnek más okok is, amelyek egy asszonyt arra bírják, hogy megőrizze a férfi teljes szabadsá-

gát, mint például, hogy a férfi a fiatalabb, vagy pedig hogy a nő tudja, hogy nem ajándékozhatja meg gyermekkel. Ilyen szövetségek ma már nem rendkívüliek, szövetségek, amelyek által két ember sokáig gazdagabbá teszi saját életét és az életet maga körül. Az ilyen asszony a férfi iránti gyöngédségre fordítja át anyaságát. Saját teremtőerejének legjavát adja a vele való gondolatkicserélésnek és a férfi így növekszik, míg a nő helyben marad. De élvezi mellette azt a boldogságot, amelyet az anya érez csecsemőjével a keblén; mint ahogy ez kétszeresen táplálkozik a gyermekért, úgy keresi az ilyen szerelmes nő a legdúsabb szellemi táplálékot, hogy azután megossza azt: az az érzése, hogy amit csak saját magának szerez, azt lopja. A pelikánról szóló mese, aki szíve vérével táplálja kicsinyeit, talán jobb szimbólum lenne az asszonyok számára, akiknek el kell készülniük arra, hogy a férfit előbb vagy utóbb látni fogják, amint keresi az ifjú menyasszonyt, aki vágyakozásának minden tekintetben megfelel, ha valahol, úgy az ilyen esetekben bizonyosodik be, hogy a „nagy szerelem többet akar, mint viszonyszerelmet“, hogy „alkotni akar.“ (Nietzsche), ha valahol, úgy itt nyilatkoztatja meg a női természetet, hogy nagy zseniális tehetsége a szerelemre van; hogy minél magasabbra emelkedik egy nő, annál biztosabb, hogy a saját dicsősége, a saját győzelmei, a saját jövője peheíykönnyűek a latban azzal a boldogsággal szemben, hogy egész teljességében kifejttesse a szerelemre való nagy rátermettséget. És mikor szeret mélyebben, mint amikor kifejtett *női* lényének egész fölöslegét szerelmese tökéletesítésére pazarolja — egy más nő számára?

Amire minden asszonynak szüksége van, ko-

runkban jobban, mint bármely más korban, azt Ricarda Hoch ezekkel a szavakkal fejezte ki: „Bátorság önmaga, részvét mások számára!”

Bátorság a saját sorsához; bátorság, hordani azt vagy összeroskadni alatta. Együttérzés a sokakkal, akikből hiányzott egyik vagy másik része az új bátorságnak: a mérés vagy a készenlevés avagy a bevarás.

Ezt a két utat, amelyeket a nő új bátorsága talált — a férfi és a munka gyermek nélkül, vagy a munka és a gyermek férfi nélkül — jogos életformának kell mondani, ha életfokozóknak bizonyulnak. *De mégsem lehetnek az élet vonala a többség számára.* Az követi a régi indiai bölcsmondás irányát: a férfi egy fél ember, az asszony egy fél ember és csak apa és anya gyermekükkel lesznek egy egész.! És ha a nőknek meglesz is a joguk, hogy erotikus, vágyukat betöltsék, amennyiben az élet ezáltal emelkedik, de sohasem szabad elfeledniük, hogy csak akkor érik el teljes embervoltukat, *ha a szerelem által a férfinak gyermeket és a gyermeknek apát adtak.*

Itt nem azokról a fiatal asszonyokról van szó, akik össze nem esketett feleségei férjeiknek, akik csak később alapíthatnak otthon a gyermekek és a teljes együttélés számára. Ezek az asszonyok persze megérhetik azt a fájdalmat, hogy nagyon is szilárdan építettek saját szívükre vagy a másikéra. De tiszták voltak akaratukban és akaratuk a jövődöbéli együttélésre irányult, nem „élményekre,” amelyeknek egyedüli értéke abban áll, hogy gyorsan váltakoznak.

Ezért ezeket a fiatal asszonyokat pontosan meg kell különböztetni azoktól, akik a jelenkor hetériái lettek. Ezek az új-görög nők finoman kultivált, gazdag tehetségű, stílusteljes és kiválasztott típusai a cerebrális és poligám asszonynak. A szerelem élvezeti érték számukra — amely valamivel magasabban áll, mint a cigaretta, amellyel keskeny ujjai játszanak, vagy az alkohol, amely halvány arcaiknak pírt ad — de föltétlenül alacsonyabban, mint a költészet mámora vagy a színek öröme.

Osztják a férfiakkal az alkotás kékjét, a munka-örömöt, a szépség élvezeteit, az eszméket és a szerelmi szabadságot. Mitssem látnának kevésbé szívesen, mint esetleges következményeit „szerelmüknek,” amely viszonyról viszonyra siklik, növekvő üresség, fáradtság és tehetetlenség érzése mellett. Terméketlenség minden irányban, ez sorsuk és ítéletük. Mert egyes-egyedül a terméketlenséggel nem tud mit kezdeni az élet. Néha nem is képesek tovább élni — csakhogy újra és újra meggyőződjenek arról, hogy lelkük nem képes szeretni, alkotni, szenvedni és nem képes semmi másra, mint hogy leválják az élet fájáról, mint egy megsérült bimbó, mint egy elromlott gyümölcs.

De ennek az áramlatnak is, amelyben minden csak iramló hullámnak és szétporló habnak látszik, annak a számára, aki elég sokáig figyel, panaszos alsó hangja van: sötétségtőlirtózás oly irányban, hogy önmaguknál „mélyen belül egy kongó fekete űrt” találnak; gyűlölet a nagyváros és a nagy célok nélkül való modern életnek szédítő mozgása ellen, örökös ritmusú izgalmai és csömöre, kábultsága és nyugtalansága ellen, mindez ellen, amit „a modern

életnek“ neveznek, egy élet, amely megakadályozta őket abban, hogy valaha is — élhessenek!

És van még egy másik alsó hang is. Ezt nehezebb megmagyarázni és csak a „Renate Fuchs“ ifjú költőié értette meg igazán, hogy e sikamló hullámok között keresők is vannak; olyanok, akik mindennek dacára legbelül tisztán maradtak nagy élményük számára; akik hibázatlanul fölfedezték, gondolkodás nélkül átadták magukat neki, abban a pillanatban, amelyben elébük lépett. De az utolsó oldalakat, amelyekért Íródott az egész könyv, csak kevesen értették meg. És a lélek szüzessége, amely itt le van írva, valószínűleg oly ritka is, hogy nehezen lesz felfogható az előtt, aki nem látja be a költővel együtt, hogy „számunkra most új kor kezdődik új mértékkel a nő megítélésében. Mély belső forradalmak vannak keletkezőben . . . amerre csak fordulunk, mindenütt meg nem értett asszonyokat, boldogtalan házasságokat, megfulladt vágyat, földalatti lángokat látunk.“

E lángok közül a legtisztább csap föl egyszer egyszer a mélységből, ha egy igazán nőies asszony minden erővel, amely természetének sajátja, hangoztatja jogát anyaságra.

De kivételes sorsra csak annak van joga, akinek boldogságát teremti meg az. Más szavakkal annak, akit az oly összhangba helyez a saját élet-szükségletei és a környező életviszonyok között, hogy az egyén erői így lehető legmagasabb fejlődésüket érik el.

És miután ez ritka eset akkor, amidőn az egyén olyan helyzetet teremt magának, amely

harcba keveri a társadalommal, ennél fogva nem egy ilyen kivételes sors lehet az, amelyre a Gondolkodó utalni fogja a most munka'iga alatt görnyedő asszonyok többségét, akik javítani akarnak sorsukon. A legközvetlenebb lehetőség kezdetben: javítani a munka minőségét és foltételeit.

A nőknek inkább arra kell gondolniok, hogy munkaterületeket fedezzenek föl vagy teremtsenek, amelyeken kifejezhetnek valamit asszonyiságukból, emberi egyéniségükből. A kor örvendetes jelei közé tartozik, hogy ez kezd megtörténni. így például Dániában egy kitűnő matematikus nő — éppen a fön-
tebb említett okoktól indítatva — föl hagyott tudományos tevékenységével és az Észak első gyárfelügyelónője lett. Így választotta Németországban egy kémikus nő ugyanazon okokból ugyanezen pályát. Egy jogász nő itt kizárólag a gyermekvédelemnek szenteli magát; egy másik — Franciaországban — az ügyvédségnek, hogy szegény asszonyokon segítsen. De még igen sok asszony van, akiknek szerencsés helyzetük szabad munkaválasztást tesz lehetőséggé és akik ennek dacára azt a hivatást keresték, amely a legbiztosabb jövedelmet vagy a legnagyobb penziót biztosíthatja számukra, nem amely egyéni erőiknek leghasznosabb használatát!

De a választás lehetősége is csak a kivételes tehetségeknek vagy a kivételes viszonyoknak van fönntartva. Az asszonyok többségének, akiknek dolgozniuk kell vagy dolgozni akarnak, nehezükre esik olyan hivatást találni, amely tényleg hátgerincet ad nekik, nem csak virágbotot, amelyhez támaszkodjanak. Hogy nagyobb szerves összefüggés legyen lehetőséggé a nő és munkája között, legnagyobb szükség lenne egy vállalkozásokat közvetítő inté-

zetre, amelynek különböző helyekről beküldenék az ott szükségelt praktikus vagy ideális *természetű* munkák jegyzékét és azután, ezzel összefüggésben, egy újfajta „jelzálogbank“, de egy olyan, amelynél följegyeztetnének a fiatal nők tettereje, munkaképessége, találékonysága, egy bank tehát, amely csekély amortizációs feltételek mellett előlegezné azt a kulturkölcsönt, amely szükséges lenne ahhoz, hogy ezek a most fölhasználatlan segélyforrások a nemzet gazdagodására lennének fordíthatók. A férjhez nem ment nők boldogságának összege emelkednék, ha alkotási ösztönük így legalább egy erős és egészséges tevékenységben oldódna föl, amely által¹ némileg kielégíthetnék abbéli szükségletüket, hogy gyöngédek legyenek és maguk körül jóérzést és szépséget hozzanak létre.

Nincs „kultúralapítvánv“, amely méltóbb lenne az adományozók figyelmére, mint ez!

Mindazon nőkre ellenben, akik kénytelenek megmaradni bér munkájuknál, áll legalább az, hogy be kell hatolniok a szociális kérdésbe annyira, amennyi szükséges ahhoz, hogy belássák a szolidaritás kötelességét és a szervezet szükségességét, ha el akarják érni a magasabb béreket, a rövidebb munkaidőt, a nyári pihenőt, általában azokat a jobb föl-tételeket, amelyeket el kell érniök, hogy csak félig is megőrizhessék szellemi és testi életerejüket és ezzel annyi életörömöt, amennyit mindenki birhat. Ennek első feltétele, hogy a családi lányok ne fogadjanak el többé munkát olyan bér-föltételeken alul, amelyekből egy önmagáról gondoskodó asszony nem tud megélni és hogy egyáltalán a nők föl-hagyjanak azzal, hogy különösen érdemteljeseznek tartásuk magukat, csak azért, mert dolgoznak — mit

sem törődve a nagy Egésznek okozott kárral, amelyben alul való munkájuk következménye.

De ezeknek a dolgozó nőknek nemcsak a saját életük emelésére való akaratra van szükségük, hanem mindenek előtt élénkebb érzékre az Egész szervezete számára. Egyéni követelményeiket műveltség, nyugalom, szépség, szerelem, anyaság irányában összefüggésbe kell hozniok mind a többiekével, hogy elkezdjék mások számára is követelni azt, amit maguknak kívannak. Ahelyett, hogy nem sikerült életkísérletek által saját életüket kevesebbítenék, más női lelkeket kell eltöíteniök egy szebb életről való álmaikkal. És hogy erre képesek legyenek, mindig *fogékornak és tevékenynek* kell *maradniok*, minden oldalon adva és elfogadva.

Így dagad számtalan kis tavacskából az akarat folyama, amely egykor el fogja mosni a régi határokat a kívánás hatalma és a lemondás kényszere között. Így feledheti el a szerelemtől megfosztott asszony a maga kis sorsát a sokaság sorsában és a maga életakadályai dacára is érezheti, hogy él — mert az emberiség szívének dobogását érzi a saját szívében és saját szívének bővítése által nagyobbitja az emberiség szívét is.

Szabad válás.

Mint a nemi erkölcs magasabb fejlődésének egyik bizonyítékát, kiemeltük már az ifjúságnak abbéli szándékát, hogy a szerelem szabadsága által véget akar vetni a prostitúciónak. Egy másik ilyen bizonyíték a mai kornak azon szándéka, hogy a házasságtörést megszünteti a szabad válás által.

A monogámia védelmezői attól tartanak, hogy ez a szándék a nyílt poligámiának az útját fogja egyengetni a mai helyett, amely legalább titkolt. A sajtóban és szószékekről iskolai és előadótermekben a modern irodalom bűnének tulajdonítják ezt az „új erkölcstelenséget.”

Vájjon ezek a prédikátorok elfeledték-e, vagy csak el akarják feledni az „átalakulás” előtti erkölcsöket, a hetvenes évek végén?

Nem volt akkor Északon semmiféle prostitúció? Házasságban született minden gyermek? Boldog volt minden házasság? Nem hagytak el asszonyokat, házasságok nem voltak hűtlenek egymáshoz?

Ismerjük a választ. A társadalom lelkiismerete akkor még annyira szunnyadozó volt, hogy a nemi erkölcstelenséget természeti szükségnek és megtámadhatatlannak tartották mindaddig, amíg külső tisztesség formájában lefizette adóját a monogám morálnak.

Köztudomású, hogy a férjek és fiak a falusi birtokokon elcsábították alattvalóik asszonyait és leányait, nemkülönb a ház női cselédségét. Ez urak feleségei és anyái gyakran tudtak erről, — de az emberek dicsérték őket, hogy okosak, ha úgy tettek, mintha mit sem sejtjenének! Köztudomású, hogy férjeknek és feleségeknek szeretőik voltak saját környezetükben. Köztudomású az is, hogy a városokban a férfiaknak házasságuk alatt vagy az előtt melléksaládjaiak voltak, sőt, hogy férjek, fiúk, jegyben járó férfiak egyenesen a családi ünnepekről mentek a rosszhírű házakba!

De a kor szelleme „idealisztikus“ volt. Ez azt jelenti, hogy ugyanezek a férfiak megénekelték „az asszonyt“ és a „tisztá“ szerelmet, áldomásokat mondtak „az anyára és feleségre“ és hogy az irodalom csak az élet fényoldalairól — legszívesebben napfényes oldalairól beszélt. — míg az árnyékoldalakról szépen hallgattak!

A hetvenes évek végén egy este egy nagyon előkelő nemesi család körében egy, a családban előfordult válásról és a rákövetkező új házasságról beszéltek. A férfiak és a nők egyaránt nem tudtak elég kemény szavakat találni azzal a rokonnal szemben, aki elhagyta feleségét egy másik nő kedvéért. Egyetlen egy fiatal, éppen férjhez ment grófnő akadt a társaságban, aki megkérdezte a férfi-szónokokat, hogy hogyan mernek elítélni egy olyan nyílt, minden következményt viselő „vétkezést,“ amelyet ők maguk — titokban, alacsonyabb formák között és sokkal gyakrabban — elkövettek?

A jelenvolt férfiak között egyetlen egy sem merte visszautasítani a vádat!

Egyike volt ez azoknak az óráknak, amikor

először kereszteződtek a pengék, amelyek azután találkoztak a csatamezőn, ahol új vagy régi erkölcsért tombol a harc.

A régi erkölcs nagy nyugalommal tűrte a poligámiát, a tróntól kezdve keresztül az egész társadalmon. De ha egy királyi vagy egyszerű embernek életkérdésévé lett a szerelem — akkor az egész társadalom a legmélyebben megsértettnek érezte magát erkölcsi öntudatában! És még mindig e régi erkölcsé a hatalom — és ennél fogva a dicsőség és az uralom is. Ez beszél országgyűléseken és városok gyülekezeteiben, ez áll ellen rendjelesen és szélesváltúan mint társadalomföntartó hatalom a „kor romboló irányzatainak“.

De emellett sok felsőosztálybeli férj az ország városaiban néha egész éven át rendszeres vendége valamely megvásárolható nőnek; e mellett megegyezés szerint bizonyos házak főnöknői mindenkor tudatják bizonyos családapákkal, ha friss árú érkezett.

Komoly erkölcsprédikátorok persze azt felelik: hogy e titkos házasságtöréseket éppoly kevésbé helyeslik, mint a nyíltakat; hogy az egyik, mint a másik esetben csak a bűn hatalmának megnyilatkozását látják, amelyet csak a vallás képes legyőzni. De akkor jogos a kérdés: vájjon saját soraikban — papok, misszionáriusok és világi prédikátorok között — nem fordulnak elő ilyes bűnök?

A becsületesek azt felelik: igen, de hangsúlyozzák, hogy ez megszegyenülést okoz a többi keresztényeknél és hogy ezek a hívők maguk beismerik, hogy vétkeztek. Ugyanezt cselekszik a világi emberek, akik képmutatóskodnak, hogy megőrizték tisztességüket. De a nagy veszedelem csak akkor keletkezik, ha szabadgondolkodók követik el lelkiismeret-

furdalások nélkül a bűnt, írók erkölcsi megbotránkozás nélkül írják le azt. Ez lesülyesztí az erkölcsi ideált.

Itt van a válaszut a régi és új erkölcs iránya között.

Az új erkölcs képviselői folytatják a kérdést, hogy vájjon minden házasságtörő — világiak és isten gyermekei — valóban bűnösnek érzik-e magukat legbensőbb öntudatukban. A követelmény, amely hajtotta őket, talán oly parancsoló volt, hogy saját lelki ismeretük előtt feljogosította őket arra, hogy a kisebb bajt előnyben, részesítsék a nagyobb fölött, miután házasságukban — egy avagy más okból — ezt a körülményt nem lehetett vagv nem volt szabad kielégíteniük.

Ahol ez így van, ott az új erkölcs hirdetői joggal lesznek azon a nézetten: hogy önuralom nem lehet és nem is szabad hogy egyetlen megoldása legyen a nemi élet összes problémáinak, hogy fajtalanság — ami itt szerelem nélkül való házasságtörést Jelent — a legkevésbé elfogadható marad ugyan, de hogy kell keresni egy olyan megoldást is, amely lassanként meg fogja akadályozni a férfiakat abban, hogy akár fajtalanságban, akár egy a házasság által leplezett coelibátusban elpazarolják az erőt, mely az emberiséget illeti. A megoldás csak az lehet, hogy nemcsak a szerelemnek azon jogáért küzdenek, hogy külső kötelékek nélkül egyesíthessen, hanem az embernek azért a jogáért is, hogy a mainál szabadabban oldhassa föl a kötelékeket, ahol igazi egység nem lehetséges többé.

A szerelmi kiválasztás kérdésénél kiemeltük: hogy a fajfentartás föltételeinek és értékének növekvő ismerete kivételes eseteket hozhat magával,

amelyekben a házasságot nyíltan meg lehet törni, anélkül, hogy azért feloldódnék.

De a tulajdonképpeni fejlődési vonal egész bizonyosan *nem* ez lesz, hanem az, *hogy: a házassági válás szabad lesz és csak egyik vagy mindkét félnek egy bizonyos ideig kitartó akaratától függ; hogy a közvélemény a felbontott házasságok tekintetében arra a tágabb felfogásra fog jutni, amelyet a fölbontott eljegyzésekre vonatkozólag már elért, amelyet valamikor éppoly lealacsonyítónak tartottak, mint ma a válást.*

Mind nagyobb komolysággal érvényesül az új erkölcsi fogalom: hogy nem a faj van a monogámia kedvéért, hanem ez a fajért: hogy tehát az emberiség úr a monogámia fölött és azt megtarthatja avagy eltörölheti.

A szabad válás követelői is jól tudják, hogy ez visszaéléseket fog magával hozni. De tudjuk azt is, hogy mi sem bizonyítja jobban az emberek hihetetlen lelki tunyaságát, mint az a nyugtalanság, amely egy új társadalmi forma mellett lehetséges visszaélések gondolatára keletkezik, míg ősrégi visszaéléseket a legtompább nyugalommal fogadnak!

Bármilyen visszaélésekkel járjon is a szabad válás, súlyosabbakat, mint amilyeneket a házasság hozott és még mindig hoz magával, aligha idézhet elő! A házasság, amelyet a legdurvább nemi szokásokká, a legszemérmertlenebb üzletté, a legkínosabb lélekgyilkossággá, a legkegyetlenebb rossz cselekedetekké és a legdurvább szabadságsértésekké alacsonyítanak le, amelyeket csak felmutathat a modern élet valamely területe! Nem szükséges visszamenni a kultúrtörténethez, hogy megtudjuk, mire használják „a

szent házasságot“ — és pedig nem ritkán ugyanazon férfiak és nők, akik annak erkölcsi értékét dicsóítik!

Felelhetik, hogy visszaélések mit sem bizonyítanak egy bizonyos társadalmi berendezés értéke ellenében, amíg a helyes használat jól megfelel annak a célnak, amelyre keletkezett.

A többség azt hiszi, hogy a házasságnál még mindig ez az eset. A kisebbség ellenben úgy találja, hogy a házasság kényszere most ellene működik saját eredeti céljának, a nemi erkölcs emelésének.

Ez a kisebbség úgy véli, hogy mihelyt fölismerték a szerelmet, mint a házasság erkölcsi alapját, ennek elkerülhetetlen következménye az, hogy annak, aki megszűnt szeretni, meg kell adni az erkölcsi és törvényes jogot arra, hogy fölbontsa házasságát, ha élni akar ezzel a jogával.

Mert ugyanezen kisebbség tudja, hogy a szerelem, teljesen függetlenül az ember akaratától, megszűnhetik és hogy ezért kötelező erővel senki sem ígérhet többet, mint ami a cselekvés körébe esik.

Mi sem természetesebb, mint hogy a szerelem örökkévalósági vágva e szerelmeseket örök hűségi fogadalmakra ösztönzi; mi sem igazabb, mint hogy „a társadalom sátáni csselfogása, ezt a fogadalmat megragadni és törvényes intézményt alapítani rá“ (Carpenter). Mi sem szükségesebb, mint megszüntetni azokat a törvényes jogigényeket, amelyeket az emberek szerelmi fogadalmakra és hűségi eskükre támaszkodva támasztanak egymás iránt.

Minél jobban megértik az emberek saját lényük törvényeit, annál jobban kezdenek habozni a finom lelkiismeretük, hogy olyan ígéreteket tegyenek, amelyeket egy napon belső szükségességből talán meg kell törniök. Mind többen találják lehetetlenségnek,

hogy belemennének egy házasságba és megköveteljék azt a másik féltől — vagy akár a házasság folytatását is, ha a szerelem kialudt vagy más valaki iránt ébredt föl. Egy vőlegény vagy menyasszony — niég egy emberöltő előtt — a másik félnek szabadságkérését azzal a válasszal tagadhatta meg, hogy: van elég szerelem őbenne mindkettőjük számára!! A megfelelő körökben ez ma elképzelhetetlen lenne. De akkoriban a nyilvános eljegyzést még bilincselő köteléknek tekintették és az esküvő visszavonhatatlanul megtörtént! Több esztendei jegyesség után „becsületbeli dolga“ volt a férfinak, hogy a leányt ne tegye ki a férjnélkülmaradás veszélyének. És a nő megelégedett azzal, ha a férfi megfizette becsületbeli tartozását!

Ilyen érzelmi durvaságok szerencsére mind ritkábbak lesznek, ámbár még egyáltalán nem haltak ki. Mindjobban belátják az emberek, hogy éppoly kevésbé van joguk csak özért kötni házasságot, hogy hűségi kötelességüknek eleget tegyenek, mint arra, hogy lopjanak gondoskodási kötelességek miatt; hogy az embernek nincs több joga megmaradni egy házasságban, amelyben érzi, hogy elpusztul, mint amennyire nem kötelessége megölnie magát valakinek szerelméért!

Éppoly biztosan elismert igazságok lesznek ezek valamikor, mint amennyire félreismert igazságok ma — legalább is, ha szerintük élnek!

Erotikailag megfinomodott emberek összes köreiben tulajdonképpen nem is kell többé kimondani őket, — mert már régen ezek szerhft éltek. így történt ez Goethe és a romantika korában Németországon; így történt Franciaországban és így történik most mindenütt Európában. A legmagasabbra fejlődő-

dött ifjúság nem ismer el más hűséget, mint a szerelemét, más házasságot, mint a szabadságban kötöttet.

Jó barátoknak ma már nem jut eszükbe, hogy testvéri esküt esküdjenek, éppen, mint ahogy szülők és gyermekek vagy testvérek 'sohasem gondoltak arra, hogy örök érzelmeikről kölcsönösen nyilvánosan kötelező fogadalmakat tegyenek. Mindezekben a területeken tudják, hogy semmiféle fogadalmak sem biztosíthatják az érzelmeket, amelyek éppoly jól megvannak nélkülük is és amelyeket fogadalmak sem tudnak megtartani.

Az új emberek úgy vélik, hogy az erotikus érzést ugyanígy át lehet engedni maguknak az egyéneknek a védelmébe. Ezek az emberei, ha társadalmi tekintetből megadják is szövetkezésüknek a törvényes formát, de viszont megegyeznek, hogy: mindegyiküknek megvan a teljes szabadsága, hogy elhagyja a másikat, ha akármelyikük úgy kívánja.

Mindegyikük épúgy el van készülve a boldogság, mint a szenvedés lehetőségére.

Előbbi korok szerelme főleg attól félt, hogy a másik fél esetleg nem érzi magát eléggé lekötözöttnek. A jelenkor legfinomabb erotikus érzése reszket ettől, hogy bilincscsé válik; borzad a szánalom gyöngéségétől, visszariad a lehetőségtől, hogy akadályul szolgálhat. Ez a, lekiállapot nem ismer más jogot, mint a teljes becsületességét. Az egyén szabadságát törvényileg korlátozni, hogy egyik a másiknak szenvedést ne okozzon, ezen viszonyok között ostobaság. Mert a teljes kölcsönös hajlam nélkül folytatott egyesülésben mindketten egyformán mélyen szenvednének.

Így alakul az új lelkek számára a válás kérdése,

ha nincsenek gyermekek. Ahol azonban vannak — és rendszerint így van — ott ők is azt tartják, hogy a szülők tévedése nem válthatja ki őket a kötelesség alól, hogy együttműködjenek a gyermekek neveléséért, akiknek életet adtak.

De az a véleményük, hogy ennek nem kell mindig egy állandó együttélés formájában történnie. Néha azonban szükséges lehet ez is és akkor egyéni boldogságkövetelményeiket alá kell rendelniük az új nemzedékének. Aki így gondolkodik, az az olyanvalakit, aki egyszer és mindenkorra ugyanazt a választ adja — hangozzék ez bár így: „Szabadság minden áron“, avagy „lemondás minden áron“ — nem tarthatja másnak, mint egy morálautomatának.

Igaz, hogy az új emberek kevésbé tudják elviselni házasságukban a boldogtalanságot, mint az előbbi korok. Ez azt bizonyítja, hogy a házassági idealizmusnak nagyobb igényei vannak, mint azelőtt.

Korunk tudatos életakarása föllázad az értelmetlen szenvedések ellen, amelyekkel korábbi idők emberei, főleg asszonyai, lealacsonyítani, eltompítani, elkésériteni engedték magukat. Finomabb önismeret erősebb egyéniségi öntudat határt von most a saját szenvedéseinek, ha érzi a veszélyt, hogy lelke megkárosodhatik. Az individualizmusnak ez elhatározottsága lehetetlenné teszi a modern asszonynak, hogy a Griseldis ideálért lelkesedjek — már csak azért is, mert érzi, hogy mind a türelmes szelídség csak növeli az igazságtalanságot. A „rég jó“ házasságok, amelyeket az asszonyok áldozatkészsége tartott fenn, tünedeznek, ez szerencsére igaz! De hogy

helyükbe lépnek a jó újak, azt nem venni észre. „Mert az egészség csöndesen hallgat.“ (Geijer.)

Ha azok, akik ma sóváran számlálnak minden válást, megszámlolnának minden boldog házasságot is, kitűnne, hogy az újjáalakulás előbbre van, mint a fölbomlás.

Be kell látni, hogy a válás kérdése a protestantizmus fejlődési vonalának követése. A kulturproblémák kezelésénél szokásos egyoldalúsággal a reformáció kora csak az érzékiség jogát tudta kivívni az emberi életben. Hogy most alapjában véve a lélek jogairól van szó a nemi élet területén, azt nem akarják belátni. Az egyén jogaival szembeállítják a gyermek jogát. Ha nincsenek gyermekek, akkor egynémely keresztények megengedik, hogy a válás néha jogosult lehet. Boldogtalan szülőknek ellenben együtt kell maradniuk a gyermekek kedvéért.

De a mai erotikailag megfinomodott ember — a legmélyebb lealacsonyodás érzése nélkül — nem tartozhatik valakihez, akit nem szeret, vagy akiről tudja, hogy nem szereti őt. Egyik vagy mindkét házastárs számára így egy — egyikük vagy mindkettőjük szerelme nélkül folytatott — házasság vagy e lealacsonyodás, vagy egy élethossziglani titkos coel'ibatus következtében mélységes szenvedéssé lehet.

Ez a kérdés magva, amelyet megkerülnek mindazok, akik a gyermekek miatt való gondtól elfeledik, hogy mégis csak öncélnak kell nézni a szülőket is. Nem követelik meg, hogy apa vagy anya a gyermekekért másféle büntetteket kövessenek el; becsmérelnék őket, ha gyermekeik életfentartásáért bankjegyeket hamisítanak. De nyugodtan ítélnék anyákat arra, hogy „gyermekeik kedvéért“ évről-

évre prostituáltaknak érezzék magukat házasságukban !

Hogy vannak házaspárok, akik mint jóbarátok élnek tovább, mert mindkettőjüknek csekélyek az erotikus követelményei; hogy mások nem érzik egy szerelem nélküli együttélés lealacsonyítását; hogy úgy az előbbiek, mint az utóbbiak valószínűleg a legjobban cselekesznek gyermekeik számára, amikor otthont tartanak fönn nekik — mindez nem akadályozza meg, hogy ilyen körülmények között mások annyira szenvednek, hogy az élet elveszti minden értékét számukra. És ezek azok, akik vagy a házasságtöréshez, vagy a váláshoz jutnak.

Egy fiatal asszony, aki rosszaló szavakban tört ki egy válás miatt, nagybátyjától, egy természetudóstól, olyan választ kapott, amelyet sohasem felelt el és amelyet vele együtt megjegyezhetne mindenki:

„Nem szabad lealacsonyítanod magadat egy olyan dologról való ítélkezés által, amelyről sem te, sem senki más magukon a házasságon kívül nem tudhat semmit! A válást természetesen a törvényszéki teremben hirdetik ki — de az mindig a hálószobában kezdődik.“

Ha a válásnak egy ellensége bevallja is ezeket a nehézségeket, de mégis azt mondja: hogy az egyénnek bűnhődnie kell úgy a maga erotikus, mint másfajta tévedéseiért, mert csak így lehet arra nevelni az embereket, hogy ne kövessenek el tévedéseket.

De talán mégis másként áll a dolog: mint ahogy előbbi korokban annál gyakoribbak lettek a gyilkosságok, mennél több kivégzésnél volt jelen a nép, úgy keletkezik ma annál több boldogtalan házasság, mennél több van máris. Mert mindenekelőtt az egész

szellem, amely körülöttünk uralkodik, az dönt cselekedeteink fölött. Ha az ifjúság megszokja, hogy az idősebbeket rút és hamis viszonyok között találja, valószínűleg ugyanúgy fog cselekedni. Ha ellenben maga körül törekvést lát ideális szerelmi viszonyok felé — idealizmust, amely egyszer egy szép együttélésben nyilatkozik meg, máskor meg egy nemszép együttélés felbontásában — akkor az ifjúság is magásra fogja kitzúzni ideáljait.

Azok ellenben, akik maguk egyszer hibáztak, talán tisztábban fognak látni, ha másodízben választanak.

De sem azok, akik a tévedéseket elkövették, sem azok, akik annak szemtanúi voltak, mások boldogtalansága által nem menekülhetnek meg a tévedések nagy okozójától az erotikus elvakulástól. És amíg az erotikus szimpáthia meg nem finomodott, ezek a tévedések a legártatlanabbak. Minden szerelmes azt hiszi, hogy ő kivétel az illúziók csalfasága alól és a tapasztalat, hogy mások erotikus tévedései megmásíthatatlanok voltak, még sohasem tett tisztán látóvá egy szerelemtől mámoros embert!

Ha az ember azon a nézeten van, hogy a társadalom mindenkinek az életét a lehető legértékesebbé kell hogy tegye, akkor az föltételezi azt a követelményt is, hogy ártatlan tévedések a lehető legkevésbé legyenek végzetesek.

A házasság területén is komolyan kell venni a modern alapelvet: hogy a hibázok büntetésének javítása kell és előkészíteni egy magasabb jogi fogalmat. De ez azt jelenti, hogy a házasság mind jobb előfeltételek mellett köttessék, nem pedig mind rosszabb hatások között tovább tartson!

A kényszerházasság arra kényszeríti az embert,

hogy folytassa együttélését és olyan lelki lázongás közben adjon életet gyermekeinek, amely nyomait hátra kell, hogy hagyja azok lényében és következőleg jövőnkben is. De ez nem „jól megérdemelt büntetése“ valamely tévedésnek: ez legmélyebb megsértése az egyéniség és az új generáció szentségének.

Azt kell kérdeznünk Georg Brandesszal: „mire valók tulajdonképpen a népeknek nagy költők?“, ha csaknem egy emberöltővel „Nóra“ és a „Kísértetek“ után még mindig a házastársak föltétlen kötelességének tartják, hogy folytassák a házasságot a már megszületett gyermekek kedvéért. A még lehetséges gyermekekre nem gondolnak!

Itt nem tud felelni senki, aki „az egyéni szerelmet a házasság alapjának“ tartja, de „a föltétlen hűséget az egyéniség igazi kifejezésének!“

Itt is, mint mindig, csak a teljes egyéni szabadság vagy a föltétlen alávetés a következetes.

A katolikus egyház azt mondja — és a maga szempontjából teljes joggal — hogy, mivel boldogtalanok lehetnek olyan házasságok is, amelyek a legjobb előfeltételek mellett legbensőbb hajlamból köttettek, ezért lehetetlen a házasság erkölcsösségét a szerelmi érzésre építeni föl. Semmi, ami érzésekre van építve, nem állandó. Sőt mennél gazdagabb, menél sajtáságosabb és többoldalúan fejlett valamely egyéniség, annál kevésbé marad' változatlan lelki állapota. Ennélfogva a legmagasabban állók számára is kell egy elmozdíthatatlan törvény, egy szétszakíthatatlan kötelék, hogy lelki mozdulásait ne hányja-vesse szél és hullám, és szükségük van erre az alacsonyabban állóknak, hogy vágyuk tévútra ne vezesse őket. A protestantizmus engedményei ezért a

házasság fölbomlására vezetnek, mert abban a pillanatban, amikor a szerelmet teszik annak alapjává, a házasság: homokra épül.

A házasság, amelyet az egyház ezért szentséggé és felbonthatatlanná tett, már a törvény által kifejezése volt a férfi magántulajdonjogának az asszonyra és a gyermekekre. A fejlődés folyamata e vallás-közgazdasági felfogás szakadatlan átalakításában állott. És a fejlődés nem állapotodhatik meg előbb, amíg ki nem irtotta e jogi felfogásnak utolsó maradványát is.

Ezért vetik el az élet hitét vallók úgy a protestantizmus félengedményeit, mint a katholicizmus következetes kényszerét. Követelik, hogy tétessék meg egészen a lépés iaz autoritástól a szabadsághoz, mert tudják, hogy az életet egyszerűsítő külső erő nem teremthet mélyebb erkölcsiséget. A kényszer bilincsebe veri a törvényes cselekvési szabadságot, de társadalmi intézménnyé teszi a titkos kihágásokat.

És még ha egy férfi vagy egy nő külső tekintetben legyőzött is valamely kísértést, ez nem fogja megakadályozhatni abban, hogy törvényes férje karjai között más iránt való érzések ne töltsék be. Kikerülték akkor a házasságtörést? Saját legfinomabb tudatuk szerint nem — azon tudat szerint, amelyet Goethe keltett föl a lelki rokonságról szóló nagy költeménye által. Teljesített kötelességek éppoly könnyen vonhatnak maguk után kiszámíthatatlan és tragikus következményeket, mint nem teljesítettek. Bolond, aki azt hiszi, hogy elkísérhet egy másik lelket a hajszálvékony, borotvaéles hídra, amelyen át mindenki maga teszi meg magányos útját a mélység fölött a boldogsághoz: az egyéni lelkiismeret választásának útját!

Ha erkölcs és törvény a legmélyebben egyéni területeken — a hit, a munka, a szerelem területén — megfosztják az embert télies választási szabadságától, akkor az élettől nagyobb javakat raboltak el, mint amekkorákat a kikényszerített kötelességteljesítés nyújtani képes.

A szerelemben az egyéniség fogalma odavezetett, hogy „a tulajdon lopás;“ hogy csak önkéntes adomány ajándékoz valamit; hogy a „házassági kötelességek“ és „jogok“ fogalmai helyet engediek a nagy újjáteremtő gondolatnak: hogy hűséget sohasem lehet ígérni, de minden nap el lehet nyerni.

Ezzel adva van a hajtóerő mind magasabb erotikus szervezeti formák felé, olyan erő, amelyet a fölbonthatatlan házasság buddha-nyugalma a maga törvényes birtokjogával parlagon hagyott heverni.

Szomorú, hogy ezt az igazságot, — amely nyilvánvaló volt már a szerelmi törvényszékek nemes érzéke előtt — még hirdetni kell, E törvényszékek egyik indoka ugyanis arra, hogy miért lehetetlen a szerelem a házasságban, a következő volt: „hogy a nő sohasem várhatja a férjtől azt a finom viselkedést, amelyet a szeretőnek mutatnia kell, mert ő csak mint adományt kapja azt amit a férj joga gyanánt vesz el!“

Ha szabad lesz a válás, akkor a házasságban meg fogják őrizni a'jegyességi idő figyelmességeit a másik lelki mozgalmi iránt, a finoman érző viselkedést, azt a törekvést, hogy mindig újak legyenek, hogy lebilincseljenek. Mindegyik — mint a szerelem első idejében — teljes szabadságot fog adni a másik-

nak minden lényeges életmegnyilatkozásban, ellenben uralkodni fog saját átmenőleges hangulatain, míg ma a házasság rendszerint megfordítja ezt a boldogságot elősegítő viszonyt.

A birtokjog biztossága ma elaltatja az elnyerési buzgólkodást; a megszerzés kényszere, mint minden más területen, úgy itt is meg fogja feszíteni az energiát.

Csak laz így elnyert hűséget fogják a jövőben birtoklásra érdemesnek találni. Egy finomérzésű boldogságkövetelés valamikor talán éppoly bámulva fog szemben állani a törvényileg biztosított hűséggel, mint az örökléssel biztosított gazdagsággal. Akkor majd már mind a két esetben belátták, hogy csak a saját erő kifejtés teremt szerencsét és adja meg azt a győzelmi boldogságot, amely elől nem becsületesen kinyújtott kezek szégyenkezve húzódnak vissza.

Egy dán Gondolkodó átmeneti korunkat találóan úgy jellemezte: hogy az emberek most erotikus téren is gazdagabbak és érzésteljesebbek és hogy ez több lehetőséget hoz magával új élményekre, míg másrészt a kor mélyebb szenzibilitása nagyobbá teszi az emlékezés hatalmát. Az elmúltat nem tudják elfeledni a későbbi boldogságban: a múlt iránt való kötelességek nyomasztóak, míg az Új az összes erőket megkívánja. Egyensúly csak azok számára lehetséges, akik vagy továbbra is ott szeretnek, ahol az emlékek vannak, vagy akik el tudják feledni, amit már nem szeretnek. Az új ember nem tud többé hódolni a föltétlen hűség ideáljának, átváltoztatta azt új ideális követeléssé: kiélni teljesen minden viszonyt, ami egyjelentőségű az önmagunk iránt való hűséggel. Ebből következik, hogy életviszonyokat se ne kössünk el sietve, se ne tépjünk széjjel —

de viszont a kellő időben el ne mulasszuk, megtenni mind a gettót.

Ez a mondás kétszeresen figyelemreméltó, mert kifejezi a legfinomabb érzésű ifjúság új komolyságát. Olyan ifjúság, amely játszadozott a szerelemmel, volt minden időkből, tehát a mienkben is, ha a könnyelműség a korokkal nevet és alakot változtatott is. De az olyan ifjúság, amely az élet nagy tartalmának fogja föl a szerelmet, korunkban nagyobb számú, mint bármikor máskor.

Az életet igenlőket mindenütt az az akarat jellemzi, hogy minden viszonyt megadják az egyedül létezőnek értékét, a különösnek, azelőtt soha elő nem fordultnak, soha vissza nem térőnek jellegét. Mint a renaissance életimádói, korunkéi is elkezdték visszanyerni azt a hatalmat, hogy erősen élvezzenek és erősen szenvedjenek, azt a hatalmat, amely mindig egy növekvő szellemi egységnek, egy új vallásos érzés által való új erőkoncentrációnak bizonyítója.

Az új mód, az életet „az örökkévalóság látószögéből“ szemlélni, megadja azt a lehetőséget is, hogy egy életidőt egy évbe préseljenek össze, egy évet egy napba és így „a pillanatot örökkévalóságok boldog összességévé“ tegyék.

Az ilyen életfelfogás számára a boldogság tartama kevésbé lényeges, mint teljessége mindaddig, ameddig tart.

Spinoza, aki a féltékenységet úgy vázolta, mint senki más, mondotta a szerelemről is a mélységes szót: mennél nagyobb lelkimozgalom az, melyről reméljük, hogy szerelmesünk általunk megismeri, mennél inkább az öröm határozza meg a szeretett

lénynek hozzánk való viszonyát, annál nagyobb saját életboldogságunk is.

A modern ember elkezdte e „legnagyobb öröm“ fogalmát elválasztani az élethosszigan tartó birtokjogtól. És ezzel kezd eltűnni alacsonyabb formájában a féltékenység is.

Féltékenység, mint más árnyék, a fölkelő és lemenő fényhez tartozik és eltűnik a teljes déli világosságban. De érzelmi hangsúlyozása egészen más lett, amióta az ember tudja, hogy csoda az — és nem jog — ha; az ő számára magaslatán állva marad a nap. A legkifejlettebb mai emberek ugyanazzal az egyszerűséggel mondják „szeret“ vagy „nem szeret,“ mint ahogy azt mondják, a nap süt vagy nem süt a nap. A különbség mind a két esetben mérhetetlen, de a szükségesség — egyik és másik esetben egyaránt — nem engedi fölmerülni a megalázás érzését. A fájdalom, amely keletkezik, ha egy szerelmes lény nem öröme többé annak, akit szeret, vagy látja, hogy már más az, természeti szükségesség és tiszteletet parancsoló. Megszűnik az lenni, ha mint sóvár birtoklásjogi akarat jelentkezik, mint brutális ösztön, amely gyakran nem csak a másik érzését, hanem a saját érzését is túléli.

De ámbár korunk lelki differenciálódása nagyobb lehetőségeket nyújt arra, hogy találni lehessen valakit, aki az erotikus vágyódás valamely oldalát csillapítja — míg mind nehezebb megtalálni azt a lényt, aki ezt a mind összetettebb vágyódást teljesen képes csillapítani — a szétforgácsolódásnak e veszélyét viszont egyensúlyozza a növekvő akarat a vágyódás teljes csillapítására. Azáltal, hogy a szerelem mind többet követel, együttal mind hívebb is lesz.

Aki a társadalom fölbomlásától fél a szerelem

jogának hangsúlyozása következtében, az nem gondolja meg, hogy a házasságtörés joga csak az olyan érzést illeti meg, amelyben megvan nemcsak a szenvedély vörös izzása, hanem az a világosság is, amely által két ember az élet egész nem sejtett gazdagságának kinyilatkoztatását érzi egymásban. Olyan kinyilatkoztatás ez, amely a megértés minden teljességét, a bizalom minden békéjét rejtegette; ahol mindketten éppoly igényteljesen mint igénytelenül adtak — nem fukaron és vonakodva, nem, hanem úgy, hogy mindegyik föntartás nélkül áradt a másik felé. Csak ezt a boldogságot akarják átélni az erotikus nemes emberek. És mind nehezebb és nehezebb lesz csak egyszer is átélni azt — hát még több üzben!

Egy nagy szerelem sohasem hasonlít az erotikus zivatarokhoz, amelyek szél ellenében mennek — vagyis az egyébkénti egyéniség egész életiránya ellen.

Minden értékes érzés — egy ember, egy hit, egy göröngy, egy ország iránt — konzervatív. És hogy élhet valaki vissza a szabadsággal, aki tudja, hogy mibe kerül, a szívet elválasztani attól, amire egyszer ráakaszkodott?!

A csapodár természet számára az a boldogság, amelyet egy kitartó természetnek ad a szerelem, éppoly rejtett, mint a több istenhívőnek a misztikus boldogsága, aki elmerül az istenség teljességében!

Itt is, mint mindenütt, az élet hívóinek számára a boldogság egy az erkölcsessel. Miután a boldogság a legnagyobb lelki mozgalomból áll, első föltétele, bensővé tenni és megnövelni minden érzést, minde- nek előtt azokat, melyek a házasság alapjai.

De azonkívül az egyéniség egész tartalma lényeges mértékben attól függ, hogy vajjon életérték-e számunkra a hűség. Aki hűséget akar, hangulatait összezárja a lényeg körül, erőit reá koncentrálja, óvja a véletlen széldöféseitől. Csak ez ad a létnek stílust és nagyságot. A hűség akarása ezért egy lesz egy ember érzésével, saját integritása, saját belső összefüggése, szellemi lényének tartása és méltósága iránt.

Ha a hűséget e mély okokból tartják meg, akkor csak ezen okokból fogják is megtörni. Az oly hűség ellenben, amely átvett kötelességi fogalmakon nyugszik, szalmából font mentőlétra lesz a tűzben.

Elfeledik azonkívül, amikor ply sokat beszélnek a szabad válás veszélyeiről, hogy a szerelem hatása alatt az egész lélekállapot a hűség irányában halad. A nagy szerelem fölszív minden eszmetársulást és így teszi bensőbbé és mélyíti tudatos fáradság nélkül az egyéniséget. A hűség természetileg szükséges állapota lesz a szerelemnek, de olyan állapot, amelynek nem kedvez a kényszerházasság.

Az önmaga iránt való hűség tehát — a szónak új értelemben is — nemcsak azt jelenti, hogy az ember szükség esetén leronthatja a hidat saját maga és múltja között. Jelent egy jobb hídépítőművészetet is, egyéniségünk és a külvilág között való összefüggés megerősítésére. Nemcsak azt a képességet jelenti, hogy végezzünk egy sorssal. Hanem jelenti azt is, hogy egy emberrel ne végezzünk nagyon gyorsan. Magával hozhatja természetesen egy új életkísérlet szükségességét. De még biztosabban magával hozza azt a követelést, hogy az érzés átmenőleges fáradsága által ne vezetessük magunkat új „élményekre“. Ez a kifejezés — amely a régi „ka-

land“ szó helyére lépett — mégis az érzésnek bizonyos elmélyülését rejti: ahol régebben csak „kalandos“ feszültséget találtak, ott most gazdagabb élettartalmat keresnek. Gyakran végzetes tévedés azonban azt hinni, hogy az élményt új viszonyok között lehet elérni, amikor talán az első viszony elmélyítése által lehetett volna megszerezni. A másik egyénisége előtt való tisztelet és nagyobb fogékony-ság által gyakran többet lehet találni benne, mintsem várta volna az ember. Mert sok ember olyan, mint némely tájék vagy műalkotás: csak akkor kezdenek valamit adni, amikor az ember azt hiszi, hogy már elkészült velük. De áhítatra van szükség, hogy, egy lélektől, vagy egy műtől kinyilatkoztatásokat várhassunk. Áhítat annyi, mint elmerülés. És ez békét kíván. De korunk nem kedvez a békének, lényege éppen szórakozottsága és szórakozásai

Egészen bizonyos, hogy korunknak éppúgy megvannak erotikus területei a maga ragályai, mint bármely más kornak. És éppen a szórakozottság az a talaj, amelyben a legveszedelmesebb fajta ragályok találják meg táplálékukat. Ezért az erotikus életművészethez tartozik, hogy házastársak egyszerű-egyszerű időt teremtsenek maguknak a zavartalan egymással való együttlétre — vagy időt a különváló magányra — hogy így erősítsék érzésük egészségét. Ezen a téren is, mint mindenütt másutt, a fertőzés elleni külső védőszabályok jelentéktelenek. összehasonlítva az egészben való egészségápolással.

Csak aki szakadatlan törekvés, tartós önvizsgálat után elmondhatja: hogy minden segélyforrását felhasználta jószágban és megértésben, egész boldogságakarását, egész fogékony-ságát érvényesítette az együttélésben, aki megkísérelt minden lehetőséget,

hogy elmélyítse a másik természetét és mégis hajótörést szenvedett — csak az adhatja föl lelki nyugalommal a házasságot.

Egy ember életfáján épp oly kevéssé készült mérték szerint az ágak hosszúsága, mint a levelek metszése, mint az erdő fáin. Szépsége ágainak szabadságában van, hogy kiszámíthatatlan hajlásokat írhatnak le, levelei kéjében, hogy alakjukat a végtelenségig variálhatják. Csak aki nem engedi saját belső törvényei szerint nőni a fát, hanem lemetéli a kertművészet szerint, csak az lehet biztos a meglepetések elől, biztos az elől, hogy itt *egy* ág váratlanul kivirul, ott egy másik nem sejtve hervad. Senkisé is állhat jót azokért az átalakulásokért, amelyeknek az élet saját lényünket alávetetheti; a megváltoztatásukért), amelyeket egy másik lény megváltoztatása saját érzéseinken előidézhet. Meglehetnek a legkitűnőbb hajlamaink a hűségre, legbecsületesebb akarataink, hogy szerelmünkre koncentráljunk magunkat, hogy összezáruljunk körülötte, „hogyan köréje növezzük egyéniségünket, mint annak magja köré, — még sem egyedül ettől az akarattól függ, ha a mag összezugszorodik, vagy elromlik.

Ezért a hűségre való akarat nem jelenthet, nem szabad és nem is kell, hogy mást jelentsen, mint azt az akaratot, hogy hű legyünk saját egyéniségünk legmélyebb követelményeihez.

Más területen, mint a szerelem, készségesen elismerik ott az emberek. Senki sem tartja elutasíthatatlan kötelességének, hogy mindjárt az ifjú korban megtalálja azt az életfelfogást, vagy munkát, amelyeknél azután megmaradhat egész életén át. Amitől

Joggal óvják az ifjúságot, az a tervnélküli bolyongás különböző vélemények és különféle törekvések között. Mert csak az a hit vagy az a munka, amelytől és amelyért komolyan élni igyekszik az ember, hozhatja igazán tevékenységre az egyéniség erőit és mutathatja meg így hatalmát hogy fokozza azt. De a legmélyebb komolyság sem akadályozhatja meg, hogy az egyéniség folytonos fejlődése egy napon arra ne kényszerítse az embert, hogy föl hagyjon ezzel a hittel és ezzel a munkával. Bizonyára egyetlen gondolkodó papnak sem jut eszébe, hogy egy ilyen emberrel szemben a konfirmációs fogadalomra hivatkozzék, egyetlen gondolkodó apa sem fog arra gondolni, hogy fiának elébe tartsa korábbi években való pályaválasztását.

Élethossziglan való kitartást olyan korokban követeltek, amikor föltételezték, hogy egyetlen tanítás, egyetlen szakma az egész életen át teljesen megfelelhet az egyéni fejlődésnek. Az attól való eltérés büntetést akkoriban következetesen kiátkozással vagy vezekléssel büntették.

Az a mélyebb felfogás, amelyhez eljutottunk a hit és a munka területén, kell, hogy kiterjesztessék e harmadik területre is. Be kell látnunk, hogtf egy ember iránt való föltétlen hűség éppúgy szétrombolhatja az egyéniséget, mint a föltétlen kitartás egy tan, egy hivatás mellett. Azok, akik ma az aszkéta vezeklő köntöst az egyéniség fogalmának biborköpenyéből egy pár rongygyal akarják megfoltozni, elkontárkodják mind a kettőt. Vagy állítsák föl tisztán az öniemondás követelményét, mint a katolicizmus, vagy pedig adják meg teljesen az egyéniségi követelést. Tisztátalan lesz ellenben az egész probléma, ha az „egyéni szerelemet“ teszik a házasság erkölcsi

alapjává, de azután úgy beszélnek erről a szerelemről, mintha csak arról lenne szó, hogyan párosodnának könnyen és vidáman egy társasjátékhoz, amelynél mi sem természetesebb, minthogy minden nő megtalálja és elnyeri az igazi férfit, minden férfi az igazi nőt — és ezzel rendben van minden! Ha az élet ilyen könnyű volna, akkor alapja lenne annak a mondásnak, amely ma olyan igen lapos: nevezetesen, hogy csak a jellemnélküli ember, a támasznélküli egyéniség nem képes szerelmet ígérni az egész életidőre és meg is tartani ígéretét.

Az egyéniség, az egyedül való és sajátosan alakult érték, lényének egy része által bizonyára össze lesz kapcsolva a társadalom által megállapított általános jogszabályokkal, de még sem lesz soha kongruens velük.

Az egyetlen, amit tehát követelhet egy pszichologice gondolkodó ember, az, hogy a szerelem egy ember fejlődésének semmiféle korszakában ne forgácsolja szét az egyéniséget, hanem mindig annak igazi kifejezője legyen.

De csak aki mit sem tud az egyéniség fogalmáról, hiheti azt, hogy a viszony, amelybe egy ember húsz éves korában egészen és tisztán befekteti érzését, szükségképpen kell, hogy megfeleljen ennek az egyéniségnek, amilyenné az 30 vagy 40 éves korban alakul! Csak az ilyen tudatlan ember hitetheti el magával, hogy szerelmünk sorsa természeti szükségességgel kell hogy egyezzen a, szerelemről való magas elméletünkkel, hűségre való tiszta szándékunkkal. Ha már saját akaratumknak ahhoz a szerelemhez is kevés a köze, amelyet érzünk, hát még mennyivel kevesebb ahhoz, amelyet kapunk vagy elveszítünk!

Ennek következtében a hűség problémája nincs megoldva már azzal, hogy az ember önmagával szemben fölállítja a hűség követelését. Mert először a szerelemben ketten vannak, akiknek ugyanazt kell akarniuk. És másodszor e kettő közül mindegyik sokoldalú.

Nincs ember, aki egyedüli úra sorsának, ha egyesítette azt egy másikéval. A lehetőség, hogy a szerelem által egész egyéniség legyen valaki, felében a másíknak egész és tiszta szándékától függ, hogy a maga részéről is mélyíteni akarja az együttélést.

Ezt feledik el azok, akik oly beszédesen prédikálnak „a hűségről, mint az egyéniség kifejezéséről.“ És ez éppoly értelmetlenné teszi az élethosszigan való szerelem kötelességére vonatkozó állításukat, mintha az élethosszigan való egészség kötelességéről akarna szólni az ember!

Szép látvány, ha két szerelmes együtt élvezi az egész életnapon át „a nehéz könnyek gyászitalát, az ünnepek ujjongását.“

Szép látvány az is, ha az élet tiszta nap gyánánt bukik alá a horizonton és nem apad el fáradt folyóként a homokban.

De szép sorsok szerencsesorsok, nem kötelességparancsok.

A szerelmet, akár az egészséget, természetesen el lehet hanyagolni és lehet ápolni és jó gondozás által fokozható úgy az ember átlagos élettartama, mint szerelméé.

De a szerelem keletkezésének és elmúlásának végső okai éppoly titokzatosak, mint az élet eredete és elmúlása. Egy ember ennél fogva éppoly kevésbé

ígérheti meg, hogy szeret vagy nem szeret, mint ahogy nem ígérheti meg, hogy öreg lesz. Amit megígérhet, az, hogy jól vigyáz életére és szerelmére.

Ez utóbbi történik, mint már fentebb kifejtettük, a hűségre való tudatos akarat által, a szilárd elhatározás által, hogy a szerelmet nagy élménnyé teszik. De a többség tudatosan még keveset tudna tenni, hogy megőrizze boldogságát. Ez esetben az élet dolgozik helyettük, mint ahogy Isten álmukban adja meg azt szolgálóknak.

Ha valaha alkalmazásra kerülhet a végtelen kicsiny jelentőségéről való tan, akkor az egyesítés és elválasztás hatalmára vonatkozólag történhetik ez, amellyel a mindennapi élet kicsinységei a házasságban bírnak.

Igaz, hogy „a házasság két testileg-lelkileg új lényt teremt.“ (Ch. Albert.) Amint ez az egyik esetben a fejlődési lehetőségek legvégső határához vezetheti őket fölfelé haladó irányban, más esetben viszont a pusztulás határához és még azon túl is viheti őket. Az utóbbi lehetőség jut kifejezésre mint általános igazság a „szerelm'i gyűlöletnek“ mindazon tragédiáiban — és tragikomédiáiban, — amelyeket Strindberg ajándékozott a jelenkornak.

Minden erejét az oly együttélésnek a képeire pazarolta, amely együttélés „a házastársakat megtanítja, egymásban olvasni,“ kölcsönösen elítélni gondolataikat és szándékaikat és sátáni hatalmat ad nekik, hogy sebezzenek és „érdemeket hibákra változtassanak.“ Egyszóval, hogy egymást lealcáz-zák, ez lesz Strindberg szerint a házasfelek gonosz

szándéka: tehát ellentéte Dehmel meggyőződésének, amely szerint boldogságot hozó hatalmuk: egymást az álarctól megszabadítani!

De Strindberg házassági tragédiái egy tekintetben mégis a helyes irányba mutatnak, nevezetesen, hogy a jelen szenzitívebb és igényteljesebb emberei nem tudják többé elviselni az élethosszigan való házasság mai formáit. Mert még ha belenyugszik is az ember, hogy „az élet elnézést és engedékenységet követel,“ akkor is, úgy véli, fűriává kell lennie az embernek, „ha legizőbb vágyai elnyomásával az ellenmondás levegőijében él.“

Hogy megosztott fáradoalmak és emlékek, örömkök és bánatok a szerelem tovább tartása nélkül is összekötnek embereket egymással; hogy a szónak mélyebb értelmében nem válhatnak el, mert egy nagy darab az egyik lényéből mindig benne marad a másikéban — ez adja a valóban összekötő szalagot, nem pedig a tiszta vagy nem tiszta, szilárd, vagy szabad kötelességfogalmak, és Geijerstam házassági rajzainak az az erősségük, hogy ezt megmutatják. Ha néha az együttélés mindkét fél érzéseit annyira kiszárította, hogy egy szélroham szétkergeti őket, mint két száraz falevelet, máskor viszont oly mély gyökereket adhatott az érzéseknek, hogy bár oda vannak is mind a levelek, amelyek a tavasz ajándékai voltak, bár az együttélés hidegnek és kopárnak látszik is, mint téliesen csupasz ágak — mégis minden esetre állva marad.

Nem törvények és kötelességfogalmak, nem elméletek az összetartók végső és legbelső okon, hanem csak a lények titokzatos összenövése az életben, amely közös volt nekik; amely maguk előtt észrevehetetlenül egymáshoz idomítja őket, úgy

hogy a biblia szavánál mélyebb értelemben valóban egy bússá lesznek.

Fiziológiai és pszichológiai tény, hogy a férfi vagy a nő, aki a másikkal először osztja meg az érzékek kéjét, olyan hatalomra tehet szert fölötte, amely sohasem szűnik meg egészen. Sőt, azt mondják, hogy a nő a férj halála után még sokáig olyan gyermekeket szülhet egy másik férfinak, amelyek az elsőhöz hasonlítanak. Mivel az említett befolyás a nőnél határozottabb, a nő hűsége ez okból is inkább lett természeti szükségesség, mint a férfié — ámbár, ha gyöngébb mértékben is, ugyanaz, áll a férfira is. Még ha semmiféle lelkismeretfurdalás mások szenvedései miatt nem keveredik is egy új boldogságba, mégis mindketten, akik múltjukat akarják elfeledni egymásnál, sok más tekintetben talán örökre maguk között fognak érezni egy harmadikat.

Egyszóval a házasságnak oly biztos szövetségsestársai vannak az ember testi-lelki életföltételeiben, hogy nem kell félni attól, hogy a válás szabadsága egy jelentőségű lesz a poligámiával. Ez a szabadság csak az élethossziglan való rabszolgaságot szüntetné meg.

Minden gondolkodó előtt világos, mint a nap, hogy igazi nemi erkölcs csaknem lehetetlenség korai házasságok nélkül. Mert az ifjúságot csak az önmegtartóztatásra utalni, mint a probléma valódi megoldására, ez — mint már előbb kifejtettük — büntett az ifjúság ellen és az emberiség ellen, büntett, amely a természet ösrejét, az élet tüzét földgéssé teszi.

De a korai házasságoknak szabad válás kell hogy következménye legyen.

Már ha a házasság problémájának külső oldalát érintjük, azt a tapasztalást nyerjük, hogy R. L. Stevenson eltalálta az igazat, amikor a legtöbb házasságot „a rendőrség által elismert valami barátság-félének“ nevezi és a „vonzalmat“, amely előidézi, azzal az élénk vágygyal hasonlítja össze, amelyet érez néha az ember valamely gyümölcs utam egy tálon, amelyet körülhordoznak!

Az ok azonban, hogy miért kötnek oly sok házasságot oly langyos érzelmekből, legalább a magasabb osztályokban az lehet, amelyet egy ifjú svéd adott meg, amikor megjegyezte: ő nem ismer jóformán egyetlen férfit sem. aki nagy szerelmét vette volna feleségül. Mert, amikor azt megéri, még nem házasodhatik; amikor pedig a 30 és 40 között házasodhatik. legtöbbszörre be kell érnie csekélyebb érzésekkel.

De még ha el is jutottunk valaha odáig, hogy a korai szerelmi házasságok lesznek a szabály, egyelőre még mindig ezeknél is az előtt a sorrend előtt állunk, amely még uralkodik a felsőbb osztályokban: hogy a házasság összeköti a szerelmeseket, mielőtt a szerelem beteljesedett volna. Ezért figyelemre méltó igazság rejlik a Margueritte testvérek szavaiban, amelyeket a szabad válás védelmezésére mondtaké mivel a fiatal leány nem élte át azt, amire az esküvőnél kötelezi magát, a legtöbb válás már a nászéjszakán kezdődik.

Ezért a szabad válás föltétlen követelése azoknak az ifjú embereknek, akik tudják, hogy úgy a lélek, mint az érzékek területén kiszámíthatatlan átalakulások mehetnek végbe és akik ennek következtében ma gyakran a szerelem titkos bírásának

keresnek védelmet az elsietés ellen, amelyet visszavonhatatlanná tehet a törvényes házassági kötelék.

Ha valaki, úgy az ifjúság érzi, hogy nincs az életnek szebb formája, mint ha két ifjú ember oly korán megtalálja egymást, hogy egyáltalán azt sem tudják, mikor keletkeztek érzelmeik és azután követik egymást minden sorsokon át, sőt néha a halálba is — mert néha az élet ad ilyen túlságos boldogságot az embernek. Nincs nagyobb lehetősége az egyén és az új nemzedék boldogságának, mint egy szerelem, amelyben mindketten olyan életkorban találkoznak, amikor közös fejlődésben összenőhetnek; amikor közövé náluk az ifjúság minden emléke és a jövő összes céljai; amikor soha nem húli egy harmadiknak árnya valamelyikük életútjára és gyermekeik azután maguk is a nagy szerelemről álmodoznak, amelyet szüléikből láttak kisugározni.

Ha ez a csodálatos szerelem tényleg az első és egyetlen lenne, amellyel találkozik minden fiatal férfi vagy leány és mindenkinek lehetséges volna azt a maga idején megvalósítani, — akkor nem volna sem erkölcsi, sem válási kérdés!

De a mai ifjúság tudja, hogy ebben a szerelemben nem mindenki lesz részes. Az irodalomból, az életből, a saját lelkéből annyit tanult a szerelem változásairól, hogy az ember kísértésbe esik, ne kívánja-e ez ifjúságnak apáik és anyáik hitét szerelmük örökkévalóságában, amely — éppoly gyorsan kialudt, mint a mai! A különbség csak az, hogy ahol régebben megelégedtek szenesedő izzással, ott ma még mindig tüzet akarnak.

A jelen tudja, hogy, ha az ifjúkori szerelem legbiztosabb alapja lehet is a házasságnak, de gyakrabban az ellenkezője. Itt van, ha valahol, a véletlenek:

tombolótere. A férfi, akivel együtt nőtt fel az ember, a fiatal leány vagy az ifjú, akivel összekerülünk, amikor éppen ébred az erotikus élet, a férfi, aki előtt elfogódottak voltunk, akiről hallottuk, hogy „szerelmes valakibe“, az, akivel összejövünk, amikor mások szerelmi boldogsága vágygyal tölti el a levegőt — ilyen és hasonló esetlegességek, nem pedig egyéni választás, döntenek gyakran az ifjúkori szerelem felől.

Azután megkezdí teremtő tevékenységét a fantázia, hogy átalakítsa a valóságot az ideálkép után, amelyet — gyakran ezt is *egy véletlen befolyás* alatt — alkotott magának az ember! Ezért nem kell csodálkozni, azon, hogy a legtöbben, ha tíz év múlva viszontlátják első szerelmük tárgyát, hálás sóhajt küldenek a sors felé, amely „boldogtalanná“ *tette ezt* a szerelmet!

Ha nem lett ilyen a szó közönséges értelmében, az gyakran sokkal szomorúabb egyikre a kettő közül. És éppen az a fiatalság, amely annak állandóságában bízva habozás nélkül valósítja meg szerelmét, *a kényszerházasság* által gyakran áldozata lesz tiszta szándékának, friss bátorságának, izzó idealizmusának.

Mert minél fiatalabb egy ember a szónak leggazdagabb értelmében, annál biztosabban megvan az a költői adománya, hogy a valóságot álmai szerint alakítsa át. Egy ajakpár finom ívelése fölújítja a mese csodáját: minden béka, amely átsiklik fölötte, rózsává változik. Ha bizonytalan sejtelem ébred is, amikor minden komoly gondolat, minden bensőséges érzés hallgató. ürességre vagy üres beszédességre talál, ilyenkor a fantázia könnyen meggyőzi az ösztönt arról, hogy a hallgatás „tartalmi gazdag-

ságot“ vagy a beszéd „közvetlenséget“-árul el. Minden életkorban, de főleg ebben, a szerelem egy nagy babona. Mint az álmjáró az életveszedelemben, oly biztosan rohannak ezek az imádásra méltó emberek a döntésbe. És az ártatlanságnak e merészségét a mai erkölcsi felfogás élethossziglani büntetésekkel sújtja. Az elővigyázatosak ellenben idővel gyakran megtalálják a nagy értékeket — hála saját csekély értéküknek!

Több is akad egy emberéletben, mint a lakodalom és végül a halál. Sok minden történhetik egy emberi lélekben a lakodalom és a halál között. Az a járatos föltevés, hogy minden, ami egyik házaselet a másiktól elválasztja, a Rossz, amit le kell győzni, minden, ami egymáshoz fűzi őket, a Jó, amit elő kell segíteni — azok közé az életet megegyeszerúsító bölcseségek közé tartozik, amely olcsó és ezért leginkább elterjedt.

Mert a magasabb bölcseségnek magasabb az ára.

Mi sem gyakoribb, különösen a nőnél, aki csak a házasságban éli át az erotikát, mint hogy a szerelmet szerette, nem a férfit. Gyakran tapasztalja, amit egy fiatal író nő nemrég leírt: hogy, amikor a házasság széttépte a vörös ködöt, amikor a vér nyugtalansága lecsillapítva, a nő fázó és szomjas lélekkel áll egy férfi előtt, akivel a szimpátiának egyetlen szála sem köti össze.

De érzékeinél gyakrabban csalja meg a nőt az érzelmesség reggeli harmatja, amelyet ifjúság és szerelem ráboríthatnak még a legszárazabb férfilélekre is, harmat, amely reggel eltűnik. Egy másik-érzékcsalódás, amely a forgalom e korában sok erotikus tévedést okoz, az idegen nemzetiség sajátja.

amely egyéni eredetiségnek hat — amíg lassanként lelepleződik, mint egy csak másfajta mindennapiság, mint az, amelyhez szokva volt az ember.

Más esetekben viszont a férfi mindaz, amit benne a nő látott. De a fiatal nő a húszas évek első felében maga is gyakran oly gyökeres átalakuláson megy keresztül érzés- és gondolkodásmódjában, hogy a házasság néhány éve múlva az az érzése, hogy egy teljesen idegen ember előtt áll.

E csalképek idejének az első ifjúságban megfelel egy másik az ifjúság végén. Ha egy nő addig nem érte meg a szerelmet, akkor ez az a pszichológiai pillanat, amelyben lehetségessé válik csaknem minden illúzió. Ekkor aztán az általános szerelemkövetelés, az érett asszonyi lény vágya számtalanszor odáig vitt egy pompás asszonyt, hogy gyöngyeit — nem éppen betű szerint a bibliai kép után — de mindenestre egy űrbe szórja, ahol bizonyosan épp oly kevésbé becsülik meg őket.

A férfi számára más vagy megfelelő lehetőségei vannak annak, hogy korai házasságát öncsalásra alapítja.

De még ha a szerelem igaz és jól megalapozott volt is, az ellentétek főtebb említett varázsából még számtalan alkalom keletkezik a gyógyíthatatlan diszharmóniára.

Így vannak természetek, amelyek oly egyszerűek, hogy egyszersmint bénán hatnak, oly össze nem tettek, hogy együgyűek, oly egészségesek, hogy nehézkesen hatnak. Ezek azok, akik rendszerint egyszer és mindenkorra szeretnek, teljes odaadással. De különösen ha nők, áll reájuk gyakran Goethe szava: hogy a legnagyobb szerencsétlenség egy asszony számára, ha nem szeretetreméltó, amikor

szetet. Csak a teljes biztosság adja meg e természeteknek az egyensúlynak azt a nyugalmát az ön-bizalomnak azt a szabadlelkűségét, amely előhívja „a boldogság belső mosolyát“, amely azután őket is megnyerővé teszi. De ezek a lények, akik mindenek között legjobban megérdemlik a boldogságot, többnyire egy lelkiváltozásokban állandóan föl- és aláhullámzó hangulatemberrel kerülnek össze, aki rendkívül érzékenyen reagál minden behatásra, de sohasem képes mélyen szeretni és ezért csakhamar nem tudja elviselni az egységet és az életre-halálra való komolyságot, amely ellentétessége által először elbűvölte.

Ilyen emberek gyakran költők, művészek, gondolkodók, akik a szerelemtől csak örökké tartó serkentéseket akarnak. Az ő számukra szeretni annyit jelent, mint „reggel új szavakkal az ajkakon ébredni fel“, és erotikus sorsaiknak ennél fogva oly keringési sebességük van, amely a holdak keringésével hasonlítható össze a Mars körül. Mint ahogy némely, természetek számára egy kezdetben könnyelmű összeköttetés az egész életre tartóvá lehet, összetartva az érzés mélysége által, úgy az ilyenfajta természetek számára viszont — érzéseik felületességénél fogva — semmiféle kapcsolat sem lesz komoly.

Nem ritkán éppen azok, akik lélekteljes hangulataikat, válogatott érzéseiket a legfinomabban vázolják, szerelmi cselekvéseikben kicsinyesek, önzők vagy kíméletlenül durvák. Mert az intelligencia készlettára. kultúrbenyomásokban meghatározza tudatos és beszélő lényüket: öntudatlan Énjük, ellenben a cselekvésben lesz döntő. És ez az utóbbi Én gyakran évszázadokkal mögötte áll kultúrénjüknek

Aki beszédben szűkös és fanyar, vagy lényében ügyefogyott és ügyetlen, az viszont gyakran olyan finom legbelül, amit csak cselekedetekben tud megmutatni, mint ahogy mások csak szavakban. Korunkban azonban, sajnos, számos alkalom van a beszédre, a cselekvésre pedig kevés — és így a nők az utóbbi mellett elhaladnak az elsőhöz. Hány asszony nem kérdezte magától később — a Beszélő férfinak valamely cselekedetével szemben — hogy lehetséges az, hogy valaha szeretni tudt[^] ezt az embert? Hányan nem sóhajtottak a Hallgató férfi cselekedetei láttára: mily kár, hogy nem tudtam szeretni őt!

De úgy az egyik, mint a másik esetben — az ellentétek törvényénél fogva — egyesítették vele és ez egyesülésben meghalni vagy elsorvadni érzik lényük legjobb lehetőségeit!

A legjobban tévútra vezető illúziók mégis azok, amelyeket azok a cselekedetek táplálnak, amelyeket a szerelem hoz létre. Mert nem ezek határozzák meg egy egyéniség tartalmát. Amíg ugyanis a szerelem boldogságáért harcol addig egy közönséges embert magasabbrendűvé változtathat, mint amilyen, éppúgy, mint alacsonyabbá is. Ha megszűnt a feszültség, kitűnik, hogy az első esetben — különösen a férfinál — a szerelem képes volt arra, hogy:

To unniake him írom a cornmon mari
But not camplete him to an uncommon one. . .

Nem szerves növekedése volt az az egyéniségnek, hanem csak túlerőltetés, amelyet a szerelem hozott létre.

De a nő, aki szerette, a szemeit kinézheti majd azután, amit egykor látott!

Akik ilyen egy vagy más értelemben ki nem elégítő embert szerettek, azok az emberismeret legdrágábban megvásárolt igazságát tanulták meg általa, egy olyan igazságot, amelytől ameddig csak lehet, elfordul a szív: hogy, ha patakokban ontjuk is saját vérünket egy emberért, — még ezzel sem adhatunk neki egyetlen csöpp gazdagabb vagy neme-sebb vért, mint az, amely saját szívében dobog!

Sokan megtanulták ezt a titkot olyan házasságokban, amelyekben teljesen megvolt a biztos barátság, a hű bajtársiság, tehát éppen azok az érzések, amelyeket mint csalhatatlan eszközöket ajánlanak a szerelem tévedései ellen!

Mert hányszor nem tapasztalták ez egymásért és egymással működő házaspárok, hogy sohasem hozzák egymást szellemi tevékenységbe, hogy egyiknek a lelke sohasem érte el a másiknak legbelsejét? Kívül állók úgy találják, hogy illenek egymáshoz, mint „keztyű a kézre.“ Jellemző a kép, mert a keztyű üres és céltalan, ha nem fog körül egy kezet. De nem illenek mint kéz a kézhez! És ezért esik meg nem ritkán, hogy egyiküket egy napon szenvedélyes vágy fogja el, hogy találjon egy másik kezet, amely erősen és csöndesen nyugszik az övében és így megkétszerezi erejét; hogy a hang, amely mindig az ürbe hangzott el — amelyből csalhatatlanul hű visszhang jött — végül elhallgat a vágytól, hogy választ kapjon egy másik hangtól, egy mély, sötét hangiól. amely soha nem hallott szavakat beszél!

Nem kevés házasságban akadnak férfiak, akik oly finoman gondolkodtak a nőről, oly kedves álmokat álmodtak róla, hogy a nő érzéseit csak lelke által akarták megnyerni és megvetették azt, hogy mást nyújtsanak neki, mint legjavukat, egyéniségük leg-

dúsabb tartalmát. De egy ilyen férfi esetleg: olyan asszonyi kapott, aki csak a szerzést érti és csak szerelmességet akar. Amikor a férfi kitarja lelkének minden pompáját, a nő még azt sem sejti, mikor van tetőfokán egy hangulat; az ő számára sohasem *lehet* beszédes a csend; nem képes várakozni másnak a gondolatára; nem tudja elviselni a nehezen megérthetőt és a Ritkasággal mindig duzzogó értelmetlenséget vagy vidám felsőbbiséget fog szembeállítani.

A nő és férfi tragédiáját ábrázoló plasztikus művei között Gustav Vigeland, a nagy svéd szobrász különösen egyben érte el a kifejezésnek olvan erejét, amely a maga egyszerűségében kísértetiesen hat: egy férfi és egy nő, egymáshoz oly közel, hogy egyiknek a válla érinti a másikat. De mindegyikük arca és tekintete ellenkező oldalra irányul: mint egy szögmérő két karja, egyesítve vannak a kiindulási pontban — de a vonalak, amelyek onnét kiindulnak, végül a végtelenségbe kell, hogy szétágazzanak!

A távolság talán akkor nyílt meg kettőjük között, amikor az egyik a másik távollétét érezte, míg ő maga egészen jelenvaló volt. Vagy amikor az egyik lelkeik között állónak érezte a testet, a másik testeik között állónak a lelket. Vagy amikor az egyik nem érezte szabadnak magát a másiknak szellemi vagy érzéki túlsúlya alatt. Vagy amikor az egyik észrevette, hogy sohasem tárhatta föl legbelsőbb lényét, anélkül, hogy ez lehangolólag ne hatott volna a másikra. Így két ártatlan ember mélységesen egyedülvalóvá teheti egymást közös ágyban és közös asztalnál. Egyik sem kapja meg a másiktól azt, amire legbelső természetének szüksége van — és amit az egyik ad, csak kényszerré lesz a másik természete

számára. Az egyiknek lelkében egyetlen hang nincs összhangba hangolva a másikkal: az egyik vérenek semmiféle megmozdulása nem tudja hullámszerűsége hozni a másikat. Majd tűrhetetlen különbözőségek, majd tűrhetetlen hasonlatosságok idézik elő a kint; mindegyik megtalál a másikinál „minden erényt, amelyet utál, de egyetlen egyet sem a hibák közül, amelyeket szeret.“ Emellett teljes külső béke uralkodhatik, sőt bizonyos értelemben becsülés és vonzódás. Hogy számtalan házasságnak ez a sorsa, azt általában nem veszik észre, mert a házasságot rendszerint folytatják — hacsak nem jön egy Harmadik! Éppen mivel nem jön egy Harmadik, azért tipikus rajza egy külső történések nélküli boldogtalan házasságnak Karl Larsen kettős könyve, amelynek címe: „De hát miért nézed a szálkát?“ A házasfelek mindegyike elmondja tapasztalatait és mindketten az igazságot mondják, már amennyire látják. Egyik sem tud a másiktól valami alacsony vonást elmondani; mindkettő derék ember rossz hajlamok nélkül, csak bizonyos üres helyekkel. Mindkettő elég magasan áll az átlag fölött, hogy a másikat ne kínozza a mindennapi ember nevetséges bolondságaival; egyik sem tépi széjjel az életet a kivételes természetek szenvedélyeivel. Belső tekintetben kezdetben ugyanazon nézetek és érdekek határozzák meg őket; külsőleg egyazon szférához tartoznak. Semmiféle a Belső hirtelen megnyilatkozató vagy a Külsőt hirtelen átalakító események sem járulnak hozzá: minden a jó emberek, az előnyös sorsok kerületébe esik.

És mégis ez emberek, akik ifjan kölcsönös szerelemmel kezdik és jó akarattal, hogy ezt meg is

tartsák, azzal a bizonyossággal végzik, hogy két elválasztott világban élnek.

Az egyház fogalmai szerint az egyik félnek a házasságra való alkalmatlansága megszabadította a másikat a hűség kötelességétől. A jövő lélekteljesebb felfogása szerint éppoly természetes lesz, hogy az embereknek ugyanilyen joguk van fölbontani az olyan házasságot, amely szellemi értelemben végre nem hajtott. És épp olv sokféle lehetősége lehet a házasság szellemi követelményeinek betöltésére való képtelenségnek, mint ahány ember van; és ennek következtében ugyanannyi válási ok is. Nem elég többé, hogy az ember — Kierkegaard kifejezése szerint — „realizálhatja az általánost,“ amióta az emberek belátják, hogy a szerelem úgy fizikai, mint szellemi értelemben a legmagasabbfokú egyéni valamit jelent!

Az előbbieken csak bizonyos tipikus szerencsétlen sorsokat jeleztünk. A sok tragikus kivételes sorsot itt egészen figyelmen kívül hagytuk. Szintúgy a válásnak azon okait, amelyeket a monogámia prédikátorai igazi szerencsétlenségnek tartanak: iszákosságot testi bántalmazást és egyéb hasonlókat. Mert az „idealizmus“ rendes realizmusával hagyják jóvá, hogy ezek igenis érvényes okok az elválásra. A kínokat, amelyeket a lélek szenved, nézetük szerint, Isten segítségével, el lehet viselni, míg akkor, sajnos, az Isten nem szokott közbelépni, ha — férjek verik feleségüket! És mennél tovább szenvedett egy lélek, annál jobban meg vannak róla győzőévé, hogy továbbra is tud szenvedni.

Azt sem látják be, hogy egy viszony jónak látszatott — sőt talán az is lehetett — amíg évtizedek múlva jött egy óra, amely meztelenül odaállította az

egyiknek a lelkét, néha esetleg: teljes fenségében, gyakrabban egész nyomorúságában. Ha az utóbbi történt, akkor, ami azelőtt lehetséges volt. ettől a pillanattól kezdve elképzelhetetlen.

Egy művész pillanatok alatt megnyilatkoztathatja azt, ami után nehézkesen tapogatóznak a szavak.

Ilyen kinyilatkoztatást ad Sorma Ágnes a „Nóra“ utolsó felvonásában. Először nagy, vad, mitsem-látó szemekkel figyelve férjére, félig nyitott, kifejezéstelen, csaknem buta szájjal; azután teljesen látó, sőt tágranyilt szemekkel, amelyeknek sötétjéből a megvetés szikrái sziporkáznak, míg az ajkak undortól reszketnek; végül szemekkel, amelyek befelé néznek, feketén és holtan, mint források naplemente után, az ajkak megmerevedve a visszavonhatatlanság hidegségével. Aki látta így. az tudja meg-ingathatatlan bizonyossággal): ezrével állottak így asszonyok a valóság előtt, egyikében azoknak a pillanatoknak, amelyek visszavonhatatlanabbul elválasztanak, mint a halál. De nem tudtak elmenni — és az életben mindenütt találkozunk azután ezekkel az elvált asszonyokkal férjeik oldalán! Még gyakrabban él egy lélekteljes férfi vagy nő, egy oly hibátlan derékségű nő vagy férfi mellett, hogy jég-tűkkel tölti meg a házat. Egy napon elrohan a férfi vagy az asszony, mert a levegő oly vékonyá lett, hogy nem lehetett lélegzeni benne. A közvélemény szánja — a derék férjet vagy a derék asszonyt! Egyszóval, hogy a lélek élet és halál előtt állhat. amikor egy vagy-vagy előtt áll, ezt nem akarják elismerni. A lélek „szellem,“ egy „láthatatlan és elmúlhatatlan lény!“ Hogy életföltételei épp oly változatosak és összetettek, mint a szervezeté, azt ez

az „ideálizmus“ nem akarja megérteni: Isten segítségével mindenki megválthatja a maga lelkét. De ez a segítség az ilyenfajta veszedelemben épp olv bizonytalan, mint veszedelemben a tengeren — és ez esetben is, ahogy Nietzsche mondja, nem a hajótöröttek, hanem csak a megmenekültek fogadalmi táblái találhatók a templomokban.

Különösen, ha egy férfi vagy egy nő elválasztja magát, hogy új házasságot kössön, akkor háborodnak föl azon, hogy a korszellem gyöngye a szenvedések elviselésére. Sőt ilyenkor egyáltalán nem szokták megengedni, hogy a házasság szenvedést hozott magával. Még azok is, akik azelőtt rendkívül össze nem illőnek találtak egy házaspárt, rögtön elfeledik ezt a véleményüket — ha egyik fél „közbe enged lépni egy harmadikat“!

És nem csak korábbi Ítéletüket feledik el, hanem azt a tapasztalást is: hogy ha a két házastárs egészen egy, akkor semmiféle harmadik sem talál helyet a fa törzse és annak kérge között. Ellenkező esetben előbb vagy utóbb közbe jön a harmadik. Néha a gyermek az, néha az életföladat, néha egy új érzés — de mindig jön valami, hála a természet irtózásának az üres tértől, amely sehohsem lesz végzetesebb, mint a házasságban. A lélek dimenzióiban, éppen mint a tér dimenzióiban senkisémm foglalhatja el a másíknak a helyét, hanem csak azt a helyet, amelyet egy másík üresen hagyott, vagy nem tudott megtartani.

Az utóbbi esetben igazságos elismerni, hogy az irodalomnak közvetve része van az erotikus lelkiismeretlenség kíméletlenségében. Az erotika

területén tágítani kellett a jogi fogalmakat. De a határkarók ez eltolásánál, amelyet az irodalom esz- közölt, általános jogbizonytalanság állott elő.

A költészet legteljesebb szabadsággal teljesíti kötelességét, hogy kutassa a szerelem titkait, amelyek szerint lelkek és érzékek vonzatnak és taszítatnak, meghatározva a lelki rokonságnak azon törvényétől, amelyet a jelen mind buzgóbban igyekszik felfedezni, hogy az erotikus erőket magasabb fejlődésre vezethesse. Az irodalom a legelőkelőbb e felfedezők között. És ez egymagában elég, hogy igazolja a teljes szabadságot, amely nélkül egyáltalán nem lehetne az, aminek Brandes nevezte az erotikus költészetet: a legfinomabb mérőeszköz egy kor érzéséletének ereje és melegsége számára.

Hogy az irodalom gyakran olyan hatalommá lesz, amely erotikus nyugtalanságot kelt, az világos, mint a nap. És így bizonyos mértékben mindig hozzájárul a szerencsétlenséghez, amelyet fantázia — vagy értelmi szerelmesség hoz létre és amelyet elkerül a szilárd és kész egyéniség. A gyöngék ellenben azok, akik szerelmükben, mint hitükben olyan irányt vesznek, amelyet mások indítása ad nekik.

Az erotikus tenniszjátéknak is — amely bizonyos körökben házasságokat alapít és zavar — kedvez a nyári levegő és semmittevés. De minden évszakban akadnak férfiak és nők, akik számára mindenki labda, amely mozgásba hozza fantáziájukat vagy hiúságukat. Semmiféle önhangsúlyozás nem jogosabb, mint az, amely akaraterejét és önérzését ellene feszíti egyénisége ilyen felhasználásának. Ami a játékot hajtja, még csak nem is az érzékek hatalma. Nem, ez a játék egyetlen találékony-

sága a lelki szegénységnek, ismertető jele az erotikus műveletlenségnek. Csak a megfinomodott ember tud örülni minden téren azoknak az életgyönyöröknek is, amelyekhez neki magának nincsenek meg az eszközei. Még kevés embernek van olyan kultúrája, mint az athéni koldusnak, aki köszönetet mondott Alcibiadesnek, mert neki ajándékozta azokat az ékszereket, amelyeket ugyan Alcibiades viselt — de amelyekben a koldus szabadon gyönyörködhetett! Elérni emberekre és tárgyakra vonatkozólag egyaránt ezt a minden birási vágytól ment örömrészt, ez virága egy finom kultúrának.

A jelen neurózisa azonban feltüzeli az erotikus kleptomániát. Emberek embereket lopnak!: majd ugyanolyan hisztériából, amely a párisi hölgyeket a divatszalonok stílusos újdonságainak tolvajnöivé teszi; majd ugyanolyan durvaságból, amely a gyermekei arra készíti, hogy kitépjen minden virágot, amelyet lát; majd ugyanazon vágyból, amely a gyűjtőt arra ingerli, hogy mindig új számokat szerezzen.

Ha eljutottak majd valaha emberekkel szemben általában a műbarát öröméhez, nem pedig a műgyűjtő öröméhez, akkor a legfőbbbet minden örömök között — az ember örömét emberek által — nem fogják oly gyakran megzavarni erotikus bonyodalmak. Ilyen könnyelmű engedményeknél az egyéniség szabadságára hivatkozni, ugyanolyan durva visszaélés a fogalommal, mintha e szabadság nevében viharban egy lyukas csónakkal vitorlás kirándulásra akarna vállalkozni az ember!

Az egyéniség szabadsága arra a nagy merészségre kész, hogy kiküzdjük a nagy élettartalmat. De nem arra, hogy veszélyekbe rohanjunk, ame-

lyekben egy csekélység miatt kockára tesszük saját életünket és mások életét. Olyan viszonyok közé siklani, amelyekbe belső énjének egy századrészt sem viszi bele az ember, nem bizonyítása az egyéniségnek, hanem elpazarolása. Mert minden olyan cselekedet, amely csekélyebb, mint mi magunk, lealacsonyítja egyéniségünket.

Megsemmisítő lehet az is, olyan cselekedeteket vinni véghez, amelyek nagyobbak és erősebbek mint mi magunk. Aki kivételes sorsba merészkedik, abban — hasonlóan a hegymászóhoz — meg keli lenni az erők túlságának és az ebből keletkező biztosságerzetnek. Mert különben, mindkét esetben, csak akkor fog sikerülni a merészség, ha minden a legkedvezőbb számítások szerint megy. Egy előre nem látott balesetnél a helytállani nem tudók elvesztek. És ezért, egyik mint a másik esetben, öntudatlanul igaza van a közvéleménynek, ha dicsőíti a merészséget, amely sikerült, de azt, amely nem sikerült, elítéli.

A legtöbb ember nem elég erős elhatározásainak a következményeihez. Ellenkezőleg, mint levegett lovasokat, olyan alacsony viszonyok közé vonszolják cselekedeteik, amelyekkel nem számoltak, így lett sok szerelmes pár, amely korábbi köteleket elszakított, csak intő példává, mert tettük életpusztítóvá, nem életet fokozóvá lett.

A pusztulás lehet tetőfoka az életnek. De a meg nem felelés mindig elsülyedés. És ez életben az összes nem kész dolgok között a legfájdalmasabb egy oly kivételes sors, amelynek terve csak félig készült el.

Ezért — ha egy új érzés ragad meg egy embert, aki nem egyedüli úr sorsa felett, — mi sem

bölcsebb, mint engedni, hogy ez az érzés annyit szenvedjen, mint Andersen meséjében a hattyú amíg, hattyútermészete nyilvánvaló!

És ehhez járul még, hogy kevés ember van, akiben az ifjúságon túl megvan a bátorság vagy az erő olyan új élményekhez, amelyek igazán életfokozást jelentenek. A legtöbben jobban cselekednének, ha egyéniségüket arra a feladatra fordítanák, hogy méltóságai viseljék sorsukat és a legjobbat csinálják belőle.

És — bárha oly gyakran az ellenkezőlét állítják — ezt is cselekszi a legtöbb ember és ezt is fogja cselekedni mindig!

Azok, akik csak a kényszer zabolázásának tulajdonítják, hogy a férj nem hagyja el feleségét, elfeledik, hogy lelki befolyások mily nagy mértékben könnyűvé tették már ma is a válást, dacára mindenkényszertörvénynek. Ritkán akad korunkban egy fenkölt férfi vagy nő, aki a másikat akarata ellen visszatartaná, kivéve ha az egyik fél meg nincs győződve arról, hogy a válás, amelybe beleegyezett, biztos romlásba döntené a másikat. Ma már rendszerint csak a korlátoltak és alacsony gondolkodásúak élnek azzal a joggal, hogy megtagadják a válást. Ha megszűnne ez a jog, ezzel nem szünnének meg azok a befolyások, amelyek már most is összetartanak házastársakat, ámbár a legtöbb esetben szabadtok lehetnének, ha csak akarnák.

Akik könnyebben elválnak, ha könnyebbé tennék azt számukra, ugyanazok az emberek lennének, akik most a kényszerházasságban titokban megcsalják egymást. A komolyak számára egy válás mindig komoly. Mielőtt egy érző és gondolkodó ember tudatosan fájdalmat okoz egy embernek, aki őt

szerette vagy még szereti, ő maga már hallatlanul sokai szenvedett. A háladatosság egy nagy szerelemért gyakran erősebb összekötőnek bizonyult egy szabad viszonyban, mint amilyen lehetett volna a törvény. Sőt egy finom lelkiismeretű ember számára azok a kötelékek, amelyeket a szabad viszony kapcsol össze, erősebbek a törvényeseknél, mert az első esetben döntőbb választást tett a maga és a inasak fél egyénisége felől, mintha követte volna a törvényt és bevett szokást.

És ha semmiféle gyöngéd érzések nem gyakorolnak is visszatartó hatalmat, mégis sok ember inkább mint hajóroncs marad egyazon partnál, mintsem hogy mindegyikük külön hajtassák új bizonytaiai sorsok felé.

Nagyon is egyszerűnek és ellenállásra képesnek tartják az emberi természetet ha azt hiszik, hogy egyik életkísérlet követni fogja a másikat mihelyt szabaddá teszik a válást. Maga az élet nem a törvény, von ez esetben áthághatatlan határokat. Mélyebb természetek számára, akik kiszakították magukat egy életviszonyból, ez gyakran olyan nagy szenvedéssel járt, hogy örökre elhalaványította az élet színeit.

Összefüggésben az anyaságtól való megszabadítás modern követelésével, rámutattak már a kivezető útra, hogy a szerelmet szabaddá kell tenni a gyermekek állami nevelése által. Egvszersmint a lehető legerősebben hangsúlyozták a szülői ház értékét

Itt helyén van viszont kiemelni annak a gondolatnak egyoldalúságát, hogy mi sem fontosabb, mint a szülőket összetartani a gyermekek kedvéért —

mikor alapjában véve mindig az a fontos, *hogyan* tartatnak össze a szülők és *mivé* lesznek ők maguk ez összetartás által.

Minél lealacsonyítóbb ez együttélés egyéiiségük számára, annál kevesebbet jelent az a gyermekek számára is. ha azok felnőnek.

Csak aki a házasságot közvetlenül Isten által adományozott berendezésnek látja, az isteni értelem megvalósulási formájának, csak az ragaszkodhatik ahhoz a tételhez, hogy egy ilyen rendben a jónak fölül kell múlnia az emberi gyarlóságokat. Azoknak, akik azt hiszik, hogy a házasság összetartása mindig egészséges és erkölcsös, be kell bizony látniok azt is, hogy a belülről széthullott házaspárak tompa házassági szokásai tiszta forrás új lények keletkezésére: hogy egymással ellenkező befolyásuk jobban szolgálja a gyermek javát, mint az egyikük által való nyugodt nevelés; hogy az egyiknek boldogsága egy új kapcsolatban veszélyesebb a gyermekek számára, mint boldogtalanságuk a régiben.

Az élet hitén levő számára a gyermekek jirofőfőmája új lesz minden egyes új válásnál. Itt is el kell jutni a feltételes ítéletig és el kell hagyni a sakktablemorált a maga egyforma feketére és fehérre osztott mezőivel. Az összes előzményektől és az összes következményektől függ a gyermekek számára egy *válás* veszélye. Aki házasságát fölbontja abbéli legbelső tudata ellenére, hogy ez ártalmára van a gyermekeknek, vétket követ el, amelyet föltétlenül követni fog az a megbánás is. amelyet jó barátok gyakran buzgón felhoznak, mint — enyhítő körülményt! Aki ellenben lelki nyugalommal „vétkezett“ úgy választott, hogy a gyermekek jóléte feküdt a mérleg egyik serpenyőjében. Akkor ez a lelkinyuga-

lom nem gondtalanság és így nem akadályozza meg; hogy az így cselekvő mélységesen szenvedhet elhatározásának következményei alatt, amelyet még sem bán meg. A legtöbb esetben, ahol gyermekek vannak, az egyéni jogaitól mégannyira áthatott ember számára is az lehetne a kisebb szenvedés, hogy a végsőkig megpróbálná föntartani az együttélést, amely a gyermekeket, közös apai és anyai felügyelet mellett engedi felnőni és hogy a gyermekek kedvéért barátságos és méltó formákat adjon ennek az együttélésnek.

Ha pedig egyikük, vagy mind a ketten hajótörést szenvednek ebbeli törekvésükben, akkor a gyermekek számára is a legjobb lesz, ha az együttélés megszűnik. És ez a törekvés gyakran hajótörést szenved, mert két vagy legalább egy kivételes emberre van szükség, hogy lehetségessé tegyen egy ilyen együttélést.

A régebbi korok emberei a végtelenségig foltozgattak. A pszichológiailag fejlett mai generáció inkább hajlandó törötnék hagyni az összetöröttet. Mert kivéve azokat az eseteket, ahol külső félreértések vagy elkésett fejlődés volt az oka valamely törésnek, az összefoltozott házasságok — mint az összefoltozott eljegyzések — ritkán bizonyulnak tartósaknak. Gyakran mély ösztönök okozták a szakadást; a kibékülés erőszakot követett el ezeken az ösztönökön és az ilyen erőszak előbb vagy utóbb megbosszulja magát.

Így előfordul, hogy még a kivételes természet is megszabadítja magát terhétől. És akkor a gyermekek nem szülőik együttélésének lesznek tanúi, hanem csak együttálásuknak.

Sem a vallás, sem a törvény, sem a társadalom, sem a család nem döntheti el, hogy mit öl meg a

házasság egy emberben vagy mit menthet meg benne. Csak ő maga tudta az egyiket és sejtí a másikat Csak ő maga vonhatja meg a határokat, hogy vájjon annyira készen van-e a saját életével, hogy teljesen fölolvadhat a gyermekek életében; hogy vájjon úgy tudja-e viselni a folytatott házasság szenvedéseit, hogy az erőfokozóvá lesz önmaga és a gyermekek számára. Az anya gyakrabban képes erre, mint az apa, de egyik esetben sincsenek súlyok és mértékek, amelyek szerint mások eldönthetnék, hogy mikor lettek túlságosak a szenvedések. Sőt, tulajdonképpen nincsenek is szenvedések: csak szenvedő lények, akik minden egyes esetben újratertik a szenvedést a saját lelkük milyensége szerint.

Csak egy bizonyos: hogy senki sem jobban kívülálló, mint éppen az, aki okozza a szenvedést. Mi sem lehet tehát méltánytalanabb, mint a döntésnek imént említett súlyait és mértékeit az egyik házastársnak engedni át. A bizonyosság, hogy megtagadhatja a válást, kíméletlenné teszi az egyik felet a másiknak kedvetlenségeivel szemben, ami sohasem fordulna elő, ha tekintettel kellene lenni a másakra, hogy visszatarthassa. És ezek a tekintetek különösen jelentőségteljesek az együttélés kezdetén, ahol a legtöbb fiatal házaspár kisebb vagy nagyobb nehézségekkel oldja meg az alkalmazkodás kis és nagy problémáit. Az első anyaságot azonkívül gyakran nem normális lelki állapotok kísérik, amelyek arra az elsietett végkövetkeztetésre vezetnek, hogy nem illenek egymáshoz és unszimpatikusak egymásnak. A szabad válás ellenségei úgy vélik, hogy éppen ezekben az években fordulhatnának elő elsietett válások. De nem gondolják meg, hogy férj

és feleség: ma tulajdonjoguk érzetében annyira neki eresztik a gyepelőt, ami elképzelhetetlen lenne, ha nem lenne meg ez a bizonyosság. A fiatal házaspárok így mindenesetre összetartanak — de nem ritkán szétrombolják a boldogság legfinomabb lehetőségeit. Az egymással szemben való óvatosság szüksége ezeknél a konfliktusoknál sokkal mélyebb módon hatna összetartólag, mint most az a bizonyosság, hogy nem lehet szabadulni. Ha azután gyermekek jönnek, mindenki számára — kivéve a szívtelen természetűeket — csekély a veszély, hogy egy szenvedő nagyon gyorsan kimerültnék tartaná erőit. Az összetartozóság, amelyet gyermekek hoznak létre szülőik között, ha azok együtt drágának tartják és szeretik őket, néha fölbonthatatlan. A legtöbb esetben oly erős, hogy ez az igazi kötelék, amely nélkül kétszeresen szigorú törvényeknek sem lenne elég erejük, hogy egyesítsenek két nem akaró lényt.

A szerelmi választással kapcsolatban rámutatunk azokra a jelekre, amelyek jelzik, hogy az utódok iránt való érzés — amely a legrégebb ősidőktől fogva férfit és nőt összezárt egy tűzhely körüli, annak közelében oltárt emelt és a kettő körül fölépítette a város falát — renaissance-a felé halad. A gyermekek jogának tudata félreismerhetetlenül emelkedőben van, együtt a szerelem jogáról való meggyőződéssel. És a lét e legveszélyesebb, legmozgalmasabb tengerének rohamai ellen még mindig társadalomföntartó fal gyanánt fog állni az ivadékokért való érzés, ámbár új alakban, hogy új ellenálló erőre kapjon.

A válás ellenségei azonban ellenkezőleg úgy vélik, hogy a gyermekek által való boldogságérzés —

főleg az apánál — már oly gyöngévé lett hogy a legtöbb apa minden felelősségtől megszabadítaná magát, ha csak módja lenne rá.

Ha ez így van, a társadalom maga benne a bűnös. Nem csak hogy kedvez neki viszonyoknak, amelyek teljesen függetlenek a neki föladattól: hanem meg is szabadítja a férfit a törvénytelen gyermekek felelősségétől és így elősegíti a férfiak állatnál mélyebb álláspontját. Az ivadékot szolgáló ösztönök, amelyek megingatlanok maradtak az állatoknál, nem érhetik el teljes erejüket, amíg a férfi nem felelős teljesen minden életért, amelyet teremt. Abban a pillanatban, amikor a társadalom megállapítja, hogy két ember szülőisége neki kapcsolat kötelező momentuma, az életviszony lassanként maga el fogja mélyíteni az érzést és a férfi birni és megőrizni akarja az örömforrásokat, amelyeknek terhét mindig viselnie kell¹. Még ha a férfiak apai érzései csak iassan ébrednének is — és egy csomó modern apa tényleg arra használná a szabad válást, hogy könnyvdmtien elhagyjon asszonyt és gyermeket — vannak anyák, akik rendszerint nem hagyják el gyermekeiket: akik ellenkezőleg most elviselik a legmélyebb boldogtalanságot vagy lemondanak egy nagy életboklóságról, hogy velük maradhassanak: akik — még ha elszakítják is magukat gyermekeiktől — azért sohasem tudnak eltépődni tőlük. Ha a törvény minden anyának megadja a jogot, amellyel ma csak a férjetlen anya bír és minden apára rárójja a kötelességeket, amely ma csak a nőket terheli — akkor a gyermekek új és drága érték lesznek a férfi számára! Ha a férfi csak a befolyást kapja meg, amit azon becsülés által nyerhet el, amellyel a nő viseltetik atyai tulajdonságai iránt,

ha jelentősége a gyermek életével szemben egyéni erő kifejtéstől fog függeni, nem törvényes hatalomgyakorlástól, akkor az apaság nagy mértékben meg nem esedik. És ezzel növekszik a gyöngédség is, a felbonthatatlan törvény szerint: hogy az ember annál jobban szeret, mennél többet ad.

Ha a matriarchátusság egy új, az egész fejlődés által megírt formájában végső pontja lesz a családnak — mint ahogy sokak véleménye szerint a kiinduló pont volt — akkor ez azt jelentené, hogy az atyai hatalomnak föltételei lennének, amelyek függenének az atyai érzések értékétől és melegétől. Most még sok apa csak epizód a gyermekek életében.

Egyelőre annyi bizonyos, hogy a szabad válasz mindenekelőtt azt a jót hozná magával, hogy egy sereg asszony, akik züllött férjeket tartanak el, táplálékért dolgozhatnak a gyermekek számára, ahelyett, hogy italokért az apa számára; hogy egy sereg anya, akik gyermekeikért kénytelenek a legmélyebb megalázásokat elviselni, fölszabadulhatnak — és mindkét esetben nyernének általa a gyermekek. Az olyan apát pedig, aki a szabad válasz következtében könnyelműen lerázná családját, ez rendszerint könnyen nélkülözhető is!

A legtöbb esetben, amelyekben a szülők jellem- és nézetkülönbségei voltak okai a válásnak, a gyermekeknek is jobb az. A házaspár mindegyike értékes ember lehet önmagában. Ha egyenlőségük következtében elválnak, mindkettőnek az az érzése, hogy vétkeztek a gyermekek ellen. Ez arra ösztönzi őket, hogy vétküiket jóvá tegyék és így a gyermekek — a kettő közül mindegyiktől — sokkal jobbat kapnak, mint amikor a szülők együtt voltak, de gyermekek jelen voltak veszekedéseiknél és ter-

mészetüket csak kedvezőtlen oldalról látták. A gyermekek *megszabadulnának* a kintól, hogy tárgyai legyenek e viszályoknak apa és anya között; hogy pártjára kelljen állniok az egyiknek; hogy ide-oda rángassák őket két különböző akarni között, mindkét félnek abbéli féltékeny törekvése között, hogy a maguk számára nyerjék meg őket. Kikerülnek részben a veszélyt, hogy két különböző, egymással ellenműködő szempontból! neveljék őket ahol iaz egyik arra törekszik, hogy „kiűzze“ a gyermekekből azokat a nézeteket, amelyeket a másik beléjük olt!

De mindezt semmibe sem veszik a válás ellenségei. A földolog az, hogy a szülők összetartassanak, bármily viharral teljes vagy ködszürke legyen is a levegő, amelyben a gyermekek felnőnek!

Ez a szempont épp oly kevésbé számol a valósággal mint azoknak a felfogása, akik abban a szempillantásban sürgetik a válást, amelyben a szerelem megszűnt. Bizonyos esetekben az együttlmaradás vidámabb és gazdlagabb gyermekséget adhat a gyermekeknek, mint a válás utáni viszonyok. És joggal mutattak rá arra, hogy a szülők közötti egyenetlenséget néha egyensúlyozza az egyik fél férfias, a másik fél nőies lényének értéke, amelyek — ha nem is működnek együtt — de jól jriüködhhetnek egym:l< mellett: mint ahogy gyermekek, akik a házi diszharmónia következtében korán kénytelenek gondblkodni és állást foglalni, gyakran erősebb jellemek lesznek, mint azok, akik boldog családokban nőttek föl

Míg egyrészt gyermekeket, akiknek szülői elváltak, sajnálkozni hallunk, hogy azok nem maradtak együtt több türelemmel, másrészt gyermekeket, akik boldogtalan családiasságban nőttek fel, panasz-

kodni hallunk, amiért szüleik folytatták házasságukat. Ha felbontották volna, akkor a gyermekeknek legalább egy jó otthonuk lett volna, sőt talán kettő, míg így, egy sem volt.

De mindenki csak azt tudja, hogyan szenvedett ő azalatt, ami történt; azt nem, hogy mennyit szenvedhetett volna egy más kifejtett mellett. És így sem az egyik, sem a másik esetben nem szabad irányítóknak tekinteni a gyermekek veteményét, ha arról van szó, hogy megállapítsuk az alapelvet.

Már nagyobb jelentőségű a tapasztalat azon gyermekek helyzete felől, akik a halál következtében veszítették el atyjukat.

Míg özvegy férfi rendszerint újra megházasodik, ha a gyermekek kicsinyek, az özvegy nő a legtöbb esetben nem megy férjhez. És csaknem bizonyos, hogy egy statisztika a derék férfiak felől túlsúlyt mutatna özvegy asszonyok fiaiban. Hasonlóképpen a válás gyakran ugyanígy szeretetteljes gondozást és felelősségérzést kelt az anyában gyermekei iránt. De amíg a társadalom meghajol „a kemény szükségesség“ előtt, hogy egyetlenegy csata több gyermeket tesz apátlanná, mint az elválások egy generáció alatt — és itt nyugodtan rábizza magát az anyák képességeire, hogy egyedül csináljanak jó honpolgárokat fiaikból — visszaborzad ugyan ezen kemény szükségesség előtt, ha arról van szó, hogy egy élő apát megmentsenek az életfogytiglan való boldogtalanságtól!

A legnagyobb veszedelem a gyermekek számára a válásnál az, hogy gyakran megosztják őket az apa és anya között és ezáltal részben elvesztik a mindenkéül jobban örömnnyújtó testvéri életet. A legközvetlenebb szerencsétlenség nem az, hogy apa

és anya nem egy fedél alatt élnek, hanem, hogy ők, a testvérek, többé nem találkozhatnak. Ezt a boldogtalanságot sokszor el lehetne kerülni, ha rokonok és barátok abba hagynák annak elhatározását, hogy az elvált házaspár tagjai gyűlölni és minden tekintetben kínozni kell egymást. Ha belátnák, mily fensőséges dolog, ha két ember — akik képesek arra, hogy mint barátok váljanak el és mint ilyenek összelátalkozzanak — ezt valóban meg is teszik; ha az egyik házaspár tagja a gyermekekkel való együttléte sohasem járna a távollévő kárára való befolyásolással, akkor a gyermekeknek a válás után sem kellene nélkülözniük mindkét szülőjükhöz való lényeges viszonyukat. Most ellenben, gyakran ellenséges szülők közt megosztva, egymástól elválasztva és — közös emlékek és más összekötő szalag nélkül — lassanként elidegenítve egymástól a gyermekek oly sokat vesztenek egy válás által, hogy a szülők a legtöbb esetben semmitsem nyerhetnek, ami fölérne azzal, amit a gyermekek vesztenek; és ezért inkább nekik kell viselni az együttélés terheit, mintsem a gyermekekre róni a válás terheit.

A válás területén is alkalmazni kell a protestantizmus nagy alap gondolatát az egyén választási szabadságának teljes elismerésével Mert egyetlen esetet sem lehet általánosságban eldönteni, mivel a jogosat és jogtalant itt is csak mindenki maga lődözheti föl saját lelkiismeretének megvizsgálása által.

Gyakran elzárta — nagy, döntő pillanatban — egy gyermek az utat, amely tovavezetett az otthon ajtajától. De azért ez ajtó mögött nem lett világosabb és melegebb a gyermek számára!

Az eddigiekben a gyermekeknek a váláshoz való helyzetét a szülők diszharmóniájának szempontjából

szemléltük. Ha ellenben egyszersmint valamelyiküknek egy új érzése is okozta a válást, akkor ennek az apának vagy anyának készen kell lennie arra, hogy valamikor — amikor a gyermekek azt megtudják érteni — azzal bizonyítsák be jogukat, hogy megmutatják nekik, hogy az új szerelem gazdagabb és nagyobb egyéniségekké tette őket. A gyermekeknek teljes joguk van arra, hogy ne legyenek áldozatai a szülők pusztulásának. Minden esetben a gyermekek lesznek mindig a legmegvesztegethetlenebb bírái szüleiknek.

De amiért egy ember már néhány gyermeknek életet adott, ez nem adja meg e gyermekeknek a föltétlen jogot annak a követelésére, hogy egy apa vagy egy anya föláldozza nekik a szerelmet, amely nagyobbá teheti őt magát és általa az emberiséget, amelynek talán még derekabb gyermekeket vagy pompásabb műveket ajándékozhatna, mint amilyenekre azelőtt képes volt. Nem egy asszony szült férjének gyermekeket, anélkül, hogy látta volna gyermekét; nem egy férfi adta a társadalomnak szorgalmát, sohasem művét — amíg a nagy szerelem be nem teljesítette legbelsőbb vágyukat és a gyermek, a mű, amely így teremtett, az egyetlen nélkülözhetetlen lett az emberiség számára!

A társadalom követelését, hogy egy boldogsági lehetőségektől sugárzó apa vagy anya áldozza föl ezeket gyermekeinek, nem fogják többé oly gyakran hangoztatni, ha megerősödik az élet értékének érzése és a szülőknek azon kötelességét, hogy gyermekeiknek éljenek, mindinkább úgy fogják magyarázni, hogy egészen életteljeseznek kell maradniok, erőssel a megújulásra. Másrészt a szülők e mostani megifjodásának talán gyakran éppen az lenne a követ-

kezése, hogy oly gazdagon élének együtt gyermekeikkel, hogy nem lenne szükségük semmi más fölújulásra, mint arra, amely a legboldogítóbb volna minden fél számára: hogy „második tavaszukat“ gyermekeik első tavaszában kapják meg!

Ha ellenben a szülők meghosszabbított fiatalságának az a következménye, hogy az apa vagy anya megváltoztatja a maga életét, akkor a gyermekeknek szenvedniök kell, amíg meg tudják érteni, hogy mélyebb értelemben talán egyáltalában nem szenvedtek alatta. Néha az új férj vagy az új feleség gazdagabb befolyást gyakorolt a gyermekekre, mint saját szüleik, mint ahogy lehet ez az eset egy mostohaapánál vagy mostohaanyánál is. iM!a azonban ezt a lehetőséget gyakran befolyásolja az imént említett közvélemény, amely megkívánja azt is, hogy a gyermekek gyűlöljék azokat, akiket — önmagukra hagyva — talán megszerettek volna.

A felnőtt gyermekek önző követelése, hogy a szülők életének bennük és velük tetőfokát kellett elérnie, egyénileg lezártan kellett maradnia, éppoly kegyetlen, mint jogtalan, mert hiszen vannak lelkek, amelyek nem virulnak el a gyümölcsözéssel. ha nem egyszerre tudnak hordani gyümölcsöt és új virágokat. A gyermekek az étellel jogot szereznek olyan föltételekre, amelyek teljesen alkalmassá teszik őket az életre, nem kevesebbre, de nem is többre. Amit ezenfelül a szülők saját élettartalmukból áldozni akarnak, szabad adomány kell. hogy legyen, nem kötelesség.

Ha így a nagy szerelemnek olyan jogot adunk, amely előbbre való a gyermek jogánál, fölmerül természetesen a kérdés, hogyan lehet megkülönböztetni ezt a szerelmet a múlt szerelemtől?

A *tévedés* egy olyan házasságban, ahol már gyermekek vannak, nehezen lehetséges. Mert az akadályok, amelyeket az embereknek ilyen esetekben le sikerült győzni, oly nagyok, hogy csak a nagy szerelem győzi le őket, amennyiben a szülők olyanok, hogy egyáltalán igazi jelentőségük van a gyermekek szempontjából.

Éppen minden akadályok ellenére valló keletkezése által árulja el magát gyakran a sorstól rendelt szerelem és lesz azzá, amiit „bűnösnek“ neveznek. Ha azok, akiket elfog ez az érzés, a kötelességek“ világtengereit fektetnék is egymás közé — mégis az élet minden nagy órájában, egész a legutolsóig, aizzai a meggyőződéssel találkoznának, hogy „his kiss was on her iips befor she was born“ . . .

Ha az emberek mélyebben behatoltak a léiek törvényeinek ismeretébe, akkor, amint Carpenter kifejezte, föl fogják fedezni, hogy az érzelmek világában is van astronomia; hogy ott egy örök törvények általi kormányzott lelki rokonság következtében összetartozóságok, szimpátiák és antipátiák keletkeznek, amelyek mindén égitestet a helyes távolságra hoznak egymástól; hogy tehát a szerelem pályája épp oly megváltozhatatlan szükségességü, mint egy csillagé és épp oly lehetetlen meghatározni azt bármely, a saját törvényén kívül működő törvény által.

És kétségkívül valialmikor ezen a téren is meg fogják találni a távcsövet, amely a rövidlátók előtt végre föltárja az erotikus világúr állócsillagait, bolygóit és üstökőseit és megmutatja, hogy konstellációikat magasabb törvény rendietzi, mint a „durva ösztön!“

De amíg elérjük a csillagászati bizonyosságot, addig meg kell elégednünk a művészetkritikai bizonyossággal.

A nagy szerelemnek, mint a nagy művésznek megvan a maga stílusa. Bármely tárgyat kezel is a nagy művész, bármely anyagot használ is, a vásznon és a márványon, a papíron és az ércen egyaránt otthagyja kezének nyomát és a legcsekélyebb dolgokon megismerhető, hogy ő formálta őket. Így minden időben és minden országban, minden társadalmi osztályban és minden életkorban egy és ugyanaz a nagy szerelem: ismertető jelei íélretsmerhetetlenek, habár a sors, amely teremti őket vagy az egyéniségek, amelyekre rányomja őket, az egyik esetben jelentékenyebbek is, mint a másokban.

Turgenyev, aki a múlt század összes nagy próza-költői közül legtöbbet tudott az erotikáról, tudta azt is, hogy „a szerelem, amelynek nincs alapja, a leg-erősebb és legállandóbb“. Egy pár évszázaddal előtte egy szellemes asszony, Mine Lambert, ugyanezt mondta: „Il n'y a des passions que celles qui nous frappent d'abord et qui nous surprennent; les autres ne sont que des liaisons où nous nous laissons volontairement aller. Les véritables inclinations nous l'emportent malgré nous.“ És ebben a véleményében osztozik vele korának legmélyebb lélekismérője, Pascal¹: ő is meg van róla győződve, hogy az ember nem kérdezi, vajjon szeressen-e, hanem érzi: on ne délière point la dessus, on y est porté.

De ez a hatalmas érzés, — amely főidőüljai az egész lényt és az egész lénynek nyugalmát egy másikéba helyezi — ez az érzés elfogja az embert, anélkül, hogy kérdezné, vajjon megkötött-e vagy szabad! Aki erősen és elég teljesen érez, annak

sohasem kell azon tételődnie, hogy mit érez: csak a gyöngé érzés lesz kérdésessé önmaga előtt. És aki elég erősen érez, az azt sem kérdi soha, hogy van-e joga az érzésére. Szerelme által annyira megnagyobbodik, hogy megnagyobbítani érzi az emberiség életét. Csak a kis, fél szenvedélyeket érzi egy *lekötött* ember teljes joggal „bűnöseknek.“ Annak a számára ellenben, aki nagy érzését gonosztevő tombolásnak, szemérmetlen egoizmusnak, állati ösztönnek nevezné, a szerelmes embernek csak szánakozó mosolya van. Tudja, hogy bünt követne el, ha megölné szerelmét, éppúgy mintha gyermekét gyilkolná meg. Tudja, hogy szerelme ismét olyan jóvátette őt, mint istenhez való gyermekimádságaibari, gazdaggá, mint azt, aki előtt újra megnyílnak a paradicsom kapui!

A művészet általános emberi tapasztalatokat hirdet, amikor a paradicsomból való kiűzetéskor örökké fiatalnak ábrázolja Ádámot és Ávát. Csak csodálkozik az ember, hogy — érettebb korban — egy művész sem állította őket a kéjkert falai elé, bánkódva annak érzetén, hogy most már elég bölcseségük lenne, hogy megőrizték a boldogságot, amelynek előfeltételeivé;! csak az ifjúkorban birtak!

Mert nem ritkán eljön az emberéletben egy kor, amikor világosság lép be a hidegség előtt; amikor a virág még dús, ámbár a gyümölcsök már érni kezdtek. Ilyenkor gyakran fölragyog a nagy boldogság és eltűnik. Néha nem is láttái az ember, mert csöndesen jött és — bizalmas játszótársnő gyanánt — puha kezével befogta szemeit és megkérdezte: ki vagyok? Az ember nem találta el és a boldogság eltűnt, mielőtt még csak kérni is lehetett volna, hogy maradjon. Csak kedvenceihez jön tárt és teli kezek-

kel. A többségre ráillenek a haldokló Hebbel szavai: vagy a kehely hiányzik, vagy a bor.

A szerelem legmélyebb tragikuma, hogy sok ember csak akkor érik meg a nagy szerelemre, amely két lényből egy tökéletesebbet képes teremteni, miután lelkük és érzékük tanultak tévedéseikből.

A költészetben és az életben is néha az első, néha az utolsó szerelmet dicsőítik a legerősebbnek. Egyik sem kell, hogy az legyen és mindegyik az lehet. A legerősebb szerelem az, amely — bármely életkorban érkezzék is — az egyéniség összes erőit leginkább igénybe veszi.

Bourget, akiben e kérdésekben megvan a francia finomsága, amely oly gyakran hiányzik a germánból, igen találóan mondja: hogy nincs meghatározott korába szerelemnek, mert az, aki képes szeretni „dans le sens complexe d'exaltation idéale“, sohasem szűnik meg azt cselekedni. És éppoly bizonytalannak tartja a szerelemébresztés lehetőségének határát — ha azokról a felsőbbség, es lényekről van szó, akik képesek a „des émotions supérieures“-re — olyan nézet, amelyet Stendhal is osztott és amelynek igazságát a gall lélek gyakran bebizonyította.

Egyszernél többször megesik az is, hogy egy ember csak akkor kész igazán a szerelemre, amikor már készen kell lennie a szerelemmel. Annál csekélyebbek a lehetőségek, hogy megtalálja a szerelmet, amelyet adni és elfogadni vágyik. Még csekélyebb az a lehetőség, hogy — egész lényének beleegyezésével — át tudja engedni magát neki.

Mert más az, hogy meg legyen a joga a maga

nagy érzésére és más, bírni a jogot vagy a lehetőséget a maga teljes boldogságára.

Lehet a szerelem a maga társadalmi formájában még oly szabad: a saját lényétől elválszthatatlan szenvedésektől és a múlttal való kapcsolat által elkerülhetetlen harcoktól az erkölcsnek vagy a válnak semmiféle szabadsága sem válthatja meg az emberek gyermekeit. Ezeket a szenvedéseket és harcokat oly mélyé tette maga az élet, hogy igazán nem kell azokat mélyebbé tennie a törvénynek.

A leggyakoribb konfliktus, hogy egy embert a múltékony erotika — törvényes vagy szabad formában — megkötött vagy megtört, amire a sorsrendeltetésű erotika életébe belenyúl.

Hogy sokkal több boldogtalan házasság marad együtt, mint amennyi fölbontatik, annak kevésbbé kötelességérzet az oka, mint az, hogy csak kevesen elég erősek a nagy érzésekre. Peer Gynt szimbóluma — a hagyma — jelképezi a legtöbb ember erotikus lényét. Szívesen virágozik homokban és vízben, földben és cserépben egyaránt. Ha azonban egy tölgyfamákk tévedt egy cserépbe, akkor — a tölgyfa életfeltételeinek megfelelően — elkerülhetetlen lesz, hogy egy napon szétveti börtönét vagy meghal.

És ilyen esetekben veszedelemmel teljes, ha (egy keresztény etikai felfogás megakadályoz komoly és igazi lehetőségeket abban, hogy életüket úgy megújítsák, hogy az jelentőségtelj esebb lesz úgy az Egész, mint az Egyén számára. Gazdag fehétségi értékekkel fölszerelt emberek még mindig irányítani engedik magukat azoktól a mások érzéseire való föltétlen tekintetektől, amelyeket a kereszténység beoltott az evolucionizmusba is és amelyek különö-

sen George Eliot által kapták meg a maguk nagy, de egyoldalú kifejezését.

Hogy az emberiségnek nemcsak olyan emberekre van szüksége, akik készek életüket áldozni, hogy azt megnyerjék, hanem olyan emberekre is, akik elég bátrak másokat feláldozni, hogy saját életüket megnyerjék — ez olyan igazság, amelynek mégis fölbonthatatlanul összekötte kell lennie egy evolucionisztikus életfelfogással, amely szerint a saját életünk megtartására és fokozására való akarat épp oly elutasíthatatlan kötelesség, mint az, hogy áldozatkészség által mások életét megtartsuk és fokozzuk. Bátornak lenni boldogságához, egy konfliktustól elválaszthatatlan kínokat lelkiismeretfurdalás nélkü viselni, erre azonban csak azok képesek, akik a maguk legbelsőbb szükségességéből cselekesznek. Hogy szerelmes párok, akik a törvényen kívül állnak, oly gyakran megölik magukat együtt, ez nem bizonyítéka az erotika túlerejének; inkább bizonyítéka az érzés abbéli tehetetlenségének, hogy merjen és kiküzdje a jogot, hogy közvetlenül éljen és így növelje az élet gazdagságát. Mert csak az olyan szerelem előtt, amely keresztül-kasul életakarát, lesznek olyanná a körülmények, mint a viasz a művész kezében.

Ez a tehetetlenség az élet vallásának szempontjából sajnálatos, éppúgy, mint a titkos házasságtörés. Bizonyára mind a kettőben meglehet a nagy tragikus életsors szépsége. Bizonyára senki, aki olvasta az Infernot, nem kívánta Francescának az erőt, hogy visszautasítsa Paolo szerelmét! És oly csodálatosak egy létek útjai önmaga ieté, hogy lehetnek esetek, amelyekben egy ember a házasságtörésben megtisztítottnak érzi magát a házasság

bemocskolásától — azáltal, hogy először éli át a léleknek és érzékeknek azt az egységét, amely álma volt a szerelemről, amióta azt megálmodni kezdte!

De még ezekben a kivételes esetekben is — hát még mennyivel inkább másokban — a titkos házasságtörés, amelyet a régebbi morál aránylag ártatlannak tartott, az új erkölcs szempontjából rosszabb, mint a nyílt szakítás. Mert az egyéniséget lealacsonyítja a gyöngeség és csalás, amellyel az ember kivonja magát cselekvésének következményei alól. És azonkívül ez csökkenti a szerelem életértékét az emberiség számára. Az új életkísérletek, amelyek nyíltan történnek, olyan jelentőségre juthatnak magára az egyénre és a társadalomra nézve is, amely jelentőségük a legtöbb esetben sohasem lehet meg a titkos kihágásoknak.

Egy költőnek vagy művésznek például van egy felesége, akinek meg nem felelő volta felől mindenki egyetért — amíg még a felesége. Egyszerre csak a művész a tért, amely pusztá volt és üres, új teremtéssel találja betöltve; a levegő zeng és világít daloktól és képektől. Nemcsak elszunnyadt erőit erezi ébredni, nem, tudja, hogy a nagy szerelem erőket ébresztett benne, amelyeket sohasem sejtett; fölismeri, hogy most képes megalkotni azt, amit azelőtt sohasem tudott. Követi szerelme életakarátát. És jogosan cselekszik. Mert a szakadás nélkül, fön-tartott házasságok mindenesetre sok kulturális értéket zártak magukba. De a költészet és művészet nem nekik tartozik a legnagyobb hálával. A „boldogtalan“ vagy „bűnös“ szerelem nélkül a világ összes szépségértékéi e pillanatban nemcsak meny-nyiságra nézve lennének végtelenül kevesebbek, hanem általában végtelenül szegényesebbek. Sőt, a

szellem egész világa egy ilyen kizárás után olyan látványosság lenne, mint egy padlójával a tetőig freskókkal díszített templom a reformációs fehérre meszelési düh után!

De egy ilyen választással szemben,^v mint amelyet említettünk, a közvélemény még mindig meg van győződve arról: hogy az Egész számára jelentéktelen asszony fájdalmát kell nagynak tekinteni, az Egész számára jelentőségteljes férfiét ellenben jelentéktelenségnek!

A férfi, aki új tavaszát éli, amely dalokban, hangokban, színekben virágzik, fokozza az életet nemzedékről nemzedékre, évszázadokkal azután, amikor az ember vagy az a kevés ember, akik általa szenvedtek, rég megszűntek szenvedni már!

Ki nyerte volna, amit az emberiség vesztett volna lelki áldozata által? Nem az asszony, ha szive volt, nemcsak büszkesége, amely szenvedhet!

Nem csak az általános, hanem az egyéni életfokozás szempontjából is, nem kellene minden részvétet afelé fordítani, akit „megtörtnek“ neveznek. Miért tekintik a szívet, amelyet megtörnek, annyi-
val értékesebbnek, mint az egyiket vagy mind a kettőt, akiknek okozniuk kell a szenvedést, hogy ők maguk el ne pusztuljanak? És miért nem akarják látni, hogy az a lény, akit megtörtnek hittek, néha új és dúsabb boldogságra talál? De mindenekelőtt, miért felejtik el mindig, hogy a szenvedő a fájdalom által gyakran nagyobb emberré lett, mint amilyen valaha lehetett volna „tulajdonának“ biztosított birtokában?

Vannak más módok is, egy nagy érzésből élni, azon kívül, mint közönséges értelemben boldognak lenni általa.

Ezt azonban mindenek előtt annak kell meggondolnia, akit, mikor maga megkötözve, egy új érzés fog el. Ha mind a három fél elég nagy szellemű, akkor néha úgy esik, hogy az érzést át lehet változtatni egy amitié amoureuseba, amely mindnyájukat boldogabbá tesz és senkit sem boldogtalanná — mindenesetre nem is egészen boldoggá.

De más körülmények között is meg kellene gondolniok az embereknek: hogy az ember nem bírja mindig azt, amiye van — és néha azt nevezi legbiztosabban sajátjának, amit sohasem birt!

A saját érzésnek szentsége és fensége szétrombolhatatlan része egy szerelmi boldogságnak. Nem szerethetni többé, ez a legnagyobb fájdalom. De mint ahogy egy ember önmagában véve nem érdemel kevesebb szerelmet azért, mert szerelmet viszonzatlanul hagy, éppoly kevésbé érdemel önmagában véve kevesebb szerelmet azért, mert az övé kialudt

Igazán megsemmisítettnek tehát csak az érezheti magát, aki egyedül és kizárólag csak eszköze volt egy másik kéjének vagy játékának, fejlődésének vagy munkájának; eszköz, amelyet eldobnak, ha nem képes több hasznot vagy élvezetet szerezni. Az ember, akit így megcsaltak a szerelemmel, vagy, mert az sohasem volt szerelem vagy később lehazudják; az ember, aki az egyéniséget, akit szeretett, másnak látja lelepleződni, mint amit szeretni vélt benne — ennek az embernek egész lelki hatalmát kockára kell tennie azért, hogy megóvja leikét a csökkentéstől, elkeseredéstől, szétrombolástól. Mert minden más nagy sorscsapást úgy lehet viselni, hogy az ember növekszik (alattuk. De elveszteni egy emberben való hitünket, ez a legnagyobb kín valamennyi

között, mert egyben a legterméketlenebb is, mert semmiféle tekintetben nem nagyobbítja a lelket vagy fokozza az életet.

De még ebből a szenvedésből is fölemelkedhetik végül a lélek azon tudat által: hogy ő maga sokkal nagyobb érték, hogy sem egy másiknak alacsony-sága Vagy kicsinysége által megsemmisíttetni engedné magát. Csak aki a sivatagi éjszaka minden ijedelmei közt egyediül végigharcolta a harcot, csak az tudja, mi a napfölkelte. Évekkel vagy évtizedekkel később megtörténhetik egy ilyen emberrel, aki egy csapással elveszített mindent — emlékei szent-ségét, élményei tartalmát, szerelme hitét — hogy önmagán átéli Spinoza intelmének igazságát: hogy egy ember cselekedeteit ne mosolyogjuk meg, ne is sirassuk, ne istenítsük és ne átkozzuk, hanem csak kíséreljük meg megérteni. És akkor nehéz és nagy munka kezdődik számára, amely talán csak az élet-től ér véget a munka: e másik léleknek is a lelkébe nézni; a távolság perspektívájából szemlélni újra az elmúltat; belátni önmagát a magát korlátozottságá-ban ugyanúgy, mint a másikat a magáéban és így elkezdni megérteni. Ez az egyetlen megbocsátás, amely van.

De így az eleven életben egyszer már halott és eltemetett ember végül érezheti sírja fölött zöldelni a fűvet és ragyogni a napot.

Ha ez igazsággá lehet — és igazsággá lett sok ember számára, akiket mások összezúzottaknak tartottak — mennyivel inkább igaz lehet .akkor olyan valaki számára, aki egyszer valóban gazdag volt és

akitől legnagyobb gazdagságát, saját szerelmének pompásságát sohasem rabolták el?

Egy asszony például, aki életének évtizedein át teljesen boldog volt, aki anya lett általa — vájjon meg lenne fosztva mindentől ha ez a boldogság megszűnik?!

Hiszen még mindig van más boldogság, amelynek szolgáljon, más szenvedések. hogy enyhítse őket, az emberiség nagy céljai, hogy elősegítse őket! Olly sok ember számára, akinek sohasem volt saját boldogsága, mégis elegendő vigasz kell hogy legyen mindez! De ítéletünk ugyanolyan a boldogságról mint a gazdagságról. Hogy naponta számtalan ember nyomorban pusztul el, kevésbé érint bennünket. Ha azonban barátaink közül valamelyik a gazdagságtól a szegénységbe zuhan alá, ez rettenetesnek látszik előttünk. Hogy a szegénység által talán olyan fejlődésnek indul, amelyet a gazdagság nem adhatott volna neki, hogy a sors által kirabolt ember új vagyont szerezhet magának, azt elfeledik.

Az életnek számtalan lehetősége van, épp úgy, mint számtalan ellenmondása. Telve van, titkos gyógyító erőkkkel és rejtett halálcsírákkal. És — végül — még nagyon bizonytalan, hogy vájjon nem azok ketten, akik együtt maradnak vagy összejönnek, lesznek-e a „szétszaggatottak“ — míg az, akit föláldoztak, az első esetben a házasságért, az utóbbiban a szerelemért, egészben marad.

Mert a szerelem gyógyfű olyan sebek számára is, amelyeket a szerelem üt. Csak egyet nem tud elviselni a szerelmes, hogy szenvedni lássa a szeretett lényt. Hogy önmaga elmenjen némán, hogy megkímélje őket a kintől, erre képes a nagy szerelem. És ez nem jelenti azt, hogy szelíd rezignáció

ritkítja meg vízzel a vér vörös folyamát. Azt jelenti, hogy a szerelem oly nagygyá lett, hogy komolyan veszi a nagy szavakat, amelyeket a boldogság oly könnyen kimond: hogy kínok, amelyeket a szeretett lény okoz, drágábbak mint örömök, amelyeket másvalaki hozna. Ha a szerelem olyan hatalommá lett, amelyben egy ember él, mozog és benne van egész lénye, akkor a korinthusi levélnek a szerelemről szóló szavai szebben teljesebben, mint ahogy azt Pál álmodhatta volna. A nagy szerelem nem csak azért szeret, hogy szeressen; eléri a hihetlent: jobban szereti a szeretett lényt, mint a saját érzését. Ha arról lenne szó, hogy ennek a másíknak tökéletesebb boldogságot teremtsen, ez a szerelem el tudná fojtani saját lángját és ezzel teljességét mind a kánnak és örömmek, amelyeket az élet ebből az érzelemből merített. Asszonyok néha) hoznak ilyen áldozatot. Egyszer-egyszer képes volt rá egy férfi. De aki elérte az érzésnek e magaslatát, az oly csodálatos életet él, hogy a boldogságnak, amelyet a két egyesített élvez, rendkívülinek kell lennie, hogy ne ezek a gazdagok legyenek tényleg a szegények.

Ha majd az embereknek húsuukká és vérükké vált, hogy senkisémet lehet boldogított, anélkül, hogy érezné, hogy ő maga boldogít; hogy csak a saját érzésnek legfőbb erő kifejtése az elmúlhatatlan boldogság, minden más boldogság kegyelem, nem jog — akkor mindenesetre kevesebb „szétszaggatott“ lesz, ha boldog nem is lesz több!

De ma még olyan a szerelem, olyanok a férfiak, olyanok az asszonyok, olyanok az emberek körülötte, hogy egy lekötött férfinak vagy egy lekötött asszónynak inkább ahhoz kíván erőt az ember, hogy viselje házasságát, mint azt az erőt, hogy törje meg

azt, legalább is, ha gyermekeik vannak, akik kénytelenek velük megosztani szerelmi sorsuk kiszámíthatatlan lehetőségeit. Ha valahol, úgy ezekkel szemben fogja el az embert az az érzés, amelyet kifejez a bretagnei halászdal:

... la mer est grande et ma barque est petite.

Hányszor nem tűnt el a messze tengeren az élet végső gazdagságát hordozó kicsike csónak?

Ne keresse azért senki ott képét, hanem egyedül csak életét.

Hogy cselekedeteink erotikus téren — mint bármely máson — ki kell hogy hívják mások Ítéletét, az épp oly elkerülhetetlen, mint hogy alakunkat visszatükrözi a tükörlap, amely előtt elhaladunk. De a közvélemény konvextükör, egy előítéletektől megduzzadt gömb, amely torzítja a képet. Csak egy tiszta és csöndes "lélek adja igaz képét egy másik cselekedeteinek.

És egy ilyen lélek előtt nem ritkán kitűnik, hogy a „büntett“ az egyik természet számára helyes volt, a másik számára nem. Ez utóbbi érezte, hogy legbensőbb lényét sértené meg az, ha a múlt iránt való hűség nem maradna megőrizve a végsőig — és arra határozta magát, hogy elhervadni engedi erotikus erőit, hogy csak a kötelesség akarásának éljen. Az ilyenfajta öngyilkosokra ugyanaz áll, mint a testi öngyilkosokra: egyesek nagy lelkek közülük, mások meg nagyon gyöngé emberek. Sőt ugyanazon áldozat életünk egy bizonyos korszakában fontos lehet, egy másikban pedig gyalázatos!

Az élet sohasem „a házasságot“ mutatja nekünk,

csak számtalan különböző házasságot; sohasem „a szerelmet“, csak számtalan szerelme. Aki ezen a területeken ideált állít föl, ezért lehetőleg meg kell elégednie azzal hogy lehetőleg hasson a jövőre, de nem szabad az ideált Ítélet gyanánt alkalmaznia a jelenre. Sőt még a jövő számára sem szabad akarnia ideáljának egyeduralmát, mert a többség süllyedése az egyműhozz visszamenés lenne a fejlődésben.

A társadalomnak abbéli törekvése, hogy egyetlen egy ideális formába préselje az élet mérhetetlen tömegét, különböző eseteket) ugyanazon viszonyok között, vagy ugyanazon esetet különböző viszonyok között, ugyanazon lefolyást különböző egyéniségekre vagy ugyanazon egyéniségeket különböző befolyások alatt, a nemi erkölcs területén hasonló erőszaktétel volt, mintha Polyklet összes alakjai számára megállapították volna a szépség mértékének kánonját. Az ostobaság utóbbi esetben szembeszökő lett volna. De a lélek elleni erőszakok nem olyan szembeszökők. Ezért védik őket még mindig törvényileg!

Csak ha majd a telkek különbözősége fogalmaink számára épp oly valóságos igazság lesz, mint a testek különbözősége, akkor fogják belátni, hogy az összes dogmák között a monogámia volt az, amely a legtöbb emberáldozatot követelte. El fogják ismerni valamikor, hogy a házasság autodaféi épp oly értéktelenek voltak az igazi erkölcs számára, mint a vallási harcok autodaféi az igaz hit számára!

A múlt főinkvizitorai valószínűleg hasonlítottak a jelenkoriakhoz abban, hogy — egy bizonyos eset elé állítva, saját családi vagy baráti körükben — könnyen találtak olyan enyhítő körülményeket,

amelyeket egyébként nem engedtek érvényesülni. De meg kell tanulnunk belátni, hogy minden egyes eset egy külön eset és. hogy ezért néha egy új szabály — nem csak kivétel egy régi szabály alól — lesz szükségessé. Nem szabad többé föntartani ezt a kétféle mértéket ismerősök és ismeretlenek, jó barátok vagy ellenségek, irodalom vagy élet számára. Meg kell szüntetni ezt egy igazi erkölcsre való komoly akaratnak.

Ez a kétféle mérték mégis azt mutatja, hogy a monogámia dogmatikusai között is kezdik belátni, hogy mily elképzelhetetlen keresztül vinni egy mindenre érvényes monogám morált. De az a törekvés, hogy nagy egészében mégis elérjék ezt az elképzelhetlent, még mindig útjába áll az elképzelhetőnek, amely szerte a világon kicsírázik, a *szerelem erkölcsössége* elérésének.

Ámbár az új élet már mutatja erejét — hasonlóan a tavasz virágaihoz, amelyek keresztül bújnak az elmúlt év rozsdá-barna lombszönyegén — mégis el kell takarítani az útból a hervadt leveleket, mert csak akkor tör elő egészen a termékeny föld illata és herye lesz az új tavasznak. És csak azok félnek attól, hogy a föld nem nélkülözheti a hervadt védelmet, akik nem érzik még a levegőben az új Tavasz erejét.

TARTALOM.

	Old 4
Bevezetés.....	I
A nemi erkölcs fejlődése.....	1
A szerelem evolúciója.....	53
A szerelem szabadsága.....	105
A szerelmi választás	134
Az anyaság joga	161
Szabad válás	191